

colombus'tan davidoff'a
TÜTÜN VE KÜLTÜR
d e t l e f b l u h m

DOST

TÜTÜN VE KÜLTÜR

Detlef Bluhm

Türklüğü: Zehra Aksu Yılmaz

Columbus'un "keşfettiği" tütünün tarihini okurken bazen çok zevklenecek, bazen de şaşıp hüzünleneceksiniz. Tütünün okuma ve yazma, düşünme ve düşünme üzerindeki etkisi bu mucizevi bitkiye neredeyse ilahi bir anlam yüklüyor. Bir zamanlar devrimin, özgürlüğün, isyanın simgesi olan pipo, puro, sigara tarihinde hayli duman savurmuş.

Edebiyatla tarih arasındaki o görkemli köprüyü kuran bu kitap kültür tarihinin nadide bir incisi.

George Sand, Charles Baudelaire, Honoré de Balzac, Albert Einstein, Thomas Mann, Friedrich Dürrenmatt, Paul Auster ve daha pek çok ünlü bu kitaba eser ve portreleriyle katkıda bulundu.

"Yaşamı, ancak tütün içerek üstesinden
gelinebilecek nahoş bir şey olarak görüyorum."

ROBERT MUSIL

"Dünya, tütün içmenin yasak olmadığı
bir barut fabrikasıdır."

FRIEDRICH DÜRRENMATT

kültür tarihi

tarih, sosyoloji

ISBN 975-8457-96-9

yaşam & kültür

*Bu dizi Zehra Aksu Yılmaz'ın yönetiminde
hazırlanmaktadır.*

Colombus'tan Davidoff'a Tütün ve Kùltür

Detlef Bluhm
(1954)

Berlin'de doğdu. Berlin, Frankfurt ve Lozan'da teoloji öğrenimi gördü. Kitapçılık yapan, yayınevi temsilcisi ve yayıncı olarak da çalışan Bluhm, 1992 yılından beri Berlin-Brandenburg Yayınevleri ve Kitapçıları Birliği'nin yönetici başkanı.

Yazarın, *Das Geheimnis des Hofnarren*
(Saray Soyтарыsının Sırrı) adlı bir de romanı var.

yaşam & kültür

- 1) ZEYTİN, ÜZÜM VE İNCİR, Victor Hehn, Haziran 1998
- 2) SEYAHATİN KÜLTÜR TARİHİ, Winfried Löschburg, Ağustos 1998
- 3) ÇIPLAKLIK VE UTANÇ, Hans Peter Duerr, Mayıs 1999
- 4) ÇAYIN KÜLTÜR TARİHİ, Stephan Reimertz, Temmuz 1999
- 5) ANTİK YUNAN'IN KÜLTÜR TARİHİ, Egon Friedell, Aralık 1999
- 6) ANTİKÇAĞDA KİTAP, Horst Blanck, Mayıs 2000
- 7) AKDENİZ'DE BİR DOĞU, Eyüp Özveren, Haziran 2000
- 8) FUTBOLUN KISA TARİHİ, Theo Stemmler, Ağustos 2000
- 9) KEYİF VERİCİ MADDELERİN TARİHİ, Wolfgang Schivelbusch, Kasım 2000
- 10) GÜNDELİK HAYATIMIZIN TARİHİ, Kudret Emiroğlu, Şubat 2001
- 11) KAHVE VE KAHVEHANE, Ulla Heise, Temmuz 2001

Bluhm, Detlef

Tütün ve Kültür

ISBN 975-8457-96-9 / Dost Kitabevi Yayınları

Eylül 2001, Ankara, 168 sayfa

Kültür Tarihi-Tarih-Kaynakça

Colombus'tan Davidoff'a
TÜTÜN VE KÜLTÜR

Detlef Bluhm

ISBN 975-8457-96-9

Auf leichten Flügeln ins Land der Phantasie
Tabak und Kultur
Columbus bis Davidoff
DETLEF BLUHM

© :Transit Buchverlag, 1997

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
ONK Ltd. Şti. aracılığıyla
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Eylül 2001, Ankara

Almancadan çeviren, Zehra Aksu Yılmaz

Teknik Hazırlık, Mehmet Dirican
Baskı ve Cilt, Felin Ofset

Dost Kitabevi Yayınları
Karanfil Sokak, 29/4, Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 418 87 72 Fax: (0312) 419 93 97
raulm@domi.net.tr

İçindekiler

Hafif Kanatlarla Fantezi Diyarına 9

Uvertür: Tütün zevki ve esinleri

Duman Sarhoşluğu 31

Tütünün Amerika'da keşfi ve Avrupa'ya yayılması

Ben Bir Beyinim 49

Polisiye romanlarda tütün tiryakileri ve tütünle işlenen suçlar

Kuru Sarhoşluk 63

Piponun yaygınlaşması, enfiye çekmenin hazzı,
tütün çiğnemenin zevki, tütün vergisinin çıkarılması ve
tütün tiryakilerinin uğradığı kovuşturmalar

Carmen 81

Tütün tiryakisi kadınlar: 18. ve 19. yüzyılda
kadın özgürlüğü ve erkek fantezileri

Kutupta Bir Puro! 97

Puronun Rönesansı ve tütün tiryakisi gezginler

Utanmazlığın Asası 119

Puronun gizli âşığı: Devrim

Çağımızın Duası 137

Sigaranın zaferi

Son Bir Sigara Daha 149

Tütün kullanmayanlar ve nikotin kaçkınları

Mini Puro Sözlüğü 157

Kaynakça 161

Yazarın Notu 165

“Ekmek ile tütün arasında bir seçim yapması gereken yoksul kişi bir an bile tereddüt etmez, çizmelerini bulvarların asfaltunda eskiten ve metresi gece gündüz çalışan meteliksiz genç adam da yoksullardan farklı değildir; geçit vermez dağlık bölgelerde ya da tek gözüyle nöbet tutabileceğı bir kumsalda bulabileceğiniz Korsikalı eşkiya bir okka tütün karşılığında düşmanınızı öldürmeyi teklif eder. Çok önemli adamlar en büyük düşmanlıkların acısının üstesinden puroyla geldiklerini itiraf ederler. Taptığı bir kadınla bir puro arasında bocalayıp duran bir züppe kadını terk etmekte, bir mahkûm istediğı kadar tütüne sahip olabildiğı takdirde hapishanede kalmakta tereddüt etmezdi! Kralların kralının uğruna mülkünün yarısını verebileceğı bu haz nasıl bir güce sahip...?”

HONORÉ DE BALZAC

Hafif Kanatlarla Fantezi Diyarına

Uvertür: Tütün zevki ve esinleri

Yaşamı, ancak tütün içerek üstesinden gelinebilecek
nahış bir şey olarak görüyorum.

ROBERT MUSIL

Edebiyatımızda yaklaşık 1690'dan 1730'a dek uzanan
bir dönem vardır ki, her sayfa tütün kokar.

HOFFMANN VON FALLERSLEBEN

Dünya, tütün içmenin yasak
olmadığı bir barut fabrikasıdır.

FRIEDRICH DÜRRENMATT

Bir divana uzanmış keyfediyorsunuz, kendinizi düşüncelerinizin akışına bırakıyorsunuz, içmeden sarhoş oluyorsunuz, tiksinden, Champagne şaraplarının şurup benzeri tadını ağzınızda hissetmeden, kahvenin verdiği sinirli yorgunluğu duymadan. Beyniniz hiç bilmediğiniz yetenekler geliştiriyor, kafatasınızın ağırlığını hissetmiyorsunuz artık, hafif kanatlarla fantezi diyarına uçuyorsunuz, etrafta pır pır eden hezeyanlarınızı, tanrısal bir çayırdaki kızıböcekleri kovalayan bir çocuk gibi hayal meyal algılıyorsunuz ve kendinizi gerçekleştirmenizi sağlayacak şeyi ideal görüntüsü içinde görüyorsunuz. En güzel umutlar geçiyor yanınızdan, artık yalnızca birer illüzyon değiller, bir biçimleri var ve Taglione'deki gibi büyük bir zarafetle yükseliyorlar. Tütün tiryakileri, siz bu duyguyu bilirsiniz! Bu meret doğayı güzelleştirir, hayatın tüm zorluklarını ortadan kaldırır, hayat kolaylaşır, zihin berraklaşır, düşüncenin gri atmosferi mavileşir; ama ne garip bir etkidir ki, bu operanın perdesi, nargile, puro ya da pipo bittiğinde kapanır.”

Tütün ve keyif (keyif eski bir kavram, bugün buna “zamanım var” deniyor, sanki zamana sahip olunabilirmiş gibi), tütün yapraklarını sadece yakmakla kalmayıp tutkusuna zaman da ayıran bir insan için ayrılmaz bir bütündür. 1839 tarihli *Modern Uyarıcı Maddeler Üzerine Bir Deneme* adlı eserindeki retorik bir soruyu bizzat kendisi yanıtlayarak tütün tiryakiliğine dair şiirsel bir metin yazan Honoré de Balzac da aynı görüşteydi. Balzac, George Sand adıyla bilinen Kontes Dudevant'ın samimi arkadaşıydı. 1838'de kontesi ziyaretinden sonra sevgilisi Eve Hanska'ya şöyle yazmıştı: “Nohant Şatosu'na Paskalya'dan önceki Cumartesi günü akşamı saat altı buçukta geldiğimde, yoldaş George Sand'ı yemekten sonra üzerinde robdöşambri, kocaman, ıssız bir salonda şöminenin başında oturmuş puro-sunu tütürürken gördüm.”

Tam bir sükûnet, bir huzur tablosu. Tıpkı Fontane'nin betimlediği manzara gibi: “Etrafta bahçe sandalyeleri vardı, fakat evin duvarına dayanmış bir bankın önüne çift katlı saman şilteler atılmıştı. İşte bu bankın üzerinde, tam bir keyif tablosunda, yaşlı Stechlin üzerinde ceketi ve geniş kenarlı keçe şapkasıyla oturur ve lületaşından piposuyla çeşit çeşit dumanlar üflerken, çiçeklerle çevrili küçük bir çeşmenin şırıldadığı yuvarlak bir tümseğe bakardı.”

Tütün içmek ve “acelesi olmak” birbirine uymayan iki şeydir. Tütün içmenin zevkine varan kişi, bu tutkusuyla hesaplı bir amacın peşinde koşmaz, tersine, dünyanın sağduyulu amaçlarından tütün içerek kaçmaya çalışır. Italo Svevo da (“Tütün Tiryakiliği Üzerine”) aynı görüştedir: “Tütün tiryakisi öncelikle bir hayalperesttir, onu hayalperest yapan, bu kötü alışkanlığının doğrudan etkisidir; o, aklını bir düzine rüyada zıyan etmiş ve tekrar kendine geldiğinde yalnızca tek bir sözcük not edebilmiş korkunç bir hayalperesttir. Hayaller cesurca ve dâhice olabilir, fakat boyutlarıyla karşılaştırıldığında çok az iz bırakırlar; bütün bir dünya düşünmüş olabilir, fakat geriye yalnızca bir bulut kalır; bir tragedya, bir destan düşünmüştür, ama geriye yalnızca bir dize kalır. Hayalperest asla kendisine karşı tutarlı değildir, zira düşü onu çok uzaklara sürükler.”

Duman bulutuyla uçmak için Avrupa'da son beş asırda çeşitli tütün içme biçimleri geliştirildi. Zamanla tütün içme süreci giderek kısaldı: Amerika yerlilerinin “gün boyunca ağır ağır yanan” tütün rulolarıyla başlayan bu sürecin vardığı son nokta, “bir sigara içimi”

kavramı. Fakat zamanla geçirdiği dönüşümler bir yana, tütünün verdiği haz asırlardan beri değişmedi. “Tütünü bırakan” (ve belki de bu nedenle biraz melankolik-şürsel bir dili olan) Amerikalı edebiyat tarihçisi Richard Klein *Güzel Mavi Duman* adlı kitabında şöyle yazar: “Tütün tiryakisi yaşamın sıradan ‘akışı’ içinde kendine özgür bir alan, kuvvetlenen bir algılama için ayrı bir ‘zaman-mekân’ yaratır. Ateş, duman ve kül unsurlarından oluşan bir ritüelde eller, akciğerler, nefes ve ağız bir bütün haline gelir, aşkın olanla bağlantı kurulmuş gibidir; bir başka bakış açısını sezdiren ve insanın –kısa bir süreliğine de olsa– kendisinin dışına çıkmasına izin veren bir nebze sonsuzluk hissedilir.”

Yazar Italo Svevo biraz daha soğukkanlıdır: “Gerçek tütün tiryakisi tütün içerken başka hiçbir şey yapmaz.”

Uwe Timm’in *Ateş Gecesi* adlı romanında da anlattığı gibi, insanlar bu duruma her zaman olumlu bakmazlar: “Ailemize, en azından babama göre, amcam tembeldi, yaşamını kanepenin üzerinde tütün içerek geçiren sorumsuzun, haytanın tekiydi. Benim onunla ilgili anımsadığım en canlı görüntü şu: Heinz Amca mutfaktaki kanepeye uzanmış, bir yastıkla desteklediği başını kanepenin koluna koymuş, tütün içiyor. Heinz Amca muhteşem duman halkaları çıkarabiliyordu.”

Tütün tiryakisinin dünyasındaki mistik içedönüklük çok önemli de olsa, tütün yaşantısının yalnızca *bir* boyutudur. Görünüşte zıt olan bir diğer boyut ise sohbettir ve tütün kültürünün tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.

İskoç yazar Thomas Carlyle, altı ciltlik *Büyük Friedrich* namı *Prusyalı II. Friedrich’in Tarihi* (1858-1865) adlı eserinde gerçek bir sohbet kültürünün temeline tütünü oturtur: “Avrupa’daki geleneksel koşullarda erkeklerin utanıp sıkılmadan sessizce bir arada oturabildikleri ve kimsenin gerçekten bildiğinden daha fazla söz söylemek zorunda olmadığı tek ortam tütün içilen ortamdır. Onur kurallarına uymak ve kendini iyi hissetmek isteyen herkes susmak, her halükârda kibar bir sessizliğe bürünmek ve görüşünü dile getirdikten sonra piposunu tüttürmeye devam etmek durumundadır.”

Carlyle, yalnızca tütünle ulaşılabilen bu sohbet kültürünü siyasetçilere de tavsiye eder: “Bu sağlıklı uygulamadan parlamento toplantılarında da yararlanılması, paha biçilemeyecek kadar değerli bir sonuca yol açabilirdi.”

Soldan sağa: Barones D'Hatvany, yönetmen Max Reinhardt, eşi Helene Thimig ve Ernst Lubitsch. Hollywood, Aralık 1937.

19. yüzyıl İngilteresi'ndeki tütün salonu, tek başına yaşanan bir tütün zevki ile derin düşüncelere gark eden bir sohbetin ölçülü bir kombinasyonudur. İngiliz yazar William Thackeray (1811-1863) bu bileşimi şöyle betimler: "Konuşurken aniden susabilirsiniz, fakat bu sessizlik molaları asla nahoş değildir, zira havaya savrulan dumanlarla doludur, dolayısıyla sohbete kalındığı yerden devam etmenin rahatsız edici bir yanı yoktur, sanki karşıdaki insan etkilenmek isteniyormuş gibi bir izlenim yaratmaz."

Fakat daha ziyade bir soruşturma ya da sorguya çekme karakterine sahip sohbetler de vardır. Pipo tiryakisi Albert Einstein bu bağlamda stratejik bir tavsiyede bulunur: "İnsan bir soruyu cevaplamadan önce mutlaka piposunu yakmalıdır."

Yayıncı Wieland Herzfelde Einstein'ın bu ifadesini Bertold Brecht'le ilgili bir anekdotla süsler: "Herkes tütünün zararlarından söz eder.

Bence bir kez de tütün içmemenin zararlarından söz edilmeli. Örneğin Brecht: Ağzından kalın puroların hiç eksik olmadığını hepiniz bilirsiniz. Herkes onu böyle tanırdı. Amerika'da 'Anti-Amerikan Eylemleri İnceleme Komisyonu'na çağrıldığında, komisyonun önünde ağzında yine öyle kalın bir puroyla oturuyordu. Ve komisyon ona ne zaman bir soru sorsa, Brecht purosundan derin bir nefes alıyor, purosuna bakıyor, sonra da tadını yavaş yavaş çıkararak dumanı üflüyordu. En iyi cevaplar da bu esnada aklına geliyordu. Tütün içmemesi zararlı olurdu, en azından onun için. Kısacası, tütüne laf yok."

Biz yine dost sohbetlerine dönelim. Burada iki tütün tiryakisi arasında geçen uzunca bir sohbeti aktaracağız, zira sohbetin konusu bizzat tütündür. Giacomo Casanova ile Türk filozof Yusuf Ali arasındaki bu sohbet, 1745 tarihinde İstanbul'da filozofun evinde geçmiştir: "Yemekten sonra bize pipo ve tütün getirildi. Pipolarımızı kendimiz doldurduk. O zamanlar büyük bir zevkle tütün içiyordum ama tükürmeye alışkındım. Yusuf tükürmüyordu ve benim içtiğim tütünün mükemmel bir Ginger olduğunu, tükürüğümde biriken balsamlı kısmı yutmanın yazık olacağını, bundan vazgeçmemem gerektiğini söyledi. Ancak kötü tütün olduğunda tükürülmeliydi. Ben de onun bu düşüncelerine hak verdim ve piponun tadına ancak iyi bir tütünle varılabileceğini söyledim.

'Tütün zevkinin koşulu tütünün kaliteli olmasıdır elbette,' diye cevap verdi, 'ama en önemli şey bu değil, zira iyi bir tütün bize yalnızca duyuşsal bir haz verir. Gerçek zevk ise ruhumuzu etkiler, bu nedenle de duyulardan tamamen bağımsızdır.'

'Duyularımın aracılığı olmadan yaşayacağım bir zevk düşünemiyorum sevgili Yusuf.'

'Dinle. Piponu doldururken haz alıyor musun?'

'Evet.'

'Ruhunun değilse hangi duyunun aldığı hazdır bu? Devam edelim. Piponu ancak sonuna kadar içip bir kenara bıraktıktan sonra tatmin oluyorsun, öyle değil mi? Geriye kalan şeyin artık yalnızca bir tutam kül olduğunu görünce mutlu oluyorsun.'

'Doğru.'

'Duyularınla hiçbir ilgisi olmayan ikinci haz da bu; üçüncü ve en önemlisini kendin söyler misin lütfen?'

‘En önemlisini mi? Tütünün kokusunu mu?’

‘Katiyen, kokudan aldığımız haz koklama yetimizle, yani duyularımızdan biriyle olur.’

‘Bir tahminde bulunamıyorum.’

‘Beni iyi dinle. Tütün içmenin en önemli kısmı dumanı seyretmektir. Dumanın pipodan yükseldiğini asla görmemen gerekir, duman düzenli ve çok da sık olmayan aralıklarla ağzının kenarından çıkmalı. Bunun en önemli haz olduğu şundan da bellidir ki, tütünden zevk alan bir köre asla rastlayamazsın. Gece odanda karanlıkta tütün içmeyi dene hele bir; piponu yakar yakmaz onu bir kenara koyacaksındır.’

‘Söylediklerin mutlaka doğrudur, ama affına sığınarak söylemek isterim ki, duyularımla aldığım bazı hazlar yalnızca ruhuma hitap eden hazlardan daha ağır basar.’

‘Bundan kırk yıl önce ben de senin gibi düşünüyordum. Kırk yıl içinde, o zamana dek bilgeleşirsen eğer, sen de benim gibi düşüneceksin. Sevgili oğlum, tutkuları besleyen hazlar ruhun huzurunu bozar; bu nedenle, bunlara aslında haz denilemeyeceğini anlatacaksın.’”

Giacomo Casanova ile Yusuf Ali arasındaki kültürel sınırların ötesine geçen bu sohbet, ortak tütün tutkusundan kaynaklanabilen dostluğa bir örnektir de aynı zamanda. “Tütüncüler dost olur” sözü, tütünün 17. ve 18. yüzyılda Avrupa’yı boydan boya kateden askerler arasında bir ortaklık yarattığı zamanlardan kalma eski bir deyiştir. Zira o dönemde askerler halktan, Avrupa’ya yaydıkları pipo alışkanlığıyla ayrılırlardı. Tütün içenlerin devlet kovuşturmasına uğramaları, bu tutkuları nedeniyle tehlikeye ve dışlanmaya maruz kalmaları aralarında güçlü bir bağ yaratmıştır. Tütün içenler arasındaki dostluk motifi bugüne dek korunagelmıştır.

Arnold Zweig ile Sigmund Freud arasında da böyle bir dostluk vardı. Freud’dan otuz yaş küçük olan ve ona büyük bir hayranlık duyan Zweig, Freud’la ilgili anılarında bu dostluğu şöyle anlatır: “Bizi birbirimize bağlayan küçük ortaklıklardan biri de puro içmekti. Öyle dostluklar vardır ki, dostlardan biri tütünden nefret ettiği halde, diğerinin hemen hemen her yerde içmesine göz yummasıyla kendini gösterir. Yine aynı şekilde, farklı yaş ve farklı mizaçta erkekler, İspanya kralının renkleri olan sarı ve kırmızı, eski moda

George Grosz Berlin'deki atölyesinde "Toplumsal Dayanaklar"
adlı tablosunun önünde, 1928.

kâğıt bilezikle süslü kat kat sarılmış kahverengi yapraklardan zevk alıyorlarsa, aralarında çabucak bir dostluk kurulur. Freud ithal puro kutusunu yazı masasının ya da kütüphanenin yere yakın bir gözün-

den ilk kez çıkardığında, sohbetimiz için zamanı ve hevesi olduğunu anladım. Üstelik ben o zamanlar onun çevresinde nispeten yeni sayılırdım, kırk yaşının az üstündeydim, gençlere özgü iyimserliğiyle, erken kavuşulmuş başarıların verdiği neşeyle kıpır kıpır, Berlin'den gelen bir yabancıydım.”

Bir keresinde Freud puronun simgeselliğine dair bir şeyler söyleyen ve psikanalitik bir yorum üzerinde ısrarla durmak isteyen bir kadına şöyle cevap vermişti: “Bazen, madam, bir puro yalnızca bir purodur.”

Berlinli ressam George Grosz ile Könlü bir yayıncı aileden gelen, İngiltere’de yetişmiş çokdilli kültür muhabiri Mark Neven DuMont arasında neredeyse kırk yıl süren mektuplaşma son derece sıkı bir dostluğun kanıtıdır. Bu ikisinin arasındaki kişisel, siyasi ve kültürel bilgi alışverişinde tütün özel ve geniş bir yer tutar. Birbirlerine çeşitli tütün türleri ve pipolarla ilgili deneyimlerini aktarırlar sürekli; Londra’da yaşayan Neven DuMont, Grosz’un en sevdiği marka olan Dunhill tütününden Grosz’a 1920’li yıllar boyunca göndererek dostuna büyük hizmetlerde bulunur. Bunun karşılığında Grosz da ona düzenli olarak Alman gazete ve dergilerini gönderir. Grosz İngiltere’ye sürekli para da yollar ve mektuplarında ironik bir dille “Grosz Pipo ve Tütün Fonu”ndan ve aralarındaki “ticaret ve ihracat ilişkileri”nden söz eder; ancak bu ticaret ilişkileri, Londra’dan “mal” gelmesi söz konusu olduğunda, Almanya’nın yüksek tütün gümrük vergisinden kaçmak için olabildiğince “nötr paketler” biçimindedir.

Alman pipo tütünlerine katlanamayan George Grosz’un tütün karışımları tükenmeye yüz tuttuğunda attığı imdat çığlıkları yürek paralayıcıdır: “Durum vahim, tütün stoğum bitmek üzere. Lütfen Neven, bana ‘Durbar’ al, mümkünse sıkıştırılmış paket olsun. Bir de senden ricam, denemem için küçük bir kutu ‘Cuba Havanna Mixture’ göndermen. Bakalım onun tadı nasıl? Londra’ya ne zaman dönüyorsun? Lütfen bana bir kart atıp bildir – ve Neven, sakın tütünü unutma.”

Grosz bir başka mektupta şöyle yazar: “Gelelim en önemli şeye: Eğer sen, sevgili dostum, uzun denemelerden sonra, boğazı yakmayan, sık sık kullanmaya müsait bir Neven Mixture bulduysan, lütfen dağıtımcına söyle de, bana denemem için az bir miktar göndersin. Eşantiyon gayet iyiydi. Bunun için, Neven, hemen sipariş vermen gerekiyor – hatta zahmet edip kendin yaparsan, daha da iyi olacak,

zira stoklarımı tümünden içip bitirdim. Tabii ben çok hafif tütünden hoşlanırım. Ama bunu zaten biliyorsun. Kısacası, ‘sevgilim’ (hafif erotik bir tını!) – bir güzellik yap ve bana küçük bir paketçik gönderiver...”

Bugün belleklerden silinmiş bir Herr von Nordegg, *Beyefendi* adını taşıyan 1913 tarihli monden bir adabımuâşeret kitabında, tütün içmenin üçüncü temel boyutunu vurgularken, bugünkü tütün tiryakilerinin aklından geçenleri okur sanki: “Mükellef bir akşam yemeğinden sonra, nefis kokulu bir Mokka kahvesi ve yayvan kadehte iyi soğutulmuş eski bir likörle rahat bir maroken koltuğa kurulup özenle seçilmiş bir puroyu ağır ağır yakmanın ne büyük bir zevki vardır. Kulüpteki garson ya da mâitre d’hôtel’in, her tür biçim ve sertlikte puroyla dolu kutuları bize içinden bir tane seçmemiz için uzattığı o an, güzel ve törensel bir andır, ve puro içmeyen herkesin bu anı izleyen huzur dolu yarım saat için bizi kıskanması gerekirdi aslında, ama doğa o kadar bilgedir ki, insan bilmediği bir şeyin yokluğunu çekmez.”

Yazar Hermann Burger puroyu konu alan romanı *Yakıcı*’da “her yemek mönüsünün amacının puro denen zirveye ulaşmak” olduğunu ve “insanın aslında puro içmek için yemek yediğini” söyler. Ve Macar filozof ve yazar Béla Hamvas 1947 yılında yazdığı *Şarabın Felsefesi* adlı kitabında şu görüşü savunur: “Şimdiye dek edindiğim tecrübelerle göre, yemek ve şarap seçiminde hayli uzmanlaşmış kişiler bile tütün uyumuna pek ilgi göstermiyorlar. Bu ilgisizliğin er geç sona ermesi gerekir.”

Son yıllarda kamuoyunda tütünün popülaritesi azalınca bu konuda da bir değer değişimi yaşandı. Sık sık öne sürülen savlardan biri de, tütünün çeşitli tatları ayırt etme yetisini mahvettiği. Fakat bu saçmalığın ta kendisidir. Zira bir gürmenin başına gelebilecek en büyük felaket nezledir. Fakat biz sözü, bu konunun tartışılmaz erbabı olan bir çağdaşımıza bırakalım: “İçki içme sanatında asil şaraplar neyse, tütün içme sanatında da Havana odur; tüm ilgimizi ona hasretmemizi gerektirir, ve bunu ihmal ettiğimizde, kokusunu gizleyerek bizden intikam alır.” Tütün içmeyenlerin biraz ezoterik bulacağı bu görüşün sahibi, gurmelerin İncili *Guide Michelin*’in ancak nadiren verdiği en büyük ödül olan üç yıldıza layık görülen, Paris’te-

ki “Arhestrate”ın mutfak şefi Alain Senderens’dır. Roanne’daki meslektaşı Pierre Troisgros’nın (üç Michelin yıldızlı) hatırı sayılır puro stoğuna gösterdiği özen ve ilgi şarap mahzenine gösterdiğinden daha az değildir. Tourslu Jean Bardet (iki Michelin yıldızlı) yemek sonrasında içilecek puronun, örneğin bir digestif, yani hazmettirici içki kadar özenle seçilmesi gerektiğini düşünür. Eylül 1988’de Fransız Şarap Uzmanları Birliği üyeleri Chateau Clos de Vougeot’da Burgonya şaraplarını puro eşiliğinde tattığından beri, 16. yüzyılın ortalarında Kanada’da yerliler gibi tütün içmeyi deneyen Fransız kâşif Jacques Cartier’nin şu dramatik cümlesi geçerliliğini yitirmiş bulunuyor: “Biz de onların yaptığını yaptık, ama duman ağzımızdan çıkarken biber gibi yakıyordu.”

Yeme içmeye olduğu kadar tütüne de çok düşkün kişilerden biri de Alman yazar Theodor Däubler idi. George Grosz *Küçük Bir Evet, Büyük Bir Hayır* adlı anı kitabında şu sahneyi aktarır: “Bir keresinde onu ve birkaç dostu yemeğe davet ettik; karım normal porsiyonların iki katı spagetti yapmıştı. Üzeri fırınlamış spagettinin bulunduğu büyük, yayvan meyane, onur konuğu olduğu için ilk Däubler’e sunuldu; ama Däubler meyaneyi yanındakine uzatmadı, tabağını kenara itip önüne koydu ve göz açıp kapayıncaya kadar, apokaliptik bir aklıkla silip süpürdü ...

O böyle yerken bir volkanı andırıyordu. Bu doğa gösterisini seyretmekten başka bir şey yapamazdınız. Chianti ile mideye indirdiği spagettinin bir kısmı da sakalına takılı kalıyordu, ve bu arada konuşmayı da ihmal etmediğinden (o her şeyi aynı anda yapardı, Kuzeylilere özgü kontrollülük ve disiplin ona yabancıydı) spagetti parçaları sağa sola saçılıyordu – müthişti. Burada yemenin ve doymanın ta kendisi gerçekleşiyordu ve biz bunu şaşkınlıkla izliyorduk.

Hemen ardından puro içmeye koyuldu. Paf puf, paf puf – ve puro bitmişti bile, izmarit ortadan kayboluyor ve yeni bir puro yakılıyordu. Kocaman bir sobanın bacası gibi tütüyordu.

Bir süre sonra Däubler’in puro izmaritlerini ne yaptığını anladık. İzmaritleri büyük koltuğun kenarına, yastıkların altına sıkıştırıveriyordu. Koltukta bir iki yanık deliği açılmıştı elbette, biz de acaba oraya küçük bir teneke oluk mu koysak diye düşündük. Sonunda mizahçı yanımız galip geldi ve Däubler’in muhteşem öyküleri karşılığında buna göz yumabileceğimizi düşündük.”

Yayıncı Samuel Fischer'in Grunewald'daki villasında biraz daha zarif bir hava esiyordu. George Grosz, oradaki bir akşam yemeği davetinde Thomas Mann'la karşılaşmasını anlatır: "Bu muhteşem adamı ilk kez bu kadar yakından görüyordum. Kahve ve konyak servisi yapılmıştı. Bir uşak konuklara üzerinde yanan bir mum, tütün aksesuarı, Havana puroları ve sigaralar bulunan bir tepsi tutuyordu, güzel de bir ziyafet çekmiştik ve atmosfer pek keyifliydi." Burada da anlatıldığı gibi, tütün ve içki arasındaki bağı tütün tiryakilerinin çoğu bilir.

Luis Buñuel 1982 yılında yayımlanan otobiyografisi *Son Nefesim*'de şöyle der: "Sigara tütürmeden içki içmek mümkün değil. Ben on altı yaşında sigara içmeye başladım ve sigarayı bir daha asla bırakmadım. Fakat günde yirmi sigaradan fazla içtiğim nadirdir. Ne mi içerdim? Her şey. Önceleri siyah İspanyol tütünü içiyordum, yirmi yıldan beri Fransız sigarası içmeye alışkınım, Gitanes, özellikle de Celtiques sigarasını çok beğenirim.

Alkolle çok iyi giden tütün –alkol kralıçeyse, tütün kraldır– hayatın tüm iniş çıkışlarında çok iyi bir eşlikçidir. İyi ve kötü gün dostudur. İnsan ister tek başına olsun ister topluluk içinde, sevinçli bir olayı kutlamak ya da bir acıyı gizlemek için bir sigara yakar."

Tütün ve alkolün burada göklere çıkarılan ittifakının insanı yoldan çıkarması tehlikesi büyüktür. Cabrera Infante *Duman İşaretleri*'nde, James Joyce'un Robert Mc Almon (aşağıdaki olayı o aktarmıştır), Djuna Barnes ve Mina Loy'la geçirdiği bir akşamdan söz eder. Akşam yemeğinden sonra yaşanan bu olayın özenilecek bir tarafı olduğu söylenemez: "Ondan sonra Joyce tam bir İrlandalı umutsuzluğuna kapıldı. Kadınlar onu teselli etmeye çalıştı ama o içmeyi tercih etti."

Bunun üzerine hanımlar orada daha fazla kalmak istemezler ve Joyce'u arkadaşıyla baş başa bırakırlar. Bu ikisi sabahın beşine kadar lokantada oturur, sonunda lokantacı onları kovar. "Gittik, St. Germain Bulvarı'ndaki küçük bir bistroya takıldık kaldık. Puro satın alıp içki içtik. Fransız içkilerinin listesini baştan sona geçmeye karar vermiş olduğumuz için sonunda Joyce'un purosunu ikide bir yere düşmeye başladı.

Önceleri düşen puroyu yerden alıp ona veriyordum. Fakat yere kapaklanmadan eğilemez olunca, her defasında yeni bir puro yakıp

ona uzatmaya başladım. Puroyu ben ona uzatır uzatmaz yere düşürüyor, ben de puroları peş peşe yakıp ona veriyordum, sonunda bütün purolar bitti ve sigaraya geçtik. Sabahın onunda biz hâlâ küçük bistroda oturuyorduk, bizden başka kimse yoktu, yerde en az yirmi puro ve sayısız sigara izmariti vardı, masanın üzerinde ise belki kırk kadeh.”

Tütün ve alkolün bu kadar aşırı dozlarda tüketilmesi gerçekten de tat kaybına yol açar, en azından bir süreliğine. Büyük bir ziyafette yemek arasında tütün içme âdeti, yemek uzmanı Carl Georg von Maassen’ın 1928 tarihli *Yemek Yemenin Bilgeliği* adlı eserinde de eleştirilir: “İmdi, Ruslar sofraya getirilen her yemek arasında bir sigara içer ve bunun barbarca olduğunu düşünmezler. Biz buna omzumuzu silkmekle yetiniriz: *habeant sibi!* Fakat tütün dumanının kazciğeri ezmesi ile sombalığı, Hamburg civcivi ile Prens Pückler dondurması arasında damak tadına katkıda bulunacağını iddia edecek pek az gurme vardır herhalde.”

Yukarda bahsi geçen Luis Buñuel otobiyografisinde “Dünya Ni-metleri” başlığı altında tütün ve aşk konusunu da ele alır: “Şunu da eklemek isterim ki, alkol ve tütün sevişmeye pek hoş eşlik eder. Şöyle bir kural konabilir: Alkolle başla, tütünle bitir.”

Artık yaşlanmış bir adamın perspektifiyle ilave eder: “Geçmişte kalan o uzak günlerden sonra pek çok şey değişti. Ben özellikle de kendimde son yıllarda cinsel dürtünün önce yavaş yavaş, sonra tüm-den öldüğünü gördüm – buna düşler de dahil. Ben bundan çok memnunum, sanki bir tirandan ebediyyen kurtulmuş gibiyim. Eğer karşıma Mephisto çıksaydı ve bana erkeklik denen şeyi vaat etseydi, ona şöyle derdim: ‘Hayır, teşekkür ederim, böyle bir arzum yok, ama daha çok tütün ve içki içebilmem için karaciğer ve akciğerlerimi güçlendirebilirsin.’”

Fakat artık bu konuyu bırakıp dördüncü boyuta, tütün içmek ile sanatsal yaratıcılık arasındaki ilişkiye gelem: “Tütün içmenin çalışmayı kolaylaştırdığını söylemek hiç akıl kârı değil. Çalışmayı böl-mekten başka bir işe yaramaz.”

Tütün kültürünün hemen hemen tüm meselelerinde uzman olan Italo Svevo’nun bu pragmatik iddiasına karşı çıkanlar da vardır. Tütünün en önemli iki etkisi, bedeni sakinleştirmesi ve zihni uyar-ması, eskiden beri bilinir. Hollandalı hekim Beintema van Peima

1690 tarihli *Tabacologica*'sında şöyle der: "Okuyup yazan biri çok tütün içmelidir ki, zihni dağılmasın, ya da zihin, özellikle de zor konuları kavrayamayıp yavaşlamaya başladığında yeniden hızlandırılabilsin ... Bir mesele hakkında düşünmek için pipo tütürmekten iyisi yoktur, zira bu şekilde dağınık düşünceler bir araya toplanır, bu da okuyup yazanların çok işine yarar, çünkü tütün içerken her şeyi inceden inceye düşünmeye alışırlar."

Son yüzyıllarda birçok sanatçı tütünün yaratıcılıkları üzerindeki önemi hakkında görüş bildirdi. Cabrera Infante *Duman İşaretleri* adlı romanında William Thackeray hakkında şöyle der: "Thackeray yazmaya başladığında ağzında hep bir puro olurdu. Her sabah erkenden kalkardı ve operasyona oturarak mı, ayakta durarak mı, yoksa etrafta dolaşarak ya da uzanarak mı başlayacağını bazen bilemese de, çalışmaya hazırdı. Genellikle bir puro yakar ve odada birkaç dakika dolandıktan sonra purosunu şöminenin rafına koyardı, sanki tütünün hafif kokusu ona yeni bir ilham vermiş gibi neşesi artar ve çalışmaya devam ederdi."

Polonyalı besteci ve piyanist Moritz Moszkowski (1854-1925) için bu "hafif kokular"ın bir görevi de dış dünya ile kendisi arasında bir bariyer kurmaktır: "Ben tutkulu bir tütün tiryakisiyim ve tütünün, varoluşun acı anlarını hoşça geçiştirmeye yarayan tanrısal bir bağış olduğunu düşünüyorum. Bana öyle geliyor ki, tütün özellikle de zihinsel yaratıda bulunan insanlar için çok önemli. İnsana çalışma hevesi ve ilham veriyor. Kendi adıma söyleyebilirim ki, dış dünyanın üzerine ince bir peçe örtme ve zihni fantezi diyarına uçuran o mavimsi duman kubbesini etrafımda oluşturmada beste yapmam neredeyse imkânsız."

Amerikalı muhabir Gilbert Seldes, George Gershwin hakkında şunları yazmıştı: "Genç, başarılı; başarısına seviniyor. Onu ne zaman ziyaret etseniz, harıl harıl çalışıyor oluyor, yakında onun bestelerinden birini icra edecek yeni bir dansçı ya da şarkıcıdan hayranlıkla söz ediyor. Provalarda purosunu elinden düşürmüyor, sonra da hızla çatı katına geri dönüyor; bu arada şunu da belirtmeliyim ki, onun dairesi, bütün dünya modern tarz için çıldırmaya başlamadan çok önce de rahat modernliğiyle dikkat çekiyordu."

Tütünün hem insanın zihnini uyarmasının hem de "sürekli oturan bir yaşam tarzının beraberinde getirdiği tüm rahatsızlıkların

George Gershwin, 1936.

önüne geçebilecek" (Kornelius Bontekoe, 1685) bir fiziksel rahatlamaya yol açmasının, insana paradoksal gelen ve edebiyatta da sürekli karşımıza çıkan bu durumun bugün bilimsel bir açıklaması var. Amerikalı bilim muhabiri ve tütün karşıtı David Krogh 1991 yılında Amerika'da yayımlanan *Smoking* adlı eserinde bu alandaki son araştırma sonuçlarını verir: "Birazdan neyle karşılaşacağınızı azıcık tahmin edebilmek için, nikotin'in Karl Ginzler tarafından tespit edilen iki etkisini düşünün...: bedeni rahatlatması ve zihni uyarması. Ne müthiş bir bileşim. Ne müthiş bir paradoks. Ne müthiş bir uyarıcı."

Krogh, tütünün etkisini "bir tür gevşek coşkunluk hali" diye tanımlayan Harvard Üniversitesi'nden Dr. Scott Lukas'a da gönderme yapar. Tıbbın tüm eleştirilerine rağmen, nikotin'in aynı anda hem rahatlatan hem de uyaran bir etkide bulunduğu tartışılmazdır. Tütünün bundan 500 yıl önce Columbus tarafından keşfedilmesin-

den sonra bütün dünyada bu kadar yaygınlaşmasının en önemli nedeni bu etkisi olsa gerek.

Tütün karşıtlarının en ünlüsü Goethe'ye gelecek olursak, o bu konuda bambaşka düşünüyordu. Karl Ludwig von Knebel aralarında geçen bir konuşmayı aktarır: "Goethe tütün ve enfiye kullanılmasına karşı. Tütün, diyor, insanı aptallaştırır, düşünmeyi ve yazmayı engeller. Zaten tütün aylaklar içindir, canı sıkılan, hayatlarının üçte birini uyuyarak, üçte birini yiyip içerek ve gerekli gereksiz başka şeyler yaparak ziyan eden ve daima *vita brevis* deyip durmalarına rağmen, kalan son üçte birle ne yapacaklarını bilemeyen insanlar içindir. Böylesi tembel Türkler için pipolarla sevgi dolu bir ilişki içinde olmak ve havaya savurdıkları dumana zevkle bakmak akıllıca bir eğlence, çünkü bu vakit geçirmelerini sağlıyor ... Bu bira göbeklerinin ve pipo serserilerinin Almanya'yı ne hale getirdikleri iki ya da üç kuşak sonra anlaşılacak. En başta da edebiyatımızın ruhsuzluğundan, sakatlanmışlığından ve fukaralığından belli olacak."

Tütün ve enfiye tiryakisi Schiller, Goethe'nin tütün kokan odada midesinin bulandığını bilir, Goethe onu ziyarete geldiğinde hemen odasının önüne çıkardı. Gerçi Schiller tütün tiryakisiydi ama tütün ve başka duyusal hazlar konusundaki zevki pek de incelmış sayılmazdı. Carl Georg von Maassen, Schiller'in gençlik arkadaşı Johann Wilhelm Petersen'in şu sözlerini alıntılar: "Schiller seçkin zevk sahibi bir insan değildi; duyusal konularda da ince ruhlu olduğu söylene- mezdi: kötü şaraplar, kalitesiz enfiye, çirkin kadınlar. – Schiller gibi bir enfiye tiryakisi kolay kolay bulunmazdı. Enfiyesi olmadığı zamanlarda Schiller koku sinirlerini tozla uyarırdı."

Bu arada, Goethe bir konuda çok şanssızdı: evinde çalışan ahçı kadın tam bir pipo tiryakisiydi ve Goethe bundan çok rahatsız oluyordu. Goethe işten kovduğu kadına verdiği "bonservis"te şöyle diyordu: "Çok inatçı, dikkafalı ve sinsiydi, hayatımı cehenneme çevirdi." Ahçı kadının bu belgeyi yırttığı ve efendisi günlük gezintisini yapmak üzere evden çıkar çıkmaz, onun çalışma odasında oturup pipo üstüne pipo tüttürdüğü söylenir. Bu hikâye sonradan uydurulmuş olabilir, ama doğrusu iyi uydurulmuştur.

Fakat biz Goethe'nin tütün konusundaki tutumunu anlayamayan yazarlara geri dönelim ve zamanda ilerlemeye devam edelim. Walter Benjamin 1928 yılında yayımlanan *Tek Yön* adlı kitabında "Polikli-

nik" başlığı altında, yazarın işini anlatmak için doktor imgesinden yararlanır: "Yazar düşünceyi kafenin mermer masasına yatırır. Uzun uzun bakar: zira zamanı kullanır, çünkü bardağı –hastayı muayene edeceği mercek– henüz önüne konmamıştır. Sonra aletlerini yavaş yavaş çıkarır: Dolmakalem, kurşunkalem ve pipo."

Bir başka yerde de: "Sigaranın ucundaki duman ile dolmakalemdeki mreккеp aynı akıcılıkta olsaydı, yazarlığımın Arkadia'sında olurum."

Yazarlar tütünün sağlıkları üzerindeki zararlı etkisine daima kafa yormuşlardır. Friedrich Torberg 1978 tarihli *Sigara İmeyenler de ölür - Sağlıksız Bir Yaşam Tarzına Yılbaşı Savınması* adlı kitabında şöyle yazar: "Zihinsel faaliyette bulunan bir insan olarak vazgeemeyeceğim tek şey tütündür. 50 yıldan beri yazarlık yapıyorum ve bu mesleği başından beri tütün içerek yaptım. Sigara içiyorum ve elbette dumanını içime çekiyorum, bu nedenle, sigara yerine puro ya da pipo içme denemelerimin tümü fos ıktı. Geceleri alıştığım için masamın üzerinde daima koyu kahveyle dolu bir termos durur ve ihtiyaa göre yeniden doldurulur. Sigara ve koyu kahve içerim, az uyurum, pek hareket etmem ve bu şekilde 70 yaşıma geldim. Daha sağlıklı yaşasaydım, daha şimdiden 75 ya da 80 olurum belki, ama bunu kimse bilemez.

Fakat sağlık sorunlarım ortada. şeker hastası olmam bir yana, ki bunda benim bir suçum yok, tansiyondan muzdaribim, damar tıkanıklığım var ve bacaklarımdaki kan dolaşımının yetersiz olması nedeniyle yürümekte zorluk çekiyorum (bu arada *Raucherbein*, yani 'tütün tiryakisi bacağı' denen hastalığın sigarayla ilgisi yoktur, bu hastalığı keşfeden Avusturyalı dahiliyeci Franz Ferdinand Raucher'in (1864-1930) adından gelmektedir) ...

Ben şahsen, hayatımı kazanmak için yazmak zorundayım ve yazabilmek için sigara ve kahve içmek zorundayım. Sırf sağlıkla karnımı doyuramam ...

Sağlığa zararlı yazarlık kariyerimin henüz başındayken doktorlar beni, 'Ama siz zeki bir insansınız...' gibi kuşku uyandıran sözlerle ikna etmeye çalıştıklarında sustum ve bildiğimi okudum. Ben zeki bir insan falan değilim. Ben karanlık dürtüleri olan bir insanım ve Goethe'den de biliyoruz ki, böyle bir insan doğru yolun ne olduğunu gayet iyi bilir.

1929 yılıydı, tıbbın kahveyi tütün kadar zararlı bulduğu bir dönemdi; bu tür bir yasakla ilk o zamanlar karşılaştım ve bunun üzerine –kanıtlanabilir, çünkü basıldı– ‘Koyu Kahveye Od’u yazdım, şiir şu sözlerle bitiyordu: ‘Cehenneme kadar yolları var, / bilgiçlik taslayan o gevezelerin, / güya nikotin ve kafein tehlikeliymiş benim için, / Bu tür şeyleri takmaya ne gerek var, / çünkü zaten bütün hayatımız / sağlığa zararlıdır ve sonu ölüm.’”

Hermann Burger de aynı kanıdadır: “Havana, Sumatra, Java, Domingo ve Brezilya yapraklarının enfes kokuları üzerine tanrılarla söyleşmekten kendi rızasıyla vazgeçen biri yanlışı ata oynamıştır, mitsiz bir varoluşa, ruhsuz bir sağlık dinine ... Normal bir hayat da, der Gottfried Benn, hasta bir ölümle son bulur. Ölüm başhastalık olarak hayattan çıkarıp atılamadığı sürece, jogging yaparak yüksek bir yaşa erişmek bir illüzyondan öteye geçmez.”

Dante’yi çevirirken aşırı derecede uyarıcı ve keyif verici madde tüketen Rudolf Borchardt 1925 ilkbaharında sinir krizi geçirmiş, ancak yavaş yavaş iyileşebilmişti. Borchardt 3 Temmuz’da Willy Wieland’a şöyle yazar: “Dünya nimetlerinden elimi eteğimi çekmem işe yaradı görünüyor, bedenim galip geldi. Çay kahve içmem hâlâ yasak, çalışırken çok az ve çok daha hafif tütün içiyorum. Aralarda hareket etmek zorundayım, kendimi zorlamamam ve hiçbir şeyi abartmamam gerekiyor, akşam saat 10’a doğru yatmaya gidiyorum ve her tür yorgunluk belirtisine derhal boyun eğiyorum. Bu şekilde her şey rayına girecektir.”

Tütünün yazmanın yaratıcı sürecinde oynadığı rolü tartışmanın bir gereği yok. Birçok sanatçı için bu ikisi ayrılmaz bir bütündür. Hatta, yazarları tütün tiryakisi olmasaydı asla ortaya çıkamayacak eserler bile vardır. Kasım 1990’da Paul Auster’a *New York Times* için bir Noel öyküsü yazması teklif edilir. “Teklif hoşuma gitti – bir gazete, hem de bu kadar saygın bir gazete için bir öykü uydurmak. Öte yandan, daha önce hiç kısa öykü yazmamıştım ve aklıma bir öykü gelip gelmeyeceğini bilmiyordum. ‘Bana birkaç gün izin verin,’ diye rica ettim, ‘eğer aklıma bir şey gelmezse, sizi ararım.’ Aradan birkaç gün geçti ve ben tam pes ediyordum ki, bir kutu Schimmelpennincks –benim en sevdiğim sigarillolardır– açtım ve sigarillolarımı daima satın aldığım Brooklyn’deki adamı hatırladım. Bunun üzerine, New York’taki karşılaşmaları, insanın hiç tanımadığı ama

her gün gördüğü insanları düşündüm. Ve yavaş yavaş kafamda bir öykü şekillenmeye başladı. Öykü kelimenin tam anlamıyla sigarillo kutusunun içinden çıkıverdi.”

Bu fikirden bir kısa öykü çıkmakla kalmadı, öykü *Smoke* adıyla filme de çekildi (senaryo: Paul Auster) ve kült film haline geldi.

Gelmiş geçmiş en büyük rejisör, senarist ve oyuncu olmakla kalmayıp tütün tiryakiliğiyle de tanınan Orson Welles’in sinema ve tütün konusunda kimse eline su dökemez. Puro içmediği film yok dense yeridir. Bir rivayete göre, film çekmesinin nedeninin sette bedava puro içebilmesi olduğunu söylemiş. Bu kadar çok kahramanının puro içmesinin, kötü adamlarının puro içmemesinin nedeni de buymuş. Orson Welles puroyu ilham perisi olarak tanımlardı. Biri eksik olduğunda diğeri de olmazdı. Adolf Endlers’in Amerika gezisini anlattığı *Utah Önünde Uyanı*’da da öyledir: “Fakat not defterimin bu gezide California, Arizona, New Mexico, Colorado, Utah ve Nevada’da insanı bunalıma sokacak kadar boş kalmasının ve içine nadiren küçük bir cümle karalanmasının sorumlusu, bu eyaletlerdeki tütün seçeneklerinin fukaralığı olabilir.”

Adolf Endler bana uzunca bir süre önce tütünü üç aylığına bıraktığını ve o dönemde hiç ama hiçbir şey yazamadığını anlattı. Sonunda gitmiş bir puro satın almış ve, bak şu işe, puroyu içtikten sonra derhal yazmaya başlamış. Puronun ilham veren gücü olmadan yazı masasına oturamayanlardan biri de Hermann Burger’di: “Daktiloya kâğıdı takarken yaktığım puronun colorado-claro rengindeki ince damarlı yaprağı benim ilk yurdum olan Aargau Stumpenland’da değil, Küba’da, Atlas Okyanusu ile Karayipler arasındaki orak biçiminde adadaki La Habana’nın batısında yer alan Vuelta Abajo topraklarında yetiştirilip işlenmiş.”

Bu ilham dolu etki bazen hiç oluşmayabilir ama. Daha önce andığımız Uwe Timm *Ateş Gecesi* adlı romanına şu cümlelerle başlar: “Öykü, benim aklıma bir giriş gelmemesiyle başlıyor aslında. Yazı masamda oturuyor, düşünüp taşınıyor, kenti dolaşıyordum, tekrar puroya başladım, etrafım dumanla sarılı olursa, bir öykünün doğru, kesinlikle elzem girişini bulurum diye ümit ediyordum. İşe yaramadı, havaya giremiyordum, her şeyi belirleyecek o ilk cümle ortaya çıkmıyordu bir türlü.”

Fakat tütünün insanın dikkatini dağıtması ya da insanı baştan çıkarması tehlikesini anlatan metinler de vardır. Pierre Louÿs şöyle

yazar: “Bir gece evde, beyaz bir masanın üzerine kıvrılmış mavi çiniden iki kediyle sessizce sohbet ederken, yalnızlığımın uğraşlarından hangisiyle meşgul olacağıma karar veremiyordum: Sigaramı içerken bir sone mi yazsaydım, yoksa tavandaki Şark halısını seyrederek sigara mı içseydim. Önemli olan, elinde bir sigara tutmaktır; insan etrafındaki nesneleri, ışık ve gölgenin üzerine yayılan, tüm sert hatları yumuşatan ve insanın heyecan içindeki ruhuna, güzel kokulu bir büyünün de yardımıyla, gündüz hayallerine dalabileceği istikrarsız bir denge veren ince, göksel bir bulutla sarıp sarmalamalıdır.”

Balzac ve Svevo gibi Louÿs de tütün bir düş aracı olarak görür. Tütün ruhu büyüler ve insanı alışılmış çerçevenin dışına çıkarır. Bu çıkışı Stéphan Mallarmé şöyle anlatır: “Dün uzun bir çalışma gecesi, güzel bir kış çalışması düşlediğimde pipoma kavuştum. Bitti artık sigara dönemi ve güneş ışığında mavi yapraklarla ve hafif giysilerle parıl parıl çocuksu yaz sevinçleri, ve çıkardım yine ortaya saygıdeğer pipomu, daha iyi çalışabilmek için piposunu rahatsız edilmeden uzun uzun tüttürmek isteyen ciddi bir adama göre o: fakat terk ettiğim sevgilimin sürprizine hazır değildim; daha ilk nefesi alır almaz, yazmak istediğim büyük eserleri unuttum, yeniden geri dönen kışı şaşkın, şefkatle içime çektim.”

Paul Auster *Smoke* filminde yazar Paul’e, tütün tutkusu yüzünden bütün bir eseri yok eden edebiyat bilimcisi Mihail Bahtin’in öyküsünü anlatır: “Yıl 1942. Adam Leningrad’da tutsak. Bu şehrin kuşatması insanlık tarihinin en korkunç olaylarından biridir. Kuşatmada beş yüz bin insan ölür; Bahtin de evine kapanmıştır ve her an öldürülebileceğini hesaba katmak zorundadır. Bol miktarda tütünü vardır ama sigara kâğıdı yoktur. Böylece, üzerinde on yıl boyunca çalıştığı el yazmasını alır, sayfaları parça parça yırtar ve sigaralarını sarar ... İnsan zaten öleceğini düşünüyorsa, hangisi daha önemlidir? İyi bir kitap mı, yoksa sigaradan çekilecek adamakıllı bir nefes mi? Ve böylece, kitabını yavaş yavaş içip bitirir.”

Bugün heyecanlı, ama basit kitapla eşanlamlı olan Almanca *Schmökern* sözcüğü, tütün içerek kitapları yok etmeyi çağrıştıran bir sözcüktür. Kuzey Almanya ağızında kullanılan ve İngilizce *smoke* ile akraba olan *smöken* sözcüğünden türetilmiştir. Ama bu yalnızca etimolojik bir bağlantıdır. Bunun ardındaki hikâyeye, 17. yüzyıldan itibaren üni-

versite öğrencilerinin kil pipolarını *Fidibus* denen kıvrılmış bir kâğıt parçasıyla yakmalarıdır.

Yeterince kâğıt olmaması nedeniyle –o zamanlar gazeteler az bulunuyordu– üniversite öğrencileri pipolarını eski ders kitaplarından ve işlerine yaramayan eserlerden yırttıkları sayfalarla yakıyorlardı. Artık ihtiyaç duyulmayan ve pipo zevkine feda edilen bu eserlere *Schmöker* deniyordu. Laurence Sterne'in 1759'dan 1767'ye kadar dokuz cilt olarak yayımlanan *Tristram Shandy'nin Hayatı ve Görüşleri* adlı romanında devamlı piposuyla meşgul olan Toby amcanın yanı sıra tütünden dem vuran bir de pasaj vardır: "Vaaz, onunla pipomuzu yakmanın ötesinde bir değer taşımıyorduyse eğer, böylesine kültürlü bir topluluğun önünde anlatılacak kadar iyi değildi kuşkusuz; fakat böylesine kültürlü bir topluluğun önünde anlatılacak kadar iyiydiyse eğer, ardından onunla pipolarımızı yakmak için fazla iyiydi kuşkusuz."

Bu kadar *Schmöker* yeter. Şimdiye dek burada söz alan Fransız ve İtalyan yazarların tütünle ilgili eserlerinde esriklik, vecd ve dalgınlıktan, hatta tütünün insanı işten alıkoyan, baştan çıkaran gücünden söz etmeleri dikkat çekici. Buna karşın, Alman, Hollandalı, İngiliz ve Amerikalı meslektaşları tütün içmek ile çalışmak arasındaki üretken bağlantıyı vurguluyorlar. Eğer bu bir tesadüf değilse, daha ılıman iklim bölgelerindeki yazarların tütünle, sonuçlardan çok alınan hazzı bakılan, daha ziyade oyuncu bir ilişkileri var. Belli ki onlar, tütünün gündelik hayatı bölmesine, kendilerini tütüne vermeye, onun kışkırtmalarına boyun eğmeye Kuzeyli meslektaşlarından daha hazırlar.

Duman Sarhoşluğu

Tütünün Amerika'da keşfi ve Avrupa'ya yayılması

Birkaç yıl önce Amerika'dan Avrupa'mıza gelen yeni ve şaşırtıcı
bir modayı birkaç sözle yermeyen geçemeyeceğim;
duman sarhoşluğu da denilebilecek bu moda,
eski ve yeni içki tutkusunu kat kat geride bırakıyor.
Sefih kişiler Nicotiana ya da tütün dedikleri bir bitkinin
dumanını inanılmaz bir arzu ve sonsuz
bir gayretle içiyor, içlerine çekiyorlar.
JOHANN JOACHIM VON RUSDORF

Yerliler tütün içmeyi icat ettiler, bu icat şimdiye kadarki
icatların en büyüğüdür ve zamanın başlangıcından beri
kültür alanında ilk gerçek ilerlemedir.
VICTOR AUBURTIN

Ve bu iki adanın, yani Santa María ile benim Fernandina adını verdiğim büyük adanın ortasındaki körfezde, kanoyla Santa María'dan Fernandina'ya giden bir adamla karşılaştım; yanında bir parça ekmek, su dolu bir kabak ve önce toz haline getirip sonra bir hamur yaptığı biraz kırmızı toprak ve birkaç kuru yaprak vardı – bu onlar için çok lezzetli bir şey olsa gerek, zira daha San Salvador'da bana bunlardan birkaç tane hediye etmişlerdi ...”

Bir Avrupalının bütün bitkisinden söz ettiği ilk yazı budur. Christoph Colombus'un gemi günlüğünde yer alan bu satırlar 15 Ekim 1492'de yazılmıştır. Colombus Hindistan'a giden deniz yolunu bulmak için 3 Ağustos 1492'de üç gemi ve aşağı yukarı 120 kişilik bir mürettebatla, İspanya'daki Huelva yakınlarındaki küçük Palos limanından yola çıktı. Atlas Okyanusu'nda iki aydan fazla süren bir yolculuktan sonra, üç yelkenlinin en hızlısı olan Pinta'nın tayfası Rodrigo de Triana 11 Ekim'i 12 Ekim'e bağlayan gece saat ikide karayı gördü. Pinta'nın kaptanı, daha önce kararlaştırıldığı gibi bir “bombarde”

atarak işaret verdi. Diğer iki gemi de yanaştıktan sonra gemiler yelkenlerini indirip şafağın sökmesini beklediler. Gemicilerin önünde yemyeşil bir tropik ada uzanıyordu. Colombus amiral gemisi Santa Maria'nın bir sandalına bindi ve Bahama takımadalarından bir ada olan ve bugün Watling adası da denilen Guanahani'ye sabah saatlerinde ayak bastı; Colombus İspanya adına el koyduğu adaya San Salvador adını verdi.

Yukarıda anlatılan karşılaşma, Colombus Küba adasına giderken gerçekleşmişti. Adaya Kasım başında ulaşan amiral iki İspanyolu, Aymonteli Rodrigo de Jerez ile Luis de Torres'i keşif gezisine göndermeye karar verdi. Hristiyanlığı kabul etmiş bir Yahudi olan Luis de Torres dil konusunda çok yetenekliydi, çok iyi derecede İbranice, Aramca ve Arapça biliyordu; Colombus onun "yabancı dilleri" çabuk sökeceğini ümit ediyordu. Bu ikisi 6 Kasım'da keşif gezisinden döndüklerinde Colombus günlüğüne şunları yazdı: "İki Hristiyan yolda birçok insanla karşılaştı, bunlar köyden köye giden erkek ve kadınlardı, onlarda âdet olan tütsü ritüelinde kullanmak üzere otlar ve kor halinde odun parçaları taşıyorlardı."

Bu karşılaşmanın daha ayrıntılı bir tasvirini, Christoph Colombus'un orijinali kayıp olan günlüğünün aktarımını da borçlu olduğumuz Bartholomé de las Casas'ın notlarında buluruz. İspanyol kâşiflerle birlikte Amerika'ya giden Las Casas *Genel Hindistan Tarihi*'nde (1527) şöyle yazar:

"Bu iki Hristiyan yolda birçok insanla, köyden köye giden kadın ve erkeklerle karşılaştı, erkeklerin elinde tütsü ritüellerinde kullanacakları ateş ve belirli otlar vardı; bu kuru otlar, Paskalya'da erkek çocukların fişeklerini andıran bir başka kuru yaprağın içine konur; bunun bir ucunu yakarlar, sonra öbür ucundan emerek ya da içerek ya da soğurarak çıkardıkları dumanı içlerine çekerler: Bununla uzuvları uyusur ve öyle esikleşirler ki, hiç yorgunluk hissetmezler. Onlar bu fişeklere, artık adına ne denecekse, 'tabacos' derler. İsla Española'da bunları kullanan İspanyollarla tanıştım; bu huylarını yerip bunun kötü bir alışkanlık olduğu söylendiğinde, bu alışkanlığı bırakmanın kendi ellerinde olmadığını iddia ediyorlardı. Bundan nasıl bir yarar sağladıklarını ya da nasıl bir tad aldıklarını bilmiyorum."

Bu metinde dikkat çekici nokta, Las Casas'ın tütün içme eylemini tarif etmekte açıkça zorlanması: "emmek ya da içmek ya da

soğurmak". Bir keyif verici maddenin bedene bu biçimde girmesinin o dönemin Avrupası'nda bir karşılığı yoktu. Yeniçağın başlarında Avrupa'ya gelen keyif verici maddeler çay, kahve ve çikolata yeni tatlarla ve o zamana kadar bilinmeyen fizyolojik etkilere sahiptiler gerçi, ama onların tüketilme *biçimi* bildik bir şeydi. Fakat tütünün tüketme biçimi bambaşkaydı ve o zamana kadar bilinen tüketme biçimlerinde bir devrim yarattı. 17. yüzyılda Avrupa'da "tüttürmek" kavramı yerleşene dek "duman soğurmak" ve "duman içmek"ten söz ediliyordu, bunun bir nedeni de tütün kullanımı sonucunda ortaya çıkan esirlik ve canlılığın daha ziyade kahve ve alkolün etkilerine benzetilmesiydi. Almanya'da henüz 1658 yılında *Kuru Sarhoşluk* adını taşıyan tütün karşıtı bir hiciv yayımlandı.

Yazar Herbert Rosendorfer, tütünü tüketim biçiminin bununla ilk kez karşılaşanlar tarafından ne kadar garipsendiğini, 1986 tarihli *Çin'deki Geçmişe Mektuplar* adlı romanında canlandırmıştır. Rosendorfer, günümüzden bin yıl önce yaşayan bir Çinli mandarine zamanımıza yolculuk yaptırır ve onun memleketteki arkadaşına yazdığı mektupları "aktarır". Romanda mandarin bu yabancı yerde dost olduğu birinin ona çok anlaşılmaz gelen bir alışkanlığını anlatır: "Devamlı küçük ateş kurbanları veriyor. Ateş kurbanları küçük beyaz rulolardan oluşuyor, bunları ağzına sokuyor ve -sıkı tutun-yakıyor ... Ruloyu dudaklarının arasına iyice sıkıştırıyor ve ancak benim serçe parmağım kadar küçüldüğünde bırakıyor. O zaman büyü de sona ermiş görünüyor, çünkü rulonun arta kalanını umursamadan atıyor. Gözlemlerime göre, Bay Şi-şimi aşağı yukarı her yarım saatte bir ateş kurbanı veriyor. Bunu asla ihmal etmiyor. İçinde bu ruloların olduğu bir paketi daima yanında taşıyor, ayrıca evinde daha büyük bir rulo stoğu var...

Bazı zamanlar -tam ne zamanlar olduğunu henüz gözlemleyemedim- Bay Şi-şimi daha büyük ateş kurbanları veriyor. O zaman rulolar daha kalın ve uzun oluyor, renkleri de beyaz değil, kahve-rengi, yarım saat kadar yanıyor ve daha güzel kokuyorlar. Bu büyük ateş kurbanının 'Çay-ga-ga-lai' demonuna mı, yoksa daha güçlü bir demona mı verildiğini henüz anlayamadım."

Biz tarihi gelişime geri dönelim. Gonzales Fernandez de Oviedo y Valdés altın eriticilerinin gözetimciliğini yapmak üzere 1514'te Amerika'ya geldi. 1526 yılında Toledo'da yayımlanan *Hint Diyarları-*

Marlene Dietrich. Paris, 1932 civarı.

nın *Genel ve Doğa Tarihi* adlı eserinde, yerlilerin, tütüne daha o zamandan alışan İspanyol kâşiflerin ve onların kölelerinin tütün âdetlerini anlatır: "Yerlilerin bir başka zararlı alışkanlıkları daha vardı: *tabaco* dedikleri bir dumanı sarhoş olmak için içlerine çekiyorlardı ... Reisler Y biçiminde bir çatal çubuk alıyor, çatalın iki ucunu burun deliklerine, çubuğu ise yanan bir ota sokuyorlardı. Ortaya çıkan dumanı bu şekilde bir, iki, üç ya da dört kez, yani kaldırabildikleri kadar içlerine çekiyor, sonra bayılıp kalıyor ve sarhoş gibi yere uzanıp çok ağır ve derin bir uykuya dalıyorlardı. Bu odunlardan edinemeyen yerliler dumanı bir kamış boru yardımıyla içlerine çekiyorlardı; yerliler, bazı kişilerin iddia ettiği gibi, ota ya da uykuya değil, bu *canuelo*'lara (kamış borular) *tabaco* (tütün) diyorlardı. Yerliler bu ota çok değer veriyor ve yukarıda anlatılan amaçlarla meyve bahçelerinde ya da çiftliklerinde yetiştiriyorlardı... Daima ottan önce içtikleri içkininki gibi bir tutku değilse eğer, bundan nasıl bir zevk aldıklarını anlamıyorum... Bazı Hristiyanların,

özellikle de frenginin pençesine düşenlerin bu otu kullandığını biliyorum, zira o esrik ruh halinde acılarını hissetmediklerini söylüyorlar; bana öyle geliyor ki, bunlar diri diri ölüm uykusuna yatmaktan başka bir şey yapmıyorlar ve bu, bir özür olarak öne sürdükleri o acılardan daha beter, zira bu şekilde iyileşemezler. Bu şehirde ve adada yaşayan çok sayıda zenci de aynı alışkanlığı edindi. Bu otu efendilerinin topraklarına ekıyor ve dumanı ya da tütünü içlerine çekiyorlar, zira çalıştıktan sonra tütün içtiklerinde yorgunluklarının geçtiğini söylüyorlar. Bence burada çok zararlı ve kötü bir alışkanlıkla karşı karşıyayız.”

Oviedo y Valdés belli ki tütünden hoşlanmıyordu. Bu Hristiyan âlimin görüşleri, kâşiflerin Avrupa merkezîyetçi dünya imgesini ve tütünün spontan bir biçimde reddini yansıtır: Tütün, ilkel yerlilere ve kölelere özgü kötü bir alışkanlıktır; bir Avrupalının bu kötü alışkanlığın pençesine düşmesi için frengiye yakalanmış olması gerekir.

16. yüzyılda Amerika'nın Avrupalı denizci uluslar tarafından fethedilmesi ve araştırılması, tütünün neredeyse tüm Amerika kıtasında ve kıtanın adalarında kullanıldığını ortaya çıkarmakla kalmadı, birbirinden çok farklı tüketim biçimleri olduğu da gözlemlendi. Tütün pipolarla ya da puro halinde tütürülüyor, burna çekiliyor, çiğneniyor ve tütün suyu olarak içiliyordu. Sigara bile Avrupa'da değil, Orta Amerika'da icat edildi; bu konuya bir başka bölümde eğileceğiz. Avrupa, Amerika'da bilinmeyen bir tütün kullanım biçimi üretmedi.

Tütün içmenin kökeni ritüellere dayanır. Arkaik dönemde rahiplerin yakıp kokularını mecburen içlerine çektikleri duman kurbanlarının yabani tütün yapraklarıyla daha katlanılır hale getirildiği düşünülebilir. Tütünün güzel kokusu, ritüel esnasında tütün yapraklarından çıkan dumanın tanrılara ağızdan üflenmesi ilhamını vermiş olabilir. Her halükârda, dumanın hep gizemli, kutsal bir yanı vardır. Bu nedenle tütün yetişkinlerin dünyasına aittir. Tütünün gençlerin erginlik töreninde çok önemli bir rol oynaması, Güney Amerika'nın Jíbaro yerlileriyle sınırlı değildir. Tütün içmek reşit olmanın bir işaretidir. Bu bizim dindışı toplumumuz için de geçerlidir. İlk sigaranın, pipo ya da puronun içilmesi yeni bir tatla tanışma arzusundan ziyade, yetişkinler mertebesine ulaşma isteğidir.

ifade eder. Genellikle ilk denemede çok iyi tecrübeler edinilmez ve tütünün, birer felaket olan bu “ilk tecrübelere” rağmen tüm dn-yada yaygınlaşmış olması hâlâ bir sırdır. Mark Twain *Tom Sawyer*’ın *Maceraları*’nda çok tipik bir ilk tütün içme denemesini anlatır:

“Yumurta ve balıktan ibaret güzel bir akşam yemeğinden sonra Tom tütün içmek istediğini söyledi. Bu düşünce Joe’nun hoşuna gitti, denemeyi çok istediğini söyledi. Bunun zerine Huck birer pipo uydurdu ve içlerine tütün doldurdu...

Yere uzanıp dirseklerinin üzerine dayandılar ve pipolarını hafif bir kuşkuyla yavaş yavaş tüttürmeye başladılar. Dumanın naħoř bir tadı vardı ve boğazı yakıyordu ama Tom dedi ki: ‘Ah, meğer ne kadar basitmiş. Bundan ibaret olduğunu bilseydim, bu işi şimdiye kadar çoktan ğrenirdim!’

‘Ben de,’ diye onayladı Joe, ‘bir şey değilmiş.’

‘şu işe bak, tütün içen kişileri seyrettiğimde bunu ben de yapabil-meyi o kadar çok istemişimdir ki; ama becerebileceğimi hiç sanmı-yordum,’ dedi Tom. ‘yle değil mi Huck? Sen benim bunları söyle-diğimi sık sık duydun, değil mi Huck? Huck bunun doğru olup olmadığını söylesin.’

‘Evet, kırk kere,’ dedi Huck...

Sohbet böyle sürüp gitti; fakat çok geçmeden biraz tavsamaya ve kesik kesik olmaya başladı. Konuşmalar arasındaki sessizlik gide-rek uzuyor, ve oğlanların tükürme ihtiyaı garip bir biçimde artı-yordu. Ağızlarındaki her gözenekten bir kaynak fışkırıyordu sanki; dillerinin altındaki ‘bodrum’u yeniden su basmadan boşaltmaya zar zor yetişiyorlardı; ne yaparlarsa yapsınlar, boğazlarından aşağıya k-k dereler akıyordu ve aniden mideleri bulandı. İki oğlan şimdi çok solgun ve kötü görünüyordu. Joe’nun piposu elinden düştü. Sonra da Tom’un ki. İki kaynak da olanca gücüyle fışkırıyor, iki pompa suyu boşaltmak için var gücüyle çalışıyordu. O zaman Joe usulca konuştu: ‘Bıağımı kaybetmişim. Aramaya ıksam iyi olur.’

Tom titreyen dudaklarla zar zor konuştu: ‘Sana yardım edeyim. Sen şu taraftan git, ben de kaynağın oralara bakayım. Hayır, Huck, senin gelmene gerek yok – biz buluruz.’

Bunun zerine Huck oturup bir saat boyunca onları bekledi. Sonra sıkıldı ve dostlarını aramaya ıktı. Ormanda birbirlerinden epey uzakta yatıyorlardı, ikisi de çok solgundu, ikisi de derin uyku-

Yönetmen Elia Kazan bir çekim molasında. ABD, 1969.

daydı. Fakat içinden bir ses, onları rahatsız eden bir şeyden kurtulduklarını söylüyordu.”

Çocukken yaşanan olumsuz tütün tecrübesini stratejik bir biçimde kullananlar da vardı ama. Erwin Strittmacher *Schulzenhof İvir Zıvır Takvimi*’nde anlatır: “Dişimiz ağrıdığında büyükbabamızın piposunu içmemize izin verilirdi. Okul için Eski Ahit’teki bölümleri, ‘İşaya, Yeremya’, ezberlemek zorundaysak dişimiz ağrırdı...”

Büyükbabam, diş ağrısının geçmesi için dumanı ağzımızda uzun süre tutmamıza çok dikkat ederdi. Böyle bir diş tedavisi hastanın betinin benzinin atması ve kusmasıyla son bulurdu çoğu zaman. Bu iki hadise okulu hakkıyla asmaya yeterli olurdu.”

Orkestra şefi ve piyanist Daniel Barenboim’in gençliğinde yaşadığı tütün tecrübesi daha zevkli: “14 yaşındaydım ve büyük piyanist Arthur Rubinstein’a oteldeki odasında bir şeyler çalacaktım. Fakat

o benim geleceğimi unutmuştu ve ben onu iki saat boyunca beklemek zorunda kaldım. Sonunda geldiğinde, bu talihsizliğe çok üzüldü, özür diledi ve beni uzun uzun dinlemekle kalmadı, akşam yemegine de davet etti. Hayatımın ilk votka ve purosunu orada içtim. Gece eve döndüğümde, endişeyle beni bekleyen anne ve babama bazı açıklamalar yapmak zorunda kaldım. O gün bugündür iyi puroları pek severim.”

Avrupalıların tütünle ilk karşılaşmalarına bakıldığında, tütün tirya-kiliğinin Avrupa çapında bir zevk haline geleceği tahmin edilemezdi. 1520-1524 yılları arasındaki Meksika fetih seferinde Hernán Cortés tütün bitkilerini yaktırmış ve tütün âdetinin Hristiyanlara değil, vahşilere göre olduğunu söylemişti. Tütünün Avrupalı kâşifi Christoph Colombus da tütüne karşıydı.

Ama Cortés ve diğer denizcilerin çaldığı altınlar gözü kara binlerce maceracının “Yeni Dünya”ya akın etmesine neden oldu. Avrupa ve Amerika arasındaki gemi trafiği hızla gelişti. Avrupa’nın tüm itirazlarına rağmen, tütün içme âdeti denizciler arasında büyük bir hızla yayıldı.

Kübalı yazar Fernando Ortiz bu dönem hakkında şöyle yazar: “Tütün hummalı bir teşvikten ziyade, sinsi günahın alttan alta yürütüğü propagandayla yayıldı. Tütün soylulardan çok halkın eğlencesiydi. Halk arasında yayılması tümüyle kendiliğinden oldu, işin içinde ticari kaygılar yoktu. Tütünü Avrupa limanlarında yaygınlaştıranlar denizcilerdir.”

Yüksek tabaka, soylular ve kilisenin kuşkuyla yaklaştığı tütün alışkanlığı, denizci, liman işçisi ve basit zanaatkârlara özgü bir zevk olmayı uzun süre sürdürdü. Fakat Katolik dünyasında sapkınlık ya da şeytanlık olarak görülüyordu tütün.

Biraz fanteziyle bu yeni alışkanlığın nasıl bir görüntü çizdiğini anlamak mümkün. Denizciler Avrupa limanlarındaki batakhanelerden birine oturup yanlarında getirdikleri tütünü yerlilerden gördükleri gibi sarmaya çalıştıklarında, en üste sarılacak mısır yaprağı ayırtısını atladıkları ve sarma işleminde tecrübeli olmadıkları için ortaya yamuk bir puro çıkmıştır, bu purolar içten içe yanmamış, her tarafından ateş almıştır, rüzgâr estikçe alev almış, nemli bir kamp ateşi gibi tütmüştür. Denizciler tarafından ithal edilen bu

alışkanlığın Avrupa'da çok garipsenmesi anlaşılır bir şey. Yine de bu alışkanlık hızla yayıldı. Botanikçi Matthias de Lobel 1570 tarihli *Nova Stirpium Adversia* adlı eserinde şöyle yazar: "Bugünlerde Amerika'dan dönen tüm denizcilerin ağzında palmiye yapraklarından ya da samandan yapılmış küçük huniler görülüyor, bu hunilerin ucuna rulo yapıp kıyılmış kuru tütün yaprakları yerleştirilmiş. Denizciler bunları yakıyor ve ağızlarını açıp dumanı içlerine çekebildikleri kadar çekiyorlar. Bunun açlık ve susuzluğu hafiflettiğini, insana güç kuvvet verdiğini ve kafayı rahatlattığını iddia ediyorlar. Tütünün insana hoş bir esiklik vererek beyni sakinleştirdiğini sık sık belirtiyorlar. Bu duman insanı çabucak sarhoş etmediği gibi, zihni de bulandırmıyor, son derece hoş kokulu birtakım buharlarla beyin kanallarını dolduruyor."

16. yüzyılın ikinci yarısında tütün alışkanlığı geniş alanlara yayılmış, tütün Avrupa'nın bütün büyük limanlarına ulaşmıştı.

Avrupa'daki tütün alışkanlığının henüz ilk evresinde bile, tıp bu yeni bitkiyle yakından ilgilenmeye başladı. Tıp ile tütün arasındaki 500 yıllık ilişkide önemli değişimler yaşandı. Başlangıçta bu ilişkinin özelliği büyük bir coşku ve şaşkınlık dolu bir hayranlıktı. Oysa bugün tıp daha ziyade tütün düşmanıdır. Tıbbın tütüne karşı tavrı 19. yüzyılın başında yavaş yavaş olumsuzlaşmaya başlarken, 20. yüzyılda artık asla barışamayacakları bir raddeye vardı.

Tütünün tıpla ilişkisi Jean Nicot ile başlar; Nicot Fransa kraliçesi Catherine de Medici'nin 1559 yılında Portekiz sarayına elçi olarak atadığı bir diplomat ve hekimdir. Nicot başarılı bir diplomat değildi. Fakat yirmi dokuz yaşındaki bu hırs küpü, sömürgelerden gelen her tür bilimsel habere yoğun bir ilgi duyuyordu. O sıralarda tütün bitkisi Portekiz'de çok sayıda süs ve sebze bahçesinde çiçek açtığı gibi, tıpta kullanılan şifalı bitki bahçelerinde de yetiştiriliyordu. Nicot evrensel bir âlim olan Damian de Goës'le dostluk ediyordu, Goës ona bahçesindeki tütün bitkisini gösterdi ve bu bitkide şifalı güçler olabileceğinden söz etti. Büyük bir merakla kapılan Nicot, Fransız elçiliğinin bahçesine dikmek için birkaç bitki rica etti; Fransa'ya önemli bir haber iletmeyi, dikkatleri, pek de başarılı olmayan diplomatik faaliyetlerinden başka taraflara çekebilmeyi ümit ediyordu. Lizbon'da tütün bitkisi hakkında bilinen tüm bilgileri topladıktan

sonra deneylerine başladı. Nicot ile aynı dönemi paylaşan botanikçi Charles Etienne 1570'te bu deneyleri şöyle anlatır: "Oda hizmetçisinin bir arkadaşı burnunun yanındaki yaranın bu bitki sayesinde iyileştiğini iddia ediyordu. Nicot çocuğu çağırdı, ona bitkiyle bir on günlük tedavi daha uyguladı ve yaranın gerçekten de tamamen iyileştiğini gördü."

Tedavideki başarılarından çok memnun olan Nicot, 26 Nisan 1560'da Lorraine kardinaline bir mektup yazar: "Ben bir yerli otu keşfettim, bu otun Noli me tangere'ye, hekimlerin çare bulamadığı fistüllere ve kedere karşı çok iyi gelen denenmiş bir şifa gücü var. Tohum olgunlaşır olgunlaşmaz Marmoustier'deki bahçivanınıza birazını göndereceğim – ve tıpkı portakal ağaçlarında da yaptığım gibi, nasıl dikileceğini ve bakılacağını anlatan bir talimatla birlikte bitkinin kendisini de bir fıçı içinde yollayacağım."

Nicot tütün bitkisinin hem yapraklarıyla hem de tozuyla deneyler yapar. Bitkiyi, Fransa'nın hastalıklarını bildiği önemli şahsiyetlerine ayrıntılı reçetelerle birlikte gönderir. Aynı yıl, Fransa kraliçesi Catherine de Medici'nin bir hizmetçisinin, Nicot'nun çıbanlarının üzerine tütün yaprakları sarması tavsiyesine uyarak mucizevi bir biçimde iyileştiği söylenir. Bunun üzerine kraliçe hiç geçmeyen migreni için Nicot'ya başvurur.

Nicot henüz Lizbon'dayken, tütün yapraklarını toz haline getirmiş ve burundan çekilen bu tozu baş ağrısına karşı bir ilaç olarak kullanmış, bunda başarılı da olmuştu. O zamanlar baş ağrısı altında yalnızca organik ağrı anlaşılmıyordu. Psikolojik sıkıntılar, melankoli ve depresyon vs. de baş ağrısı olarak algılanıyordu. Gerçekten de, tütünün hem sakinleştirici hem de uyarıcı etkisi bu tür gerilimleri ortadan kaldırabilir, hele hele büyücek bir tutamı burna çekildiğinde, etkisi çok hızlı ve yoğun olabilir. Nitekim Nicot da kraliçesine kurutulmuş ve toz haline getirilmiş tütün yapraklarını burnuna çekmesini tavsiye etti, kraliçe hapsirdikçe rahatlayacaktı. Catherine de Medicis bu tavsiyeye uydu ve o kadar büyük bir rahatlama hissetti ki, burna tütün çekilmesini hararetle savunur oldu. Tütün yapraklarının tıbbi amaçlar için kullanımı daha sonra enfiye geleneğini doğurdu (ama bu başka bir bölümün konusu).

Botanikçi Charles Etienne ile Jean Liebault 1570 tarihli bir tarım ve ziraat kitabında tütün bitkisine –Jean Nicot'dan hareketle– ilk

kez Nicotiana dediler. Bitkinin bilimsel adı Nicotiana olarak kaldı. Tütünün içerdiği sinir zehirine de, ki ancak 19. yüzyılda keşfedilmiştir, nikotin adı verildi. Bu iki bilimsel isim, tütünün Avrupa'ya yayılmasına önemli katkılarda bulunan bir adamın anısınadır.

O dönemin tıp dünyasının Nicotiana'ya düzdüğü övgüler Sevilla Üniversitesi'nden ünlü doktor Nicolò Monardes'in 1565'te yayımlanan bir eseriyle başlar. Hızla Latince, Fransızca, İngilizce ve İtalyançaya çevrilen eser, Avrupa'da büyük bir sansasyon yaratır.

O dönemde insanlar ne idüğü belirsiz ilaçlar ve tedavi yöntemleri kullanan beceriksiz hekimlerden çok çekiyordu. Monardes'in kitabı, başka şifa maddelerinin başarısız olduğu alanlarda bir umut ve şifa vaat ediyordu. Öksürük, astım, baş ağrısı, mide krampları, gut hastalığı ve rahim hastalıkları sıcak tütün yaprağı kompresleriyle iyileştirilecekti. Taze yaralar, bağırsak solucanları ve kötü huylu çibanlar da tütünle kolayca tedavi edilecekti. Kitabın Latince çevirmeni Carl Clusius çevirisinin sonuna Petum'un –tütünün Brezilya'daki adı buydu– her tür hastalığın şifası, ne zamandır aranan mucizevi ilaç olduğunu eklemeyi ihmal etmedi.

Tütünle ilgili bu kanaatin ve daha sonraki tıbbi görüşlerin şaşırtıcı yanı, tütün bitkisinin muhteşem bir şifa gücüne sahip olduğu inancının ancak Avrupa'da ortaya çıkmış olmasıdır. "Yeni Dünya"da tütünün şifalı gücü ikincil bir rol oynuyordu.

Hollandalı hekim Gilles Everaert'in bir eseri 1587'de Anvers'te yayımlanır, *Panacea ya da Her Derde Deva İlaç: Pipoyla içilen tütünün mucizevi erdeminin buluşu; etkileri ve faydalarıyla birlikte başlılarıyla Almancaya çevrilen kitap*, 1664'te Bremen'de piyasaya çıkar. Everaert, tıbbi faydalarının yanı sıra tütüne bir de teolojik kimlik yükler: "Tütün İlyas peygamberin bulutu gibidir. Bu bulut başlangıçta bir insan elinden daha büyük değildi ama çok kısa süre sonra bütün göğü kapladı. Böylece bu 'yabani ot' dünyanın bilinen her yerine, Hollanda, Almanya, Polonya, Arabistan, İran, Türkiye'ye yayıldı. Kısacası, hemen hemen bütün ülkeler tütünü ticari amaçlarla yetiştiriyorlar, ve daha önce hiçbir şeye sahip olmayan insanlara büyük servet kazandıran bir başka ürün daha yoktur. İtiraf ediyorum ki, tütün Tanrı tarafından yaratılmış bir bitkidir ve hayran olunacak bir sürü özelliğe sahiptir. Benim naçizane görüşüme göre, Hristiyanların yerlilerde bu bitkiyi keşfetmelerini bizzat Tanrı istedi."

Tütün, tıpta kullanılması nedeniyle başlangıçta eczanelerde, kısmen de yalnızca reçeteyle satılıyordu. Eczacı tütünü, diğer otları, bitkileri ve şifalı maddeleri koyduğu kaplarda muhafaza ediyordu: Önce çini, sonra da porselen kaplarda. Eczaneler tütün çeşitlerinin yanı sıra kil pipolar da bulunduruyordu – zekice bir ticari çeşni! Fakat tütün bitkisinin Avrupa’da ve denizaşırı ülkelerde iyice yaygınlaşması, ekilip biçilmesiyle önce gezgin tüccarlar, daha sonra da yerleşik çerçiler piyasaya çıktı. Tütün ticareti kârlı bir iş haline geldi. Eczacıların tütün satış tekeline ellerinde tutmak için uzun süre hırsla mücadele etmelerine şaşmamak gerek – ama bu mücadeleleri boşunaydı. Zira Avrupa’da tütünün nasıl işleneceği bilgisi arttıkça tütün çiftçileri de arttı ve bunların sadece üretici rolüyle yetinmeye hiç niyetleri yoktu. Ticari açıdan cazip tütünün perakende satışını da yapmak istediler ve yeni rakipler olarak ortaya çıktılar. Çıkarlarının daha iyi temsil edilmesi için yerel loncalar kurdular. En eski tütün loncaları 1657’de Hanau’da, 1687’de Berlin’de kuruldu. Ardından, taraflar arasında uzun yıllar boyunca süren kavgalar yaşandı. İlk önce eczacılar pes etti. Mücadele, birçok yerde sömürge malları tüccarlığına kadar yükselmiş olan çerçiler ile bir kısmı üretimde bulunmayı bırakan ve ithal tütünle ticaret yapmaya başlayan tütüncüler arasında sürüyordu artık. Daha sonra bu tütüncüler tütün ticaretinde uzman şirketler kurdular, nitekim 18. yüzyılda piyasada aslan payını bu şirketler kaptı.

17. yüzyılda tıp camiası garip bir tartışmaya sahne oldu. Tartışma konusu, tütün içenlerin beyninin siyah bir kabukla kaplanıp kaplanmadığıydı. Bremenli hekim Johannes Neander –ki kendisi tütüne övgüler düzen bir tıp kitabının da yazarıydı– Avrupa’daki meslektaşlarına birer mektup yazarak, böyle bir şey gözlemleyip gözlemlemediklerini sordu. Delftli hekim Wilhelm de Mera Ekim 1621’de yanıt verdi: “Bay Parrius’un, otopsi yaptığı cesedin beyninde tütünden kaynaklanan bir siyah kabuk tespit edip etmediğini soruyorsunuz. Benim bu konuda bir bilğim olmadığı için bir şey söylemem mümkün değil. Fakat sizi temin etmek isterim ki, tütün kullanımı, daha doğrusu kötüye kullanımı ortaya çıktığından beri çok sayıda kişinin otopsisini yaptım, bunlardan biri de (sizin de hatırlayacağınız gibi) üç yıl önce otopsisini yaptığımda otopsi sırasında sizin de hazır bulunduğunuz hırsızdı. Had safhada tütün tiryakisi olan bu kişi, yargıcn

kararını ve ne zaman idam edileceğini öğrendiğinde ona verilen pipoyu büyük bir lütuf olarak görmüştü. Onun ve diğerlerinin beyinin tüm gizli kısımlarını, boğum ve kıvrımlarını, loplarını inceledim ama buna benzer bir şey keşfedemedim. Bu bilgiyi, bayım, size iletmeye değer buldum.” Tütünün beyinde siyah bir kabuk oluşturduğu söylentisini tütün karşıtlarının çıkarmış olduğu bugün artık kesindir.

17. yüzyılın ikinci yarısında veba Avrupa’yı kırıp geçirmeye başladı, dönemin tıbbi çaresizdi. Tütünün her derde deva olduğuna dair yaygın inanç göz önünde bulundurulduğunda, tütün içerek vebadan korunabileceği düşüncesine şaşmamak gerek. Tütün tüccarlarının ve ailelerinin vebaya yakalanmadığına inanılıyordu. Hekimlerin hasta ziyaretleri sırasında hiç durmadan tütün içtiğini ve vebalıların cesetlerini toplayan adamların pipolarının hiç sönmemesine dikkat ettiğini aktaran metinler vardır. Eton’da okuyan gençlerin, vebadan korunma önlemi olarak her sabah tütün içmeleri gerekiyordu.

Samuel Pepys 7 Haziran 1665’te, yani vebanın Londra’yı kasıp kavurduğu bir dönemde günlüğüne şöyle bir not düşer: “Bugün ben, ne yazık ki, Drury Lane’de kapısında kırmızı haç işareti olan ve üzerinde ‘Tanrı bize mermamet etsin’ yazan iki ya da üç ev gördüm – çok acı bir görüntü, ilk kez böyle bir şey görüyorum. Kendimi bayağı kötü hissettim ve bedenimden çok acayip bir koku geldiği sanısına kapıldım; içmek ve çiğnemek için biraz tütün satın almak zorunda kaldım; ondan sonra kendimi derhal daha iyi hissettim.”

Daniel Defoe (1659-1731) o sırada altı yaşında ya vardı ya yoktu, ama 1722’de yayımlanan *A journal of the plague year*’de salgını yaşayanların bakış açısıyla öyle inandırıcı anlatır ki, bu eser neredeyse iki yüz yıl boyunca bir tanık raporu olarak algılanmış, tıbbi araştırmalarda en önemli kaynak sayılmıştı: “Bu iki adamın bir başka anıyla daha ilgisi var. Birinin adı John Hayward’dı ve o dönemde Coleman Sokağı’ndaki St. Stephen papazlığında kilise hizmetkârıydı. Kilise hizmetkârı o zamanlar mezarıcı ve ceset taşıyıcısı anlamına geliyordu ... John’un salgına karşı aldığı tek önlem, ağzında sarmısak ve roka tutmak ve tütün içmektir. Ben de bunu ondan öğrendim.”

Daniel Defoe’nun eserinde ilginç olan bir şey daha var. Belediye başkanının vebaya karşı önlem almak için 1 Temmuz 1665’te çıkar-

diğı sayfalar dolusu talimattan alıntı yapar: “Meyhane, bira salonu, kahvehane ve şarapçılarda yakışksız içki âlemleri sıkı bir denetimle engellenmelidir, zira bu dönemin en yaygın günahı ve hastalığı bu-
laştırmamanın en kolay yolu bu âlemlerdir.”

Buna karşın, çok sayıda tütünhaneye ve müşterilerine ses çıkarılmadı; bunun bir nedeni de, hekimlerin tütünün vebayı engellediğini onaylamaları olsa gerek. Daniel Defoe, bilindiğı gibi, Trinidad adasında çok uzun yıllar geçirmek zorunda kalan ünlü gemi kazazedesi Robinson Crusoe’ya çok özel tıbbi deneyimler yaşatır: “Ateşin tekrar nüksetmesinden çok korktuğum için, Brezilyalıların her tür hastalığı tütünle tedavi ettikleri geldi aklıma; sandıklardan birinde bir parça işlenmiş tütün, biraz da henüz yeşil olan işlenmemiş tütün vardı.

Hiç kuşkusuz Tanrı’nın arzusuna göre hareket ediyordum, zira bu sandıkta beden sağlığım için gereken şeyi bulduktan sonra ruh sağlığım için gerekeni de buldum. Sandığı açtım ve aradığım şeyle, tütünle karşılaştım... Tütünün benim durumumda nasıl kullanılacağını bilmiyordum, gerçekten iyi gelip gelmeyeceğini de; fakat öyle ya da böyle bir etkide bulunsun diye tütünü çeşitli biçimlerde denedim. Önce ağzıma bir tütün yaprağı atarak çiğnedim, çok geçmeden beynim uyuştu, zira tütün henüz çok taze ve kuvvetliydi ve ben tütüne alışık değildim. Sonra bir parça tütün daha alıp bir iki saatliğine roma yatırdım ve yatmaya giderken bundan bir yudum içmeye karar verdim. Son olarak tütünü bir tavada yaktım ve sıcağa ve dumana dayanabildiğim kadar burnumu dumana iyice yaklaştırdım...

Kesik kesik ve yarım yamalak dua ettikten sonra, tütün koyduğum romu içtim, rom o kadar keskinleşmişti ki, boğazımdan aşağı zor geçti; sonra hemen yatmaya gittim. Romun etkisini derhal hissettim; derin bir uykuya daldım ve ertesi gün öğleden sonra saat üçe kadar uyudum, hatta öyle sanıyorum ki, ertesi gün ve ertesi gece boyunca da uyudum ve ancak öbür gün uyandım; aksi takdirde, birkaç yıl sonra ortaya çıktığı gibi, gün hesabımda bir günü nasıl atlamış olduğumu açıklayamıyorum... Ayağa kalktığımda, kendimi bir önceki güne göre daha zinde hissettim, midem de düzelmişti, zira açlık hissediyordum; kısacası, ertesi gün ateş nöbeti geçir-medim ve kendimi çok daha iyi hissettim.”

Yalnızca veba ve ateşe değil, neredeyse tüm bulaşıcı hastalıklara karşı hep aynı şifalı ot öneriliyordu: Tütün. 1831 yazında Berlin'de kolera salgını baş gösterdi, salgın hızla yayıldı. Temmuz ayında, hastalığa karşı etkili bir ilaç olarak tütünü öneren bir broşür çıktı. Bunun üzerine halk, Prusya'da kamusal alanda tütün içme yasağının kaldırılması için emniyet müdürüne baskı yapmaya başladı. Fakat yasak önceleri yürürlükte kaldı. 9 Eylül 1831'de merkez karakol emniyet müdürüne şöyle bir rapor gönderdi: "Askeri nöbetçilerin ve devriyelerin bildirdiğine göre, erkeklerin büyük bir kısmı sokaklarda tütün içerken görülmüş. Ayrıca, König Caddesi'nde zaman zaman toplanan grupların konuşmalarından anlaşıldığına göre, yasağa karşı gelinmesi planlanıyormuş."

Emniyet müdürlüğünün danıştığı resmi hekimler uzun tartışmalardan sonra tütün yasağının en azından bir süreliğine kaldırılmasını savununca, 16 Eylül 1831'de içişleri bakanı yasağın bir süreliğine kaldırılmasına karar verdi. 13 Şubat 1832'de kolera salgını sona erdiğinde, kamusal alanda tütün içilmesi yeniden yasaklandı ve bu yasak ancak 1848 Devrimi'nin patlak verdiği yıl, bir daha konmak üzere, kaldırıldı.

19. yüzyılın başlarında bile hekimler striknin zehirlenmesine ya da tetanoza karşı tütün vermeye devam ediyorlardı. Fakat ondan sonra tütünün tıpta kullanımı sona erer. 20. yüzyılda ise tıbbın tütüne karşı tavrı tümüyle değişir ve tıp tütünü bir numaralı sağlık düşmanı ilan eder.

Ben Bir Beyinim

*Polisiye romanlarda tütün tiryakileri ve
tütünle işlenen suçlar*

Onun tütün alışkanlığı konusunda yerden göğe kadar haklısınız,
ancak mutlaka Camel'de ısrar edeceğini sanmıyorum.

Hemen hemen her sigara markası onu
memnun edebilir.

RAYMOND CHANDLER: PHILIP MARLOWE ÜZERİNE

Spade, eğrice yükselen uzun bir bulut halinde üfledi dumanı
şişman adamın kafasının üzerine. Purosunun ucundaki
külден tacı düşünceli bir yüz ifadesiyle inceledi.

Ağır ağır cevap verdi: "Buna ne evet diyebilirim ne de hayır."

DASHIELL HAMMET

Studer, karşısındakine bir Brissago ikram ettikten sonra,
"Anlat Ludwig!" dedi. Kalfacık ile polis müfettişi purolarını
yarıştır gibi tüttürüyorlardı.

FRIEDRICH GLAUSER

Çay, kahve ya da çikolataya göre daha zararlı bir keyif maddesidir tütün. Avrupa'ya girmesini, en başta liman kentlerinin meyhanelerinde yayılmasını sağlayan gemicilere borçlu olan tütün, daha sonra liman işçileri, çiftçiler ve zanaatçılar tarafından da benimsendi. Ayrıcalıklı tabakalar önceleri tütünü reddeden bir tavır içindeydiler. Avrupa'da giderek yaygınlaşan tütün alışkanlığı tüm devletler tarafından, kısmen çok sert önlemlerle cezalandırıldı. Daha sonraki devrimlerde önemli bir rol oynayan tütün, kadının eşitlik mücadelesi tarihinden de ayrı düşünülemez.

Tütün Avrupa polisiye tarihinde de önemli bir yere sahiptir. "Avrupa'da tütün aşağılık bir serseriye dönüştü, bir suç ortağı, cani oldu çıktı. 18. yüzyılda herkes, enfiyeye karıştırılmış zehirli bir tozla öldürülmekten korkardı. Tütün kronikçisi Fairholt, 'Genellikle zehirin taşıyıcısı parfümlenmiş enfiyeydi,' der. '1712'de Noailles dükü Fransa'nın veliaht prensesine bir kutu İspanyol enfiyesi hediye etti, prenses bu armağana çok sevindi. Oysa, enfiye zehir doluydu. Pren-

ses enfiyeyi beş gün boyunca çektikten sonra şakaklarının şiddetli bir biçimde ağrıdığından şikayet etti ve öldü. Bu olay büyük bir heyecana yol açtı ve enfiye hediye etmekten de, böyle bir hediyeyi kabul etmekten de korkulur oldu. İspanya’da zehirli enfiyeyi, siyasi rakiplerinden kurtulmak isteyen İspanyol gizli görevlilerinin kullandığı ve Cizvitlerin de düşmanlarını böyle zehirlediği iddia edildi. Bu yüzden adına ‘Cizvit enfiyesi’ dendi. Zehirli enfiye korkusu uzun süre devam etti.”

Bu satırların yazarı Kübalı Fernando Ortiz’in burada Karayiplerin “iyi” tütün diyarının karşısına “kötülük yuvası” Avrupa’yı koymasına kızmamak lazım. Bunda o kadar da haksız sayılmaz. Tütünün polisiye tarihi gerçekten de Avrupa’da başlar.

18. yüzyılda enfiyenin yüz kızartıcı bir rol oynadığı hikâyeler dönüyordu ortalıkta. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, değerli bir enfiye kutusunu açıp hiç tanımadığınız insanlara bile kibarca enfiye ikram etmek o dönemde son derece doğal bir davranıştı. Hırsızlar bu âdetten şöyle yararlanıyordu: Zengin görünümlü yabancılara zehirli enfiye ikram ediyor, kurbanları bilincini kaybettikten sonra onları soyup soğana çeviriyorlardı. Bu dolabın çevrildiği yerler posta arabaları, misafirhaneler, oteller ya da gizlice işgal edilen kır villalarıydı.

Bugün bir ülkeden diğerine giderken insanın gümrük vergisi ödmeden yanında götürebileceği tütün miktarı bellidir. Ama bu her zaman böyle değildi. 1735 tarihinde *Vossische Zeitung*’da yer alan bir haberde, her şeyden habersizce seyahat eden bir yolcuyla görevine çok bağlı bir gümrük memuru arasında yaşanan ve ölümlle sonuçlanan bir anlaşmazlık aktarılır: “Bu ayın beşinde buralarda talihsiz bir olay meydana geldi. Züllichau’dan gelen ve yanında bir miktar Brandenburg tütünü olan bir demirci kalfası gümrük memuru tarafından durduruldu; yolcudan tütünü teslim etmesi, ayrıyeten bir para cezası ödemesi istendi. Demirci kalfası buna itiraz ederek, kendisinin buraların yabancısı olduğunu ve böyle bir cezaya tabi tutulamayacağını söyledi. Ayrıca her yabancının yanında yarım kilo tütün getirmesine izin verildiğini ileri sürdü. Ancak gümrük memuru bu sözlere kulak asmadan demirci kalfasının üzerine saldırdı, önce kalın bir sopayla dövdükten sonra hızını alamadı ve hiddetle kılıcını çekerek demirci kalfasının kalbine sapladı. Katil cinayeti

ışledikten sonra kiliseye, rahibin yanına kaçtı; bu yörenin insanları bu çareye sık sık başvurmaktadırlar.”

Bir başka suç alanına daha göz atalım: Ekonomi casusluğu. 18. yüzyılın ortasında Hollanda kil pipoların önde gelen üreticisi olmanın bedelini ödedi. O dönemde Avrupa’nın her yerinde çok miktarda kaliteli kil pipo üretildi, fiyatlar da çok uygundu. Almanya’da bir pipo üreticisi son derece kârlı bir fırın geliştirdi. Beckmann adında bir yazar, 1796 tarihinde Göttingen’de yayımlanan kitabında kil pipo üretimini anlatırken bu fırına da değinir: “1200 piponun yedekiz saat fırımlandığı bu fırın, bundan aşağı yukarı yirmi yıl evvel Münih’te, Nolde denen bir pipocu tarafından icat edildi ve başlangıçta gizli tutuldu. Fakat birtakım kişiler onun atölyesine girdiler, fırını parçalarına ayırarak mekanizmasını incelediler ve aynısını yaptılar.”

Fakat biz yine cinayetlere dönelim. Puro bile bir cinayet aracı olabiliyordu. William Le Queux’nün *Çarın Ajansı* adlı kitabında şöyle bir pasaj vardır: “Birdenbire –bu esnada Özel Hükümet Danışmanı koltuğuna yerleşmiş, dalgın dalgın purosunu tüttürüyordu– kan kırmızısı bir parlama oldu ve boğuk bir gürültünün ardından acı dolu, kısa bir çığlık duyuldu. Korku içinde kabinin köşesinden baktım ve elektrik ışığının altında Çarın Özel Danışmanının bir koltukta iki büklüm oturduğunu dehşet içinde fark ettim, yüzünün yarısı parçalanmıştı. O anda korkunç gerçeği kavradım. Oberg’in aşağıdaki salonda onun eline tutuşturduğu puro infilak etmiş ve puronun içine gizlenen küçük roket bu şeytani araçtan fırlayarak beynine saplanmıştı.”

Ve 19. yüzyıla gelmiş bulunuyoruz. Nisan 1841’de Edgar Allan Poe Amerikan dergisi *Graham Magazine*’s’de “Morgue Sokağı’nda Çifte Cinayet” adlı öyküsünü yayımlar ve böylece modern polisiye edebiyatını “icat eder”. Bir cinayet ilk kez salt düşünceyle çözülür. Poe bu fikir için herhangi bir edebiyat geleneğini izlememiştir, önünde hiçbir örnek yoktur. Poe’nun dedektifi, böyle bir şeye hiç hazır olmayan dünyaya bomba gibi düşer. Chevalier August Dupin, Poe’nun 1841-1845 yılları arasında yazdığı üç polisiye öykünün başkahramanıdır. Dupin zengin olmasa da, hali vakti yerinde bir egzantriktir. Cinayet vakalarını, analiz yeteneğini uygulamaktan zevk aldığı için çözdüğü halde, hizmetleri karşılığında yüklüce bir para talep etmekten de

çekinmez. “Marie Roget’nin Sırrı” adlı öyküde, cinayeti çözmek için odasından dışarı çıkması bile gerekmez, kendisine iletilen gazete haberleri ve olgular ona yeter. İşyeri koltuğudur, alet edevatı ise beyni. Üç polisiye öykünün sonuncusu olan “Çalınmış Mektup” Poe’nun en güzel öykülerinden biridir. Öykünün ben-anlatıcısı, dostu Dupin’i tanıtır: “Paris’te, 18.. yılındaydı. Fırtınalı bir sonbahar akşamı, karanlığın çökmesinden hemen sonra, dostum Dupin’le birlikte au troisième No. 33, Rue Dunôt, Faubourg St. Germain’de avluya bakan kütüphanesinde ya da kitaplığında oturmuş, huzurun ve lületaşı pipoların tadını çıkarıyorduk. En az bir saattir karşılıklı susuyor –tesadüfen bizi izleyen birine öyle gelebilirdi en azından– ve odayı dolduran kıvrıkcık duman girdaplarından başka bir şeyle meşgul olmuştuk.”

Poe’da tütün içmek ile düşünmek arasındaki ilişki yalnızca ima edilir. Keyif ve huzur boyutu ağır basar: “‘Peki, şimdi elimizde ne var?’ diye sordum. ‘Pekâlâ, anlatayım,’ dedi vali ve ağzındaki dumanı kuvvetle ve sakince uzun uzun üfleterek koltuğuna rahatça yerleşti.”

Dupin’in meşru halefi, edebiyat sahnesine 1887’de çıkan Sherlock Holmes’dür. Yaratıcısı Sir Arthur Conan Doyle, gelmiş geçmiş en ünlü dedektifin başrol oynadığı dört roman ve 56 öykü yazar ve bunları 1915 yılına dek yayımlar. Dupin’den farklı olarak, Sherlock Holmes’de tütün ne tesadüfi bir aksesuardır ne de önemsiz bir ayrıntı. Tütün, Sherlock Holmes’ün genellikle düşünmekten ibaret olan varoluşunun önemli bir koşulu ve uyarıcısıdır. Düşünmek ve tütün içmek Holmes için birbirinden ayrılmaz iki olaydır, Holmes tütünsüz düşünemez. Nikotin bedeni sakinleştirir, aynı zamanda da zihni uyarır. Başka hiçbir edebi eserde “düşünmek” ve “tütün içmek” arasındaki ilişki Sherlock Holmes’de olduğu kadar belirgin değildir. Dr. Watson anlatır: “Kapıyı açtığımda edindiğim ilk izlenim, odada bir yangın çıktığıydı, zira dumandan göz gözü görmüyordu. Fakat içeri girdiğimde, boğazıma dolup beni öksürten dumanın kuvvetli bir tütünden geldiğini anladım. Üzerinde bir robdüşambıyla koltukta oturan dostumu dumanın arasından hayal meyal seçtim.

‘Üşüttün mü, Watson?’ diye sordu.

‘Hayır, odanın korkunç havası öksürttü beni.’

‘Şimdi sen söyledikten sonra bana da biraz ağır geldi.’

'Ağır mı? Katlanılmaz!'

'Pencereyi açsana o zaman. Neredeydim biliyor musun?'

'Bütün gün evde.'

'Tam tersine, Devonshire'daydım.'

'Düşüncelerinde mi?'

'Aynen öyle. Bedenim bu koltukta kaldı, ve üzülerək fark ettim ki, ben yokken iki ibrik dolusu kahve ve inanılmaz miktarlarda tütün tüketti.'

Bu sahne Sherlock Holmes'ün içinden çıkılması en zor vakalarından olan ve birçok kez filme çekilen ünlü *Baskervillelerin Köpeği* romanındandır. Ne kadar çok tütün içiliyorsa, polisiye vakanın çözümü de o kadar zor demektir. "Kardinal Mazarin'in Pırlantası" adlı öyküde de Holmes normalde olduğundan daha gergindir, zira hayatının tehlikede olduğunu düşünür ve dostu Dr. Watson'a, bu durumda bir yardımcıyı tehlikeye atıp atamayacağını sorar: "Hangi tehlike Holmes?'

'Ani bir ölüm. Bu gece başıma birtakım şeyler gelebilir.'

'Mesela ne?'

'Bir cinayete kurban gidebilirim.'

'Daha da neler! Espri yapıyor olmalısın, Holmes.'

'Mizah anlayışım ne kadar sınırlı olsa da, bundan iyi espriler yapabilirim. Ama bu arada neden keyfimize bakmayalım ki? İçecek bir şeyler arzu eder miydin? Dur sana bir bakayım, sen burada en sevdiğin koltukta otururken! Umarım, pipom ve kötü tütünümlü seni rahatsız etmiyordur hâlâ. Bugünlerde tütün yemeğin yerini tutmak zorunda.'

'Neden yemek yemiyorsun?'

'Oruç tutmak, zihni kuvvetlendirir ... Ve ben bir beyinim, Watson. Naçizane varlığımın geri kalanı bir ayrıntıdan ibaret. Dolayısıyla beynime bakmam lazım.'

Arthur Conan Doyle'un daima vurguladığı bir şey de, düşünmenin Holmes için tek başına gerçekleştirilen yalnız bir süreç olduğudur. Holmes'ün düşüncelerine eşlik eden tek şey tütündür. *Baskervillelerin Köpeği*'nde şöyle denir: "Otomobille Baker Sokağı'na dönerken Holmes susuyordu, ve ben onun çatık kaşlarından, tıpkı benim gibi onun da, görünürde birbiriyle ilgisi olmayan bu garip olaylar arasında bir bağlantı kurmaya çalıştığını anladım. Daha sonra eve

Hans Albers "Sherlock Holmes adında bir adam" filminde, 1937.

vardığımızda, bütün bir öğleden sonrayı pipo dumanları arasında oturup düşünmekle geçirdi."

Sherlock Holmes'ün ciddiye aldığı tek bir tehdit vardır: Gizemli polisiye olayların artık çıkmaması; zira çözebileceği olayların olmaması onun için zihinsel faaliyetin durması anlamına gelir. "San Pedro Kaplanı" adlı öyküde Sherlock Holmes yakını: "Azizim Watson, Albay Carruthers'i deliğe tıktıktan sonra nasıl bir can sıkıntısı içinde olduğumu biliyorsun. Beynim, yapısına uygun işlerde kullanılmadığı için kendi kendini parçalayan hızlı bir makine gibi." Alkol Sherlock Holmes'ün hayatında önemli bir rol oynamaz. Ve arada sırada bir içki içtiğinde de, "Soylu Bekar"da olduğu gibi mutlaka tütün eşliğinde içer: "Bu sorgulamadan sonra koca bir bardak viskiye ihtiyacım var Watson, ve bir puroya."

Puro burada Sherlock Holmes'le birlikte ilk kez anıldığı için, yeri gelmişken yanlış bir imajı hemen düzeltelim. Detektifin ağzında tipik Kalabas piposuyla (ki Holmes'ün zamanında İngiltere'de bilin-

miyordu) çok sayıda filme çekilmesiyle oluşan klişe figür, edebiyattaki gerçekliğinden uzaklaşmıştır. Holmes piponun yanı sıra büyük bir tutkuyla puro ve sigara da içer, zaman zaman enfiye ikramında bulunur. Kendisine minnettar Bohemya dükünün bir armağanı olan enfiye kutusu elbette çok değerlidir.

Holmes'ün hayatı iki keyif verici madde arasında devinir: Tütün ve kokain. Tütün olumlu uyarıcı rolündeyken, kokain ve hatta bazen morfin olumsuz uyarıcı madde rolündedir. Bugünkü bakış açısıyla, Sherlock Holmes gibi bir dizi kahramanının kokain kullanabilmesi ve yine de bu kadar popüler olması insana şaşırtıcı gelebilir. Sherlock Holmes o kadar popülerdi ki, Arthur Conan Doyle onu 1891'de "Sherlock Holmes'ün Çöküşü" adlı öyküde öldürmüş, fakat okuyucuların şiddetli protestoları nedeniyle yeniden hayata döndürmek zorunda kalmıştı. Fakat burada şunu göz önünde bulundurmak lazım: Kokain ancak 1860'da koka bitkisinin yapraklarından elde edilmiş ve tıpta, örneğin lokal anesteziye yaygın olarak kullanılmıştı. Berlinli ünlü toksikolog Louis Lewin –Lewin henüz 1885'te kokainin tıpta kullanılması konusunda Sigmund Freud'la şiddetli bir tartışmaya girmişti– 1887'de Amerika'ya seyahat ederken günlüğüne şunları yazmıştı: "Neptün üç çatallı kargısını havaya kaldırdı, gemi bir o yana bir bu yana sallanmaya başladı ... midem bulandı ve hemen ardından şiddetli bir baş ağrısına tutuldum. O zaman aklıma geldi – kokain! Gel bakalım profilaktik kapsül, senin içeriğin benim soğuk, buz gibi içimi ısıtsın ... Baş ağrısı, mide bulantısı bir anda yok oldu ve yüzüm yeniden gülmeye başladı, ferah deniz rüzgârını derin derin içime çektim."

Kokain ancak 19. yüzyılın sonuna doğru kötüye kullanılmaya başladı. Ondan önce kokainle sakinleştirici deneyler yapmak monden çevrelerde "şık" bulunuyordu. Dönemin mağaza kataloglarında, sırf bu iş için üretilen enjektör takımları satışa sunuluyordu. Demek ki, Sherlock Holmes'ün kokain kullanması onun egzantrik karakterini daha bir öne çıkarıyordu.

Bütün Holmes öykülerinin ben-anlatıcısı, Holmes'ün dostu Dr. Watson, Holmes'ün kokain kullanmasına tıbbi nedenlerle karşı çıkar. *Dörtlerin Parolası* romanında Dr. Watson şöyle bir sahneye tanık olmaktan hiç hazzetmez: "Sherlock Holmes şöminenin rafından bir şişe aldı, zarif sahtiyan kılıftan enjektörünü çıkardı. Uzun, beyaz,

duyarlı parmaklarıyla ince iğneyi enjektöre sabitledi ve sol gömlek kolunu yukarı sıyırdı. Minik delik izleriyle dolu kaslı koluna bir an düşünceli düşünceli baktı. Sonunda iğnenin sivri ucunu etine sapladı, enjektördeki sıvıyı koluna boşalttı ve derin bir tatminle iç geçirerek kadife koltuğuna yaslandı.”

Dr. Watson kokain yüzünden onu payladığında, Holmes kendini şöyle savunur: “Zihnim durgunlaştığında, isyan etmeye başlıyor. Bana sorun ver, bana iş ver, en zor gizli yazıyı çözmeye çalışayım, en karmaşık analizleri yapayım, o zaman derhal bana uygun bir atmosferde yaşamaya başlarım. O zaman yapay uyarıcılara gerek duymam. Fakat varoluşun sıkıcı biteviyeliğinden nefret ediyorum. Zihinsel bir heyecan yaşayabilmek için ölüp bitiyorum. Mesleğimi seçmemin, hayır yaratmamın, zira dünyada bu mesleği yapan tek kişi benim, nedeni de bu zaten.”

Holmes bir müvekkilinin olmadığı ve kokain tutkusunun derin uçurumuna düşmediği zaman, kuramsal polisiye sorunları çözer ve ince bir zekâ ürünü makaleler yazar. Bunları en büyük iki tutkusuyla birleştirir: Düşünmek ve tütün içmek. Holmes *Dörtlerin Parolası* romanında şöyle der: “Örneğin bu, ‘Çeşitli tütün türleri ve küllerinin ayırt edilmesi üzerine’ bir inceleme. Bu metinde yüz kırk çeşit puro, sigara ve pipo tütünü saydım ve küller arasındaki farkı renkli tablolarla gösterdim. Bu konu mahkeme duruşmalarında giderek artan bir önem kazanıyor ve bazen kanıt zincirinin son halkasını oluşturuyor. Örneğin, cinayetin Hint tütünü içen biri tarafından işlendiğini kesin olarak söyleyebiliyorsan, araştırma yaptığın alan hayli daralacaktır elbette.”

Ceza davalarında tütün izlerinden “artan bir biçimde” kanıt olarak yararlanılması, 19. yüzyıl İngilteresi’nde tütün tüketiminin hızla yayılmasının yanı sıra, o dönemdeki tütün çeşidinin günümüze göre çok daha zengin olduğunun da bir işaretidir.

Polisiye romanın 20. yüzyıldaki başkahramanını tütünsüz tasavvur etmek mümkün değildir. Fakat zamanla pipo ve puronun yerini sigara almıştır. Raymond Chandler’ın özel dedektifi Philip Marlowe ilk olayını 1939’da *Büyük Uyku*’da çözer. Başrolünü Humphrey Bogart’ın oynadığı filme de uyarlanan hikâyenin hemen başında sigara içen özel dedektif miti oluşturulur. Çok zengin ve nüfuzlu yaşlı bir adam Philip Marlowe’dan yardım ister. Marlowe General Stern-

Humphrey Bogart, özel dedektif Sam Spade'ı oynadığı
"Malta Şahini" filminde. ABD, 1941.

wood'la onun malikânesindeki bir serada buluşur: "Yaşlı adam hiç kıpırdamadı. Hiçbir şey söylemedi, başını bile oynatmadı. Cansız gözlerle bana bakıyordu yalnızca. Uşak altıma nemli bir hasır koltuk itti, ben de oturdum. Başımdaki şapkayı hızla çekip aldı.

Yaşlı adam sanki bir kuyunun derinliklerinden gelen sesiyle konuştu: 'Brendi, Norris. Brendinizi nasıl içersiniz beyefendi?'

'Hiç fark etmez,' dedim.

Uşak çirkin bitkilerin ardında gözden kayboldu. General yavaş yavaş konuşmaya devam etti. Parasız bir revü kızı son çift çorabını nasıl dikkatle kullanırsa, o da gücünü öyle dikkatle sarf ediyordu.

'Ben brendimi şampanyayla içmeyi severdim. Vahşi bir dere soğukluğunda şampanyanın içine üçte bir bardak brendi. Ceketinizi çıkarabilirsiniz isterseniz. Damarlarında hâlâ kan dolaşan bir adam için fazla sıcak burası.'

'Ayağa kalktım, ceketimi çıkardım ve mendilimle yüzüm, ense ve bileklerimdeki teri sildim. Ağustos ayında St. Louis bile buranın yanında hiç kalırdı. Tekrar yerime oturdum ve otomatikman sigara

arandım, ama hemen duraladım. Yaşlı adam bunu fark etti ve hafifçe gülümsedi.

‘İsterseniz içebilirsiniz, beyefendi. Tütün kokusunu severim.’

Sigaramı yaktım ve ağız dolusu dumanı ona doğru üfledim, sıçan deliğinin önündeki bir teriyer gibi kokladı dumanı.”

Raymond Chandler bu güzel sahneyi belki de Agatha Christie’den “ödünç aldı”, zira Christie 1934 tarihli romanı *Üç Perdelik Tragedi*’de şöyle yazar: “Okurken yüzünde tek kas oynamıyordu, ama Mr. Satterthwaite, Hercule Poirot’nun bedeninin sıçan deliğini koklayan bir teriyerinki gibi gerildiği izlenimine kapıldı.”

Almancada *Nikotin* adıyla yayımlanan bu polisiye romanda, Belçikalı tarafı daima öne çıkan dedektif, cinayetlerini saf nikotinle işleyen bir katilin foyasını meydana çıkarır. Ama bu romanda pek fazla tütün içilmez, tütünün bir rolü yoktur ve şu tür cüretkâr ifadeler yer alır: “Demek istediğim, müthiş bir tütün tiryakisi olan doktor nikotin zehirlenmesinden doğal yolla da ölmüş olabilirdi. Ama tabii bir günden diğerine değil.”

Komiser Maigret tütün içmenin tarihinde daha önemli bir yere sahiptir. Yaratıcısı Georges Simenon da tutkulu bir pipo tiryakisiydi. Çalışmak için yazı masasına oturduğunda yaptığı ilk iş, yazmaya ara vermeden devamlı pipo tütürebilmek için on tane pipo doldurmaktı. Maigret de pipo içer. Sherlock Holmes’le bütün benzerliği bundan ibarettir işte. Maigret zekâ, kombinasyon yeteneği ve kanıt zincirlerine bel bağlamaz; o, sezgisel bir insandır, genellikle orta tabakadan gelen katil ve kurbanları gibi orta tabakada kök salmıştır. Pipo beynin uyarıcısı değildir, elinde sıcak sıcak durur ve hiç değişmeyen ıtırılı tütün kokusu insana huzur veren bir süreklilik imler. Özellikle de bir piposu vardır ki, ona gönül vermiştir. Ve bu pipo “Maigret’nin Piposu” adlı öykünün odak noktasında yer alır: “Bürosuna döndü. Quai des Orfèvre’e bakan pencere açık olmasına rağmen, oda hâlâ tütün kokuyordu. Dosyaları yazı masasının bir köşesine koydu, hâlâ sıcak olan piposunu pencere pervazına vurarak boşalttı, yerine dönüp oturdu ve mekanik bir hareketle, sağ tarafında durması gereken bir başka pipoya el attı.

Ama pipo yerinde yoktu. Ortalıkta üç pipo vardı, bunlardan biri, lületaşından olanı, kül tablasının yanında duruyordu; ama aradığı, dönüp dolaşıp kullandığı, sürekli yanında taşıdığı, büyük, hafif

Georges Simenon, 1978.

kıvrık Bruyère piposu, karısının ona on yıl önce doğumgününde hediye ettiği, sevgili eski pipom dediği pipo ortada yoktu.”

Maigret, Joseph adında bir delikanlının çaldığı sevgili piposunu ararken, dramatik bir biçimde gelişen bir suçun izine rastlar. Joseph’in bir cinayete kurban gitmesini son anda engellemeyi başarır ve piposunu ondan geri alır: “Joseph çok acıkmış olsa da, lokantacının ona hazırladığı sandviç boğazından zar zor geçiyordu, zira boğazında bir yumru vardı sanki ve ademelmasının arada sırada inip çıktığı görülebiliyordu. Maigret ise ikinci ya da üçüncü kadeh Marc’ını içiyor, nihayet kavuştuğu sevgili piposunu tüttürüyordu.

‘Görüyor musunuz, genç adam, eğer pipomu çalmamış olsaydınız –bunu fırsat bulduğunuzda hırsızlık yapın diye söylemiyorum– günlerden bir gün cesediniz Marne’daki sazlıklar arasında bulunacaktı muhtemelen. Maigret’nin piposunu çalmak, ha!?’

Ve gerçekten de Maigret bu sözleri belli bir memnuniyetle, gururu okşanmış bir adam edasıyla söylüyordu. Tanınmış bir yazarın kalemi, ünlü bir ressamın fırçası, sevilen bir yıldızın mendili ya da önemsiz bir eşyası nasıl alınırsa, onun da piposu çalınmıştı.”

İsviçre’nin Maigret’si olan polis memuru Jakob Studer, yazar Friedrich Glauser’in hayal gücünün bir ürünüdür. İsviçre polisiyelerinin kült figürü olan Studer tam bir Brissago tiryakisidir: “Studer, Brissago’dan çekip çıkardığı saman pn ağır ağır yaktı, alevi Brissago’nun ucuna tuttu ve yukarıdan duman çıkmasını bekledikten sonra ağızına soktu ... Sorgu yargıcı çekingen ekingen, ‘Bir sigara içmeyi tercih etmez miydiniz?’ diye sormaya cüret etti, zira Brissago kokusundan nefret ederdi. Polis memuruna masanın üzerinden kapağı açık bir sigara tabakası uzattı. Studer başını iki yana sallayıp reddetti. Ona, polis memuru Studer’e yaldızlı ağızlıklı bir sigara ikram etmek...”

Aromalı Virginia tütününden elle yuvarlanan Tessin Brissagolarının bugün fazla dostu kalmadı. Brissago edebiyattaki elçisini polis memuru Studer’da buldu. Ve hiç olmazsa Friedrich Glauser’in eserlerinde yaşamaya devam edecek.

Kuru Sarhoşluk

*Piponun yaygınlaşması, enfiye çekmenin hazzı,
tütün çiğnemenin zevki,
tütün vergisinin çıkarılması ve
tütün tiryakilerinin uğradığı kovuşturmalar*

Tüttür, tüttür, tüttür.
Zira insanı hayvandan ayıran tek şey pipodur.
HONORÉ DAUMIER

Bir zamanlar bir pipo vardı, kendini yapayalnız, bomboş hissediyordu
Sonra denizleri aşarak bir torbacık Dunhill geldi
Uzun boylu İngiliz Neven göndermişti bu torbacığı
O zaman pipo kendini yine genç hissetti
Ve yandı durdu daha uzun süre.
GEORGE GROSZ

16. yüzyıl siyasi motifler taşıyan korsanlığın çağıydı. "Yeni Dünya"nın hazinelerini ele geçirme mücadelesi Atlas Okyanusu'nda başladı ve özellikle de İngiliz ve İspanyol donanmaları arasında kanlı savaşlara yol açtı. Amiral Hawkins, Sir Francis Drake ve Sir Walter Raleigh gibi İngiliz denizciler, İspanyol gemi ve yerleşimlerini ele geçirip talan etmek amacıyla Orta ve Güney Amerika kıyılarına kadar ilerlediler. Bu seferlerde ayak bastıkları bölgelerdeki yerlilerle ilişki kurunca, Portekiz ve İspanyol kâşiflerin ardından onlar da tütünle tanıştı. İngiliz kaptanlar memleketlerine dönerken yanlarında tütün de vardı ve bazı deniz subayları tütün içme âdetinin İngiltere'de de tanınmasını sağladılar. Başlangıçta pek kimse tütün içmeye yanaşmayınca, İngiltere'de bu alışkanlık denizci ve liman şehirleriyle sınırlı kaldı.

Tütünün Büyük Britanya adasının her yerinde tüm toplumsal tabakalar tarafından benimsenmesini, Kraliçe Elisabeth'in sırdaşı ve bir süre de sevgilisi olan Sir Walter Raleigh'e borçluyuz. 1584'te

Raleigh Elisabeth'in ona verdiği özel izinle "Yeni Dünya"da koloni kurma yetkisine sahip oldu. Yalnızca bir yıl sonra, bugünkü Virginia eyaletinin bulunduğu bölgede ilk İngiliz yerleşimini kurdu. Raleigh bölgeye Virginia adını vererek, çocuğu olmadığı için bakire olarak anılan kraliçesine bağlılığını bildirdi. Raleigh bir yıl sonra İngiltere'ye döndü. 1586'da Sir Francis Drake bir korsanlık seferinden dönerken Virginia'ya uğradı ve koloninin durumunun içler acısı olduğunu gördü. Yerlilerle savaş boyutuna varan çatışmalar, hastalıklar ve beslenme sorunları koloni sakinlerini mahvetmişti, ve Drake hepsini toplayıp İngiltere'ye geri götürdü.

Koloni sakinleri Virginia'da yaşadıkları bir buçuk yılda yerlilerden tütünü ve kil pipoları öğrenmişti. Raleigh'in sırdaşı olan kolonici Thomas Harriot 1588'de şöyle yazar: "Orada yetiştirilen bir ot var; yerliler bu ota *uppowoc*, İspanyollar genel olarak tütün diyorlar. Yaprakları kurutulduktan sonra kıyılıyor; insanlar bu kıyılmış tütünü kil pipolarda içiyorlar ve dumanını ya da buharını midelerine ve kafalarına çekiyorlar. Biz oradayken onlar gibi tütün içmeye alıştık ve bu alışkanlığımızı geri döndükten sonra da bırakmadık, zira tütün içmenin harikulade yararlarını keşfettik – hepsini anlatmak ciltler doldururdu."

İspanyol ve Portekizli kâşiflerden, İngiliz korsanlardan farklı olarak, bu İngilizler pipoyla tütün içmeyi öğrenmişlerdi. Bu alışkanlığı ülkeye geri dönen kolonicilerden edinen Raleigh tam bir pipo tiryakisi oldu çıktı. Toplumun alkışladığı, ilk İngiliz kolonisinin kurucusu Raleigh dönemin "fashion"ına damgasını vuran, moda eğilimlerini belirleyen bir adamdı. Onun tütün tiryakiliği "şık" çevreler tarafından derhal benimsendi. Raleigh evinde "smoke parties" veriyor, konuklarına pipo ve bira ikram ediyordu. Bütün Londra toplumun *savoir-vivre*'i, yani bir yaşam kültürü haline gelen bu yeni alışkanlık için çıldırıyordu. Her yerde, toplantılarda, tiyatrodaki tütün içiliyordu. Tiyatro eleştirmeni Edmond Malone 1780 tarihli *Tiyatro Tarihi*'nde, Shakespeare döneminde izleyicilerin tiyatroya oyun başlamadan çok önce geldiğini anlatır, "zira rezervasyon yapılmıyordu. İzleyicilerin bir kısmı okuyarak ya da kâğıt oynayarak vakit geçirirken, bir kısmı da daha az zarif başka eğlenceler buluyor, hizmetkârların sunduğu biralara içip tütün tellendiriyordu."

Tiyatrodan söz açılmışken, günümüze küçük bir gezinti yapalım ve perdeyi İsviçreli yazar Hermann Burger için bir kez daha açalım:

Max Frisch, 1960 civarı.

"Tiyatro salonundaki izleyicilere en çok keyif veren şey, bir Hauptmann, Ibsen ya da Dürrenmatt kahramanının bir pipo ya da puro yakmasıdır. Bu şu anlama gelir: vaktimiz var ... Sigara, puro ve pipo birer tiyatro saatidir, oyunun oynandığı sıkıştırılmış zaman içerisinde yazarın ve oyuncunun zaman duygusunu ifade ederler. İşte bu nedenle, dedim dostum Adam Nautilus'a, tiyatroya gitmiyorum, çünkü orada titizlikle beslenen sigara kültürüne sinir oluyorum, ben sahnede bütün tütün spektrumunun sergilenmesinden yanayım, ve bir kişinin enfiye çektiği, diğerinin tütün çiğnediği, üçüncünün sigarillo, dördüncünün ağır Havanalar, beşincinin pipo, altıncının tabut çivisi, yani sigara içtiği bir oyun söyleyebilersen, galasında en ön sırada oturduğumu görürsün..."

Burger'in tütünsel tiyatro düşüncelerinden sonra 16. yüzyıl Londra'sına geri dönüyoruz. Kibar çevrelerin piponun nasıl kullanılacağını öğrendikleri tütün okulları vardı Londra'da. Hatta 1599'da St. Paul Katedrali'nin kapısına, "tütün sanatının öğretildiği bir okul"

açıldığını ve kayıtların başladığını bildiren bir afiş asılmıştı. Bu okullarda, o dönemde zarif bulunan duman halkalarının nasıl çıkarılacağı da öğretiliyordu.

16. yüzyılın sonuna doğru tütün tüm toplumsal tabakalara ulaşınca, bu “yerli âdeti”ne karşı çıkan sesler çoğalmaya başladı. İngiliz saray tarihçisi William Camden geriye dönüp baktığında o dönem için şunları yazar: “Tütün göklere çıkarılıyor, hemen herkes tarafından kullanılıyordu. Ya kafasızlıktan ya da bunun sağlığa iyi geldiği düşünülüşünden, tütünün korkunç derecede pis kokan dumanını kil pipolardan açgözlülükle içine çekip burundan çıkaran bir sürü insan vardı her yerde. Bu alışkanlık o kadar yaygınlaştı ki, şehirlerdeki tütün dükkânlarının sayısı birahane ya da meyhanelerinkinden daha az değildi.”

Elisabeth ölünce, 1603 yılında İskoç kralı I. Jacob tahta çıktı. Elisabeth’in öldürttüğü Maria Stuart’ın oğlu I. Jacob tütünden zerre kadar hoşlanmıyordu. İngiliz tahtına kurulma planını tehlikeye atmamak için Elisabeth’le barışmış, tütün konusundaki tavrını belli etmemişti. Kalabalık maiyetiyle İskoçya’dan Londra’ya gelip tahta çıktıktan sonra gerçek yüzünü gösterdi. Tahta çıktıktan birkaç ay sonra tütüne şiddetle karşı çıkan Latince bir bildiri yayımlayarak İngiliz aristokrasisini üzüntüye boğdu. Bu bildiri İngiltere’de büyük bir yankı uyandırdı. Bir dizi oportünist bilim adamı, hekim ve yaltakçı kralın görüşlerine katıldı. Ama İngilizler I. Jacob’u sevmiyordu. *Guayana Altını* adlı kitapta Egon Larsen şöyle der: “Kralın raşitik bacakları vardı, konuşurken ağzından salya damlardı ve çok fazla viski içiyordu; sudan korkar, giysilerini nadiren değiştirirdi. Ayrıca büyücülüğe inanıyordu.”

Nefret edilen kralın tüm çabalarına rağmen, tütün tiryakiliği İngiltere’de yaygınlaşmayı sürdürdü ve ekonomide önemli bir faktör haline geldi.

Pipo fırıncılığı, yani kil pipoların üretimi, 1600 civarında Londra’da ve İngiltere’nin liman kentlerinde kârlı, küçük manüfaktürler kurulmasını sağlamıştı. Tütün aksesuarı ticareti ve sayısız tütün dükkânı sayesinde karnını doyuran o kadar çok insan vardı ki, genel bir tütün yaşamının toplumsal kargaşaya yol açacağını tahmin etmek zor değildi.

Bu arada Virginia’ya yeni koloniciler yerleştirilmeye çalışılıyordu. 1610 yılında İngiliz John Rolfe Jamestown yakınlarına yerleşti.

Pocahontas adında bir yerli prensesiyle evlendi; kayınpederi ona en iyi tütün tohumlarını verdi. Diğer koloniciler onunla dalga geçip alay ederken o tütün plantasyonları kurdu ve 1614 yılında daha üçüncü hasatta İngiltere'ye ithal ettiği tütünle o kadar çok para kazandı ki, diğer koloniciler de tütün plantasyonu kurmaya başladılar. I. Jacob'un giderek artan tütün ihracatına tepkisi, tütün vergisini artırmak oldu. Gelirlerini bu vergi sayesinde artırabilmesine rağmen, tütün düşmanlığından vazgeçmedi ve 1619 yılında pipo tütünü üreticilerine ayrıcalık tanımayı reddetti. Onun bu katı tutumu ve İngiltere'de Katolik ve Püritanların kovuşturmaya uğraması birçok pipo zanaatkârının ülkeyi terk etmesine ve Hollanda'ya, özellikle de Gouda'ya yerleşmesine yol açtı. Henüz 1617 yılında Gouda'da ilk pipo manüfaktürünü kuran İngiliz pipo üreticisi William Baernelts'in izinden gitmişlerdi, zira oradaki Yssel'in çamurlarından son derece saf bir kil elde ediliyordu. Aradan on yıl bile geçmeden Gouda Avrupa'nın pipo üretim merkezi haline geldi ve İngiltere'deki manüfaktürlerinin çöküşüne neden oldu.

Daha 1590'larda bile Hollanda üniversitelerinde tütün tiryakiliği çok yaygındı. Bunda İngiliz öğrencilerin de payı büyüktü. O dönemde dünyaca ünlü Leyden Üniversitesi'ne kayıt olmayı özellikle tercih ediyorlardı. Delftli hekim Wilhelm de Mara, aşağı yukarı bu döneme rastlayan üniversite yıllarını şöyle anlatır: "Leyden'da tıp öğrenimi görürken, İngiliz ve Fransız öğrencilerin tütün içtiğine tanık oldum. Bu otun etkisini öğrenmek için onlar gibi tütün içmeye kalktığımda, midem ve bağırsaklarım harekete geçti. Öyle bir sarhoşluk ve baş dönmesi hissettim ki, yere düşmemek için bir yere tutunmam gerekti. Fakat bu durum fazla uzun sürmedi."

Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-1648) pipo tiryakiliği Almanya'da da inanılmaz bir hızla yaygınlaştı. Savaşa katılan Avrupa uluslarının ülkenin her tarafına yayılmış askerleri hemen hemen bütün şehir ve bölgelere tütün içme âdetini getirdiler. On yirmi yıl sonra tütün Almanya'yı fethetmişti bile. Otuz Yıl Savaşları'nın kronikçisi Hans Jacob Christoph von Grimmelshausen 1667 tarihli *Satirik Hacılar*'da şöyle yazar: "Kimi tütünü içiyor, bazıları çiğniyor, çoğu kişi de burnuna çekiyor, tütünü kulağına sokan birine henüz rastlamamış olmama şaşırımdan edemiyorum. Prenslerden dilencilere, piskopostan hamamcıya, her statüden insanın onu çiğnediğini, içtiğini, çektiğini

gördüm; ve bunların her biri niye tütün kullandığını ve ne gibi yararlar gördüğünü biliyor: kiminin gözlerine iyi geliyor, kiminin beynine, kiminin de diş ağrısına ... Onu yetiştiren çiftçiye, işleyen zanaatçıya, bir yerden bir yere nakleden arabacıya, satan tüccar ya da çerçiye de yarar sağlıyor elbette.”

Grimmelshausen tütünün ekonomik önemini doğru kavramıştır. Nitekim on-yirmi yıl sonra pipo tüm Avrupa’da yaygınlaştı. Gerçi yüksek tabaka enfiyeyi tercih ediyordu ama Avrupa nüfusunun çoğunluğu piponun cazibesine kapılmıştı. Pipolar ahşap, kil, metal, cam ve porselenden, çeşitli biçim ve boyutlarda üretiliyordu. 19. yüzyılın ortalarında Güney Fransa’da yeni bir malzeme keşfedildi: Akdeniz havzasında yetişen bir fundanın kökü. Bu keşif Bruyère piposunun geliştirilmesini sağladı. Gerçek bir pipo keyfine ancak Bruyère piposuyla varılır, zira ahşabı serttir ve yanmaz, dumanı soğutur ve işlenmeye çok müsaittir. Bugün bile hemen hemen tüm pipolar bu malzemedendir. Nitekim, 1884’te Arthur Machen Bruyère piposunun nefasetinden şöyle söz eder: “Öncelikle, kahvaltıdan önce bir pipo (ama tek bir pipo) içmelisin, çünkü o saatte henüz bir gıda almamış beden nikotin vereceği enerjiye çok açıktır. İkincisi: Kahvaltıdan sonra en az üç pipo içmeyi ihmal etme. Bu açık havada yapılmalıdır, mümkünse, çiğ tanelerinin henüz buharlaşıp uçmadığı, çiçeklerin kokusuyla yüklü güzel bir bahçede ya da bir koruda. Üçüncüsü, öğleden sonra üç pipodan daha az içme, dördüncüsü ve sonuncusu, akşamdan başlayarak gece geç vakte kadar kitapların başındayken, mümkün olduğunca çok, ama en az dört pipo iç. Bunun en asgari sayısı olduğunu düşünüyorum, saydıklarımın içinde uyulması en elzem olan budur. Zira günde on bir pipodan az içen bir kişi tütün tiryakisi olarak görülemez, olsa olsa tütün içen biridir.

Ve pipo filozofunun hayatı işte böyle hiç durmadan tütün içerek ve düşünerek geçer. Onun için hiçbir zaman ve mekân kötü değildir, yeter ki tütün içme fırsatı sunsun, ve hiç kimse kötü değildir, yeter ki elinden bu olanağı almasın. İşte böyle, bir dolu kitapla ve az sayıda arkadaşla geçer hayatı, ta ki her şey bir son bulana ve mutlak olan başlayana dek.”

Pipo üretimine en elverişli malzemenin, piponun altın çağını neredeyse geride bıraktığı bir zamanda keşfedilmiş olması tarihin küçük bir cilvesidir. Gerçi pipo tiryakiliği bu keşif sayesinde yeniden

Albert Einstein, 1930 civarı.

parlak bir dönem yaşamış olsa da, ufukta sigara görünmeye başlamıştı bile. 19. yüzyılın sonunda çok moda olan sigaranın dünya piyasasını fethetmesinden sonra pipo farklı bir özellik kazandı. Bugün pipo tiryakileri, Adolf Engler'in Amerika'dan anlattığı şu öykü kadar egzotik artık. Engler bu öyküde, İsviçre kökenli olan efsanevi bir Amerikan kolonicisini anlatır: "Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, hayli ilginç bir eğitimden geçirilmiş bir hayvan bu bölgede çok dokunaklı bir rol oynamıştır ..., şöyle ki, uzun yıllar Johann August Suter'in sadık yoldaşı olmuştur: Küçük sarı köpek Beppo'ya, eskiden sirk köpeği olan Beppino'ya, bir ihtiyar gibi saatlerce pipo içmesi öğretilmişti. 'Suter hamakta yatıyor, köpeği ise pipo tütürüyor.' – Bugün ABD'de böyle köpekler yok denecek kadar az."

Fransız yazarlar Alexis Liebaert ve Alain Maya 1994 tarihli *Piponun Dünyası* adlı kitaplarında piponun geleceğine nostaljik bir iyim-

serlikle yaklaşırlar: “Pipo insana özgüdür. Şimdi onun yok olması tehlikesiyle mi karşı karşıyayız? Bu çöküş Birinci Dünya Savaşı’nda, sigara kendini her yerde hızla kabul ettirdiğinde başladı ve sanki modern yaşam tarzımızda piponun törenselliğine ayrılacak zaman yokmuş gibi, son yirmi yılda hızlandı. Eskiden pipo güzel sanatların tasvir etmekten hoşlandığı bir nesneyken, bugün artık resim, edebiyat, sinemadan neredeyse tamamen kayboldu. Kendisine artık ilgi duyulmayan pipo, kitaplarla aynı kaderi paylaşıyor gibi, zira okumak ve pipo içmek bir anlamda birbirlerine çok benzerler: İkisi de belli bir aktivite ve çaba talep eder ... Fakat çok karamsar olmaya da gerek yok. Bu kısa ömürlü fetişler çağında kitap gibi pipo da yok olmayacaktır, zira insanlara eskiden beri, toplumda yaşamayı kolaylaştıran çok özel bir şey vermişlerdir. Dünyadaki belirsizlik ve şiddeti bir tehdit olarak hisseden kişiye kendi-içine-dönmüş-olmanın ve düşlerin tesellisini verir pipo.”

Pipo 17. yüzyılda hemen hemen tüm Avrupa’ya İngiltere’den yayılmışsa da, 18. yüzyılda da Fransa yeni bir tütün modasına öncülük etti: Enfiye çekme modası.

“Aristoteles ve diğer tüm filozoflar ne derse desin, hiçbir şey tütünle boy ölçüşemez. Kibar insanların tutkusudur tütün ve tütünsüz yaşayan birinin hayatı yaşamaya değer değildir. Tütün insanın beynini zevklendirmek ve arındırmakla kalmaz, ruhları da erdemli kılar; insan nazik bir beyefendi olmayı onun sayesinde öğrenir. İnsanların tütünü ta en başından beri nasıl da dostça herkesle paylaştıklarını, nerede olurlarsa olsunlar, nasıl bir coşkuyla sağa sola ikram ettiklerini siz de gözlemlemediniz mi? Birinin bunu rica etmesi beklenmiyor bile, daha istenmeden teklif ediliyor! Gerçekten de tütün, onu kullanan herkesi bir onur ve erdem duygusuyla dolduruyor.”

Molière ilk kez 1665 yılında Paris’te sahnelediği ve hem askeri hem de siyasi açıdan işlevselliğini yitirerek sadece zevkini düşünen aristokrat tiplemesini acımasızca eleştirdiği “Don Juan” komedisine enfiyeyi metheden bu sözlerle başlar. Molière’in topluluğu “Troupe du Roi”, yani kraliyet topluluğu olduğu için kralın özel koruması altındaydı. Gerçi bu ayrıcalık, “Don Juan”ın 16 Şubat 1665’te gösterime giren ilk versiyonunun, aristokrat ve ruhban sınıfına çok fazla

Eugen Roth, 1954 civarı.

yüklenmesi nedeniyle, daha sonraki gösterimlerde metnin yumuşatılmasını engelleyememişti ama Molière eleştirel oyununun onun ve grubunun başına dert açmayacağından emindi hiç olmazsa. Giriş sahnesinde enfiyeye düzduğu övgüler tütün tutkusunun edebi ifadesinden öte, taktik hesaptı da aynı zamanda. Sarayda çok yaygınlaşan enfiyeye sanatsal, tıbbi ve felsefi bir yasallık kazandırarak kralın ve yakın çevresinin onayını garanti altına almıştı.

Yalnızca soylular değil, ruhban sınıfı da enfiye çekmekten çok hoşlanıyordu. Bazı rahipler bu dünya nimetine o kadar düşküncü

ki, ayin esnasında bile enfiye çekmeden duramıyorlardı. Özellikle de Sevilla'daki kilise meclisi ne yapacağını şaşırmişti. Neredeyse bütün rahipler ayinler esnasında enfiye çekiyor, tükürüp hapsiyor, kürsüyü ve sunağı enfiyeye buluyorlardı. Sonunda Papa VIII. Urbanus'a başvuruldu ve papa 1642'de tütünü yasaklayan bir ferman çıkardı. Fakat ferman, kiliseden ihraç tehdidine rağmen pek etkili olmadı, zira yalnızca Sevilla'daki olayları muhatap alıyor, üstelik de çok sayıda boşluk (bunlara enfiye çekme delikleri deniyordu) içeriyordu.

Kilise tütünü asla toptan yasaklamamıştır, gerçi daha sonraki papa X. Innocentius defalarca bir Anti-Tütün Fermanı çıkarmış, ama bunun da hayli şefaathli olduğu görülmüştür. Fermanın yalnızca beş yıl sonra Vatikan tütün ve ispirotolu içki satma hakkını icara vermeye başlamış, böylece çok verimli bir finans kaynağını garanti altına almıştır. 1700'lerden kalma bir metinde enfiye hakkında şöyle denir: "Başrahip, rahip ve hatta keşişlerin büyük tutkusudur. Papanın yasaklamasına rağmen, İspanya'da rahipler ayinler esnasında bile enfiye çekerler. Ağzı açık enfiye kutuları sunağın üstünde durur."

Ruhban sınıfının enfiye zevki ancak enfiye kültürünün çökmesiyle son buldu. 1769-1774 tarihleri arasında papa olan XIV. Clementius'un son derece dünyevi bir yaşam tarzına sahip bir kardinale bir tutam enfiye ikram ettiği anlatılır. Kardinal bu ikramı, "Teşekkür ederim böyle kötü alışkanlıklarım yok," diyerek kibarca reddeder. Bunun üzerine papa alaycı bir tebessümle, "Eğer kötü bir alışkanlık olsaydı, muhterem kardinal, sizde olurdu," der. Fakat bu kadar kilise bahsi yeter. En ünlü enfiye tütünü, kaliteli Küba tütünlerinden yapılan "Spaniol" idi, bu enfiye tütününe İspanya ve Portekiz kralları el koyuyordu. İspanya kralının ülkesinde üretilen enfiye tütününü nasıl bir kıskançlıkla tekeli altına aldığı, 1767 yılında başkent Madrid'e seyahat eden Giacomo Casanova da öğrenmek zorunda kaldı: "Özellikle de, Puerta de Alcalá'da karşılaştığım bir davranışa çok öfkelenim. Bir memur benden bir tutam enfiye rica etti. İsteğini yerine getirdim; ona kaliteli enfiyemden ikram ettim.

'Senyor, bu tütün İspanya'da yasak edilmiştir.'

Bu sözleri söyledikten sonra bütün tütünümlü alıp pisliğin içine döktü ve enfiye kutumu bomboş geri verdi.

Tütün konusunda hiçbir yerde İspanya'daki gibi acımasızca davranılmasa da, en fazla kaçakçılık orada var. Kralın özel koruması altındaki tütün tekelinin ajanları, yabancı enfiye kullanan insanları bulmak için her yerde pusu kuruyorlar; yasak tütünle yakalananların vay haline! Bu keyfilikten yalnızca yabancı elçiler payını almıyor. Kral onların enfiyesinden haberdar olsa da, buna göz yumuyor; fakat bu tütünün onun yanında kullanılmasına müsaade etmiyor.”

17. yüzyılın sonuna gelindiğinde, enfiye çekmek soylu çevrelerin dışında da yaygınlaşmıştı ve 18. yüzyılda Fransa'dan başlayarak Avrupa'daki yüksek tabakanın statü sembolü haline geldi. O dönemde tüketilen tütünün ancak on ikide birinin içildiği tahmin ediliyor. Bunun nedenini Rokoko döneminin inceltilmiş yaşam tarzında aramak gerekir. Pipo, kültürlü Rokoko insanının toplumsal yaşamın tüm alanlarında geliştirdiği karmaşık ritüellere uygun değildi. Her çiftçi ve hizmetkârın pipo içtiği olgusu bile, pipoyu yüksek tabakanın gözünden düşürmeye yetiyordu. Oysa değerli bir enfiye kutusunda duran incecik öğütülmüş enfiye tütünü, enfiye çekmenin, enfiye kutusunun nasıl tutulacağından hapsirmeye kadar uzanan kesin kuralları, yaşam tarzının inceltilmesi ihtiyacına karşılık düşen bir törenselliği mümkün kılıyordu. 1750 tarihli bir rehber kitapta, enfiye çekme süreci on dört (!) adımda anlatılır. Üzeri değerli taşlarla kaplı olabilen ve biçimi ile rengi giysinin rengiyle uyum sağlayan enfiye kutusu çok önemli bir role sahipti. Bir insanın statüsü ne kadar yüksekse, o kadar çok enfiye kutusuna sahipti. Enfiye kutusu yüksek tabakanın en sevdiği armağan haline geldi, hükümdar ve krallar gözdelelerini değerli enfiye kutularıyla ödüllendirdiler.

Enfiye tüketimini teşvik eden bir neden de, o dönemin tıp “bilgisi”ydi. Henüz 1665'te Molière enfiyenin beyni temizlediğini söyler; 18. yüzyılda büyük yankı uyandıran bu görüş, dönemin sakal modasının değişmesini, bıyıktan vazgeçilerek üst dudağın tıraş edilmesini de açıklar. Böylece, enfiye tiryakilerinin burun deliklerine, oradan da beyne giden yol açık kalıyor ve beyin tütünle temizleniyordu.

Ancak bu alışkanlığın ağır bir bedeli vardı: Düzenli enfiye kullanımı sümükbezlerini aşırı derecede uyardığı için 18. yüzyılda çoğu insan koku alma duyusunu yitirmişti. Wolfgang Schivelbusch bu süreci şöyle anlatır: “Fakat saray toplumunun insanı için koku alma duyusunun yitirilmesi bir felaket filan değildir, tam tersine bir rahat-

lamadır. Vücut hijyeni diye bir şey bilinmemesi nedeniyle ortaya çıkan pis kokular, 18. yüzyılda yavaş yavaş burna ve bilince nüfuz etmeye başlar. Bu pis kokular örtülmeye çalışır önce. Parfüm sanayii ilk büyük başarısını 18. yüzyılda yaşar. Bu gelişim yeni bir koku kültürünün ifadesinden ziyade, vücut kokularından kaçma çabasıdır. Enfiyenin uyarıcı etkisinin yanı sıra, koku duyusunu öldürme özelliğinin de olması, o dönemin insanlarına çok hoş bir yan etki gibi gelmiş olsa gerek.”

18. ve 19. yüzyıldaki burjuva devrimleriyle birlikte, yüksek tabakanın baskın tütün tüketim biçimi olan enfiye alışkanlığı da yok oldu. Pipo yeniden saygınlaştı ve özellikle de puro –en eski tütün içme biçimi– 19. yüzyılın burjuva seçkinlerinin simgesi haline geldi.

Enfiye o andan itibaren marjinalleşti. Fakat tütün içmenin serbest olmadığı yerlerde, kütüphanelerde ve arşivlerde, orman çalışmalarında ve grizu patlaması tehlikesi nedeniyle ateş sokulmayan madenlerde yaygın bir keyif verici olmayı sürdürüyor.

Tütün çiğneme âdeti de az sayıdaki meslek grubuyla sınırlı kaldı. Tütün keyfinin bu biçimi tütün içmek kadar eskidir. Fakat “Yeni Dünya”da yalnızca belirli bölgelerde biliniyordu. Daha önce de anılan Nicolás Monardes İspanya kralı tarafından görevlendirilerek, Colombus’un keşfettiği bölgelere gitti ve muhtemelen Guayana’da çeşitli tütünleri harmanlayıp bunları yuvarlayan ve gölgede kurutan kabilelerle karşılaştı. Monardes şunları gözlemlemişti: “Yerliler ülkelerinin verimsiz, ıssız ve çorak bölgelerinde dolaştıklarında, bu haplardan birini alt çenedeki dişlerle alt dudak arasına yerleştiriyor ve suyunu emebildikleri kadar emiyorlar... Bu buluş sayesinde üç dört gün yiyip içmeden durabiliyor, takatten de düşmüyorlar.”

Amerika fatihleri Avrupa’ya dönerken yanlarında çiğneme tütününü de götürdüler. Fakat çiğneme tütününü, çalışırken engellemesi ya da yangın tehlikesi nedeniyle işyerinde pipo ya da puro içmesi yasaklanan bazı toplumsal gruplar dışında yaygınlaşmadı. Tütün çiğneyen en önemli meslek grubu denizcilerdir, bu nedenle de bu âdet daha çok kıyı ülkelerinde görülür. Fakat opera, tiyatro ve konser salonlarında da tütün içmek yasak olduğu için, buralarda çalışanlar sıkı birer tütün çiğneyicisidir. Tadını iyileştiren bir dizi ıtırli sos geliştirilmiş olmasına rağmen, çiğneme tütününü başka top-

Ernst Jandl Zürih'te bir okuma gününde. Mayıs, 1996.

lumsal tabakalarda pek tercih edilmedi. 19. ve 20. yüzyılda ağır işlerin makinelerle yapılması, çiğneme tütünü piyasasının iyice daralmasına yol açtı.

Bazı dönemlerde tütünün üçte birinin çiğnendiği Amerika'daki gelişim biraz daha farklı oldu. Charles Dickens 1842 tarihli *Amerika Notları*'nda Kuzey Amerika'daki tütün çiğneme alışkanlığını ayrıntılarıyla anlatır; tütün alışkanlığına olumlu yaklaşan Dickens'ın çiğneme tütününden ne kadar nefret ettiği çok açıktır: "Bu pislik Amerika'da kamuya açık bütün yerlerde moda. Mahkemelerde hâkimin bir tükürük hokkası var, keza mübaşir, tanık ve davalının da öyle; jüri ve izleyiciler de düşünülmüş, herkes devamlı tükürmek zorunda ne de olsa. Hastane duvarlarına asılmış afişler tıp öğrencilerini, çiğnedikleri tütünün sıvısını özel olarak bunun için konmuş kaplara tükürmeleri, merdivenleri kirletmemeleri konusunda uyarıyor. Keza diğer kamu binalarında da öyle; yabancılardan tütünleri-

nin sıvısını heykellerin kaidelerine ya da mermer sütunlara değil, ulusal tükürük kaplarına tükürmeleri rica ediliyor. Bazı yörelerde bu alışkanlığa her öğünde, her sabah ziyaretinde ve toplumsal yaşamın her alanında rastlanıyor. Buradaki toplumsal hayatı aynı benim gibi gözlemleyen bir yabancı, tükürme eylemini olanca gelişmişliği, olanca parlaklığıyla ve müthiş huzursuz edici bir saygısızlıkla karşısında bulacaktır; daha önce buraya gelmiş turistlerin abartılı hikâyeler anlattıkları sanılmasın sakın (utanarak itiraf ediyorum ki, bir zamanlar ben de öyle sanıyordum). Zaten durumun kendisi, kolay kolay aşılamayacak bir densizlik harikası.” Tütün çiğneme alışkanlığı 20. yüzyılda Amerika’da bile sona erer. Ve Amerikalıların çiğneme şevki yeni bir araç bulur: Ciklet.

17. yüzyıl tütün tiryakileri için iki acı yenilikle başladı: Tütün içme yasağı ve tütün vergisinin icadı. Bu iki olgu Avrupa ve Asya’da aynı dönemde ortaya çıkmadı ama süreç bütün ülkelerde aynıdır: Tütün ülkeye girdikten sonra hızla yaygınlaşınca tütün içmeyi yasaklayan devlet, sonunda tütünün mükemmel bir gelir kaynağı olduğunu keşfeder.

Avrupa ülkelerindeki yasaklar nispeten hafifti. Tütün tiryakileri her yerde para cezasına çarptırılıyor, gözaltına alınıyordu. 17. yüzyılın ortasında Alman devletlerinde tütün yasaklarından geçilmez.

Tütün tiryakilerine Asya ülkelerinde daha sert davranıldı. 1623-1640 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nu yöneten Sultan IV. Murat örneğinden de anlaşılacağı gibi, tütün yasağının gerekçesi yangın ya da sağlıkla ilgili değildi her zaman. Sultanın iktidarı süresince 20.000 tütün tiryakisinin başını vurdurduğu tahmin ediliyor – kurbanların mallarına devlet hazinesi adına el konuyordu.

Sultanın çağdaşı olan Rus çarı Mihail Fyodoroviç Romanov da tütün tiryakilerine benzer bir muameleyi reva gördü. Moskova’yı 1643 yılında ziyaret eden Adam Olearius, Moskova patriğinin tütün tiryakilerini kırbaçlatarak ya da burunlarını yardırarak cezalandırdığını anlatır. Zavallıların bir kısmı da ya Sibirya’ya sürülüyor ya da ölüm cezasına çarptırılıyordu. Tütün tiryakilerinin mallarına el konulması da âdetlendi.

Bazı ülkeler tütün tarımı yapan çiftçileri topraklarına el koyarak cezalandırıyordu. İran’da tütün tiryakileri tütün stoklarıyla birlikte yakılıyor ya da dudakları yarılıyordu. 1635’te Çin’de tütün satanlar

bile “başları vurularak” cezalandırıldı. Fakat kovuşturma yılları hiçbir ülkede uzun sürmedi.

Daha önce de anılan İngiltere kralı I. Jacob tahta çıkar çıkmaz tütün ithaline gümrük vergisi koydu, tebaasının tütün içmesini engellemek için bu vergileri bir yıl sonra had safhada artırdı. Daha sonra Kraliyet Tütün Tekeli’ni kurarak devlete önemli bir gelir kaynağı sağladı. 1626’da Venedik, 1629’da Fransa, nihayet 1664’te Portekiz de aynı yolu izledi ve 1670’de Habsburg hanedanından İmparator Leopold kendi av tutkusunu finanse edebilmek için avcıbaşına bir tütün tekeli verdi.

Devletin korumacılığı ile vergi kazancı arasındaki ilişki 1814’te Talleyrand tarafından çok güzel ifade edilmiştir: Bir hanım şu korkunç tütün alışkanlığına karşı bir önlem almasını istediğinde, Talleyrand şöyle cevap verir: “Haklısınız madam, tütün içmek ve enfiye çekmek kötü alışkanlıklardır; eğer bana devletin kasasına yılda yüz yirmi milyon frank akıtacak iki erdem söyleyebilirsiniz, tütüne karşı bir mücadele başlatırım.”

Carmen

*Tütün tiryakisi kadınlar:
18. ve 19. yüzyılda kadın özgürlüğü ve
erkek fantezileri*

Puro, keyif çatan mondenlerin hayatında
vazgeçilmez bir aksesuardır.
GEORGE SAND

Orta ve Kuzey Avrupa'nın çoğu ülkesinde
tütün tiryakiliği yalnızca genç ve yetişkin
erkeklere tanınan az sayıda imtiyazlardandır.
Dolayısıyla, bu ülkelerdeki kadınların toplum
içinde sigara tütürmeye başlamaları, eşitlik yolunda
atılan ilk adım olarak görülebilir.
ALWIN OPPEL

Tütün tiryakisi kadının tarihi ayrımcılık ve eşitlik mücadelesiyle iç içedir ve bugün bize gülünç gelen bir belge sahteciliğiyle başlar. “Duman Sarhoşluğu” bölümünde alıntıladığımız rahip Bartolomé de Las Casas, Colombus’un Amerika’ya yaptığı ilk yolculukta keşif yolculuğuna gönderdiği iki kişinin Küba’da tütün içen “erkekler ve kadınlar” (*hombres y mujeres*) gördüğünü anlatır. Fakat İspanyol fatihler tütünü Avrupa’ya götürdüklerinde, kadınların da tütünden hoşlanıp zevkle tütündüğünü görüp endişelenen rahip –daha sonra piskopos– raporundaki “mujeres” sözcüğünün üzerini çizivermiştir.

Piskoposun tüm endişelerine rağmen, tütün tiryakiliği özellikle de İngiltere’deki kadınlar arasında yaygınlaştı. 1614 tarihli bir yazıda İngiltere’deki tütün dükkânlarının sayısının yedi binin üzerinde olduğu tahmin edilir ve kralın tüm uyarılarına rağmen kadınların da bol bol tütün satın aldığı belirtilir. Alman Cizvit Jakob Balde 1657’de yayımlanan tütün karşıtı polemik yazısı *Kuru Sarhoşluk*’ta ürkütücü ifadeler kullanır: “Bu salgın hastalık o kadar yayıldı ki,

dişi cins de zehirlendi. Bazı kadınlar pipo bile içiyor, pürüzsüz ağızlarını tütün dumanından bir sakalla kirletiyorlar.”

O dönemde kadınların tütün kullanması resmen yasak olmasa ve bazı kadınlar bu yeni alışkanlığı benimse de, tütün erkeklerin tekelinde olan bir zevkti. Özellikle de, toplumun onlara biçtiği rollerin dışına çıkan kadınlar tütün kullanıyordu. Mart 1700’de İrlanda’da dünyaya gelen ünlü korsan Anne Bonny de bunlardan biriydi. 18. yüzyılın ortasından kalma bir kitap illüstrasyonunda, Anne Bonny partneri Mary Read’le birlikte korsan bayrağının altında tütün içerken görülür. 1778 doğumlu Mary Ann Talbot da erkek giysileri giymiş, denizci olmuş ve kadın olduğu bilinmezken birçok savaşa katılmıştır. Talbot bir savaşta yaralanarak eve dönüşünü otobiyografisinde şöyle anlatır: “O zamana kadar denizci giysilerimi hiç çıkarmamıştım, ama Mrs. Jones’ta kalırken hemcinslerimin giysilerine döndüm; fakat denizci alışkanlıklarımı unutamıyor, sık sık tayfa giysilerine bürünüp dışarı çıkıyordum.”

Mary Ann Talbot’ın deniz kuvvetlerinin kendisine verdiği parayı ev sahibi ve onun ailesiyle paylaşmasına rağmen, Mrs. Jones denizci kadına maddi yardımda bulunan bazı beyefendilere Mary Ann Talbot’ı “tütün ve grog içmek gibi erkek âdetlerine bir kadın için yakışık alandan daha fazla itibar eden biri” olarak tanıttı. “Oysa ben ona da ikram etmeden asla grog içmedim ve kuvvetli bir yudum alması için çok da ısrar etmek zorunda kalmıyordum. Denizci kıyafetini giydiğimde, yoldaşlarımı ziyaret ediyordum ve paramı, bu cesur delikanlıların en çok gittiği yerler olan Coach ve Horses’da onlarla birlikte harcıyordum.”

Tütün tiryakisi kadının tarihi 18. yüzyılda Rokoko döneminde ilk ama geçici doruk noktasına ulaştı. O dönemde kadın toplumsal yaşamın arka planından çıkarak saray yaşamının merkezine girdi.

Dönemin güzellik ideali güçlü kuvvetli erkek ilkesinden, dişiliğin ölçülü zarafetine doğru bir değişim gösterdi. Dişiliğin daha yoğun bir biçimde algılanması, davranış biçimlerine, moda, sanat, dekorasyon, mimariye vb. de yansdı. Hazzı yeni bir yaşam ideali olarak yücelten saray toplumu kadına yeni bir rol biçti. Fakat kadın saray yaşamının odak noktasını temsil etmekle yetinmeyip daha fazla siyasi nüfuza sahip olmak istiyordu, ama buna ulaşmanın tek yolu metres rolüydü. “Kadın efendi” anlamına gelen metresin bugünkü aşığı-

Asta Nielsen ve Conrad Veidt "Halka Dansı" adlı filmde, 1920.

layıcı anlamıyla, evli bir erkeğin sevgilisi tanımıyla ilgisi yoktu. Hükümdarın gizli sevgilisi konumundan, maddi gücü olan, resmen kabul gören eşlikçisi, özellikle de danışmanı konumuna yükselmişti. Eğer doğuştan soylu değilse, evlilik yoluyla saray toplumuna uygun hale getiriliyordu. Hanedan üyeleri gibi bir "kariyer" yapmak zorunda kalmaksızın, siyaset üzerinde doğrudan etkili olabiliyordu. 17. yüzyılın sonunda Fransa'da başlayan bu gelişim, Fransız sarayını örnek alan tüm Avrupa saraylarında, özellikle de Almanya, İtalya ve Avusturya'da kısa sürede benimsendi.

Bu gelişime yol açan birçok faktör vardır. 17. yüzyılda saray, soyluları denetleyebilmek için şatodan şatoya giden göçebe bir topluluk olmaktan çıkmış, yasama, yürütme ve yargının merkezi olan sabit bir kurum haline gelmişti. Saray devletinin giderek karmaşık bir yapıya bürünmesi, kralın bu yapıyı kontrolü altında tutmasını zorlaştırıyordu. Kralın güvenilebileceği insanlara ihtiyacı vardı ama

bu güveni ne karısında, ne ailesinde, ne de saraydaki soylularda bulabilirdi. İlk veliaht doğduktan sonra karısından korkmak durumundaydı, zira o dönemde evlilikler aşka değil, siyasi ve ekonomik çıkarlara dayanıyordu. Kralın ölümü durumunda, veliaht taç giyecek yaşa gelinceye kadar kraliçe tahta çıkıyordu. Veliaht yoksa, bir akraba kral oluyordu. Potansiyel birer tehdit olan bu rakipler, saray devletinin giderek denetlenemez olmasına ve kilisenin nüfuzunun azalmasıyla da birlikte, kralın sevgilisini sarayda resmen takdim edebilmesine yol açtı. Kralın ondan korkması gerekmiyordu, çünkü sevgilisi ne onun yerine geçebilir ne de ortak çocukları tahtın varisleri olabilirdi. Metres devletteki birinci kadın oldu – ve danışmanlık işlevi nedeniyle saray soytarısının ocağına incir ağacı dikti. Eskiden saray soytarısı çok sağlam bir konumda değildi ama zamanla hükümdarın en güvenilir dostu ve danışmanı olmuştu. Metresin kralla ilişkisini henüz gizlemek zorunda olduğu dönemde soytarı metresin can düşmanıydı. Metres soytarının alaylarının bir numaralı hedefiydi ve kral ilişkisini açığa vuramadığı için metresini layıkıyla savunamazdı. Metres ile kral arasındaki ilişkinin –ki bu ilişki genellikle çok uzun ömürlü oluyordu– meşrulaşması saraydaki güç dağılımını, dolayısıyla kadının statüsünü kökünden değiştirdi.

Bunun bir ifadesi de, metresin tütün kullanmasının doğal karşılanmasıydı. Dönem itibarıyla enfiye çekiliyordu. 1700 tarihli *Enfiyenin Faydaları* adlı eserde şöyle denir: “Günümüzde sarayda, şehirde, her yerde enfiye kullanılıyor, prensler, soylular, halk aynı ölçüde enfiye çekiyor. En sevdikleri meşgale enfiye çekmek olan soylu hanımların her yaptığını taklit eden burjuva kadınları bu konuda da onları örnek alıyor.”

O dönemden kalma sayısız resimde enfiye çeken kadınlar görülür: Enfiye dönemi aynı zamanda “tütün kullanan kadın” dönemidir.

Kadınların enfiye çekmesine itiraz edenler de yok değildi ama. Ne gariptir ki, karşı çıkanlar özellikle de kadınlardı. Nitekim Lieselotte von der Pfalz 1713 tarihli bir mektubunda Fransız sarayının halini öfkeyle tasvir eder: “Şu tütün meselesi çok korkunç, umarım siz kullanmıyorsunuzdur Luise! Buradaki bütün kadınların sanki, affedersiniz, pisliğe bulamışlar gibi kirli burunlarla dolaşmalarına çok sinir oluyorum, hele parmaklarını erkeklerin enfiye kutusuna soktuklarını görünce kusacak gibi oluyorum, o kadar tiksiniyorum.”

Madame de Staël tütünden, yalnızca kadınlar bağlamında değil, genel olarak hazzetmediğini daha da açık bir biçimde ifade etmiştir: "Tütün içen domuz gibi kokar; enfiye çeken domuza benzer ve tütün çiğneyen zaten domuzdur."

19. yüzyılın başında burjuvalar soyluların yerini alınca, Biedermeier evcimenliği döneme damgasını vurdu; kadın toplumsal ve yasal olarak erkeğin hizmetçisi, "namuslu" ailenin bekçisi olarak görülüyordu. Kadınların tütün kullanması ayıptı. 19. yüzyılın burjuva evlerinde tütün odası da denen bir erkekler odası vardı, kadınlar bu odaya giremezdi. Bu odada tütün tütürülür, ölçülü bir biçimde içki içilir ve kitap okunurdu, zira evin beyinin kütüphanesi de bu odadaydı. Hanımlar ancak bahçedeki çardağa "abone" olabiliyorlardı. Kadının uslu olmaya bu kadar zorlanması, bunun tersini –kendine güvenen "kötü" kadın olmayı– istemesine yol açacaktı elbette.

1845'te Prosper Mérimée *Carmen* adlı novellasını yayımladı. Öykünün ben-anlatıcısı, çingene kızı Carmen'le 1830'da Cordoba'da karşılaşır: "Bir akşam, artık karanlığın çöktüğü bir vakitte, korkuluğa dayanmış puromu tütürürken, ırmak tarafından gelen bir kadın merdivenleri çıkarak yanıma oturdu. Saçında yasemin çiçekleri vardı, ki geceleri bu çiçeklerin kokusu insanı sarhoş eder. Çok sade, neredeyse yoksul bir kılığı vardı ve Sevilla'daki bütün genç kızlar gibi siyahlara bürünmüştü. (Hanımlar yalnızca öğleden önceleri siyah giysilerle dolaşır, akşamları *à la francesca* giyinirler.) Sudan çıkmış kız yanıma oturunca üzerindeki pelerini omuzlarına indirdi ve karanlıktaki yıldız ışığında onun ufak tefek, genç ve güzel, gözlerinin çok iri olduğunu gördüm. Derhal puromu fırlatıp attım. Bu sahici Fransız nezaketinin hemen ardından tütün kokusuna bayıldığını ve hafif papelito bulduğunda kendisinin de içtiğini söyledi. Yanımda tesadüfen bulunan papelitolardan ona ikram etmekte acele ettim. O bir tane alma lütfunda bulundu ve bir çocuğun bize beş kuruşa sattığı kibritle yaktı. Dumanlarımız birbirine karışırken, güzel su perisi ve ben sohbeta başladık, sohbetimiz o kadar uzun sürdü ki, sonunda nehir kıyısında neredeyse yalnızca biz kaldık. Rahatsız ettiğim duyusuna kapılmadan, onu Neveria'da dondurma yemeye davet ettim. Bir an mütevazılıkla tereddüt etti, kabul etmeden önce saatin kaç olduğunu sordu. köstekli saatimi çaldırıldığımda şaşırmış görünüyor."

Irene Corlett. ABD, 1920 civarı.

Edebiyatta bir birey olarak tasvir edilen ilk tütün içen kadın Carmen'dir. Mérimée onun egzotikliğini çingeneliğiyle perçinler. Ve: Carmen kendi özerkliğinden vazgeçmeksizin tutkuyla sever. Ayrıca haydut, çöpçatan, kaçakçı ve hırsızdır. Kısacası, 19. yüzyılın burjuva kadın imgesiyle taban tabana zıt bir kişiliktir. Carmen özgür ve erotiktir, tütün içmesi bu özelliklerin altını çizer. Carmen, erkek bakış açısıyla kadın ve tütün arasındaki erotik bağlantının çıkış noktası olmasa bile, edebiyattaki doruk noktasıdır. *Carmen* yayımlanmadan iki yıl önce Théophile Gautier *Endülüs Seyahati*'nde Sevil-la'daki ünlü bir tütün fabrikasına ziyaretini anlatır: "Sonra bizi puroların sarıldığı atölyelere götürdüler; bu atölyelerde beş-altı yüz kadın çalışıyor. Salona girdiğimizde kasırgayı andıran bir uğultuyla karşılaştık; kadınların hepsi birden çene çalıyor, şarkı söylüyor ve kavga ediyorlardı. Hiç böyle bir şamata görmemiştim. Çoğu gençti, aralarında çok güzel olanlar da vardı. Çalışırken giydikleri açık

saçık giysiler, cazibelerinin bizi iyice etkilemesine neden oluyordu. Macar süvarileri gibi atak bu kadınlardan bazıları ağzının kenarına bir puro iliştirmiş, bazıları da –Tanrım, sen büyüksün!– yaşlı tayfalar gibi tütün çiğniyordu; zira işyerinde istedikleri kadar tütün tüketmeleri serbest. Bu kadınlar günde dört ila altı real kazanıyorlar. Sevilla’nın *zigerrara*’sı, Madrid’in *manola*’sı gibi bir tipleme. Onları bir de Pazar günleri ya da boğa güreşinde, üzerlerinde zengin volanlı bluzları, ellerinde, dumanını içlerine çektikleri ve arada sırada sevgililerine de uzattıkları purolarla görmelisiniz.”

Gautier ve Mérimée’nin, tütün tiryakisi, açık saçık giysili puro işçisi kadınlarla ilgili tasvirleri daha sonraki yazarların fantezilerini iyice harekete geçirdi. Maurice Barrès 1894 tarihli kitabı *Kan, Tutku ve Ölüm*’de şöyle yazar: “Hiç durmadan suyla serinletilmeye çalışılan, heyecan verici bir tütün kokusuyla yüklü bu atölyede beş bin Sevilla’lı kadın çalışıyor; kadınlar yarı çıplak ve dolgun kollarını, altın rengi göğüs ve bacaklarını (eşsiz gözleri, güzel saçları ve koyu tenli küçük ellerini sergiledikleri rahatlıkla) gözler önüne seriyorlar ve bazen de başka küçük mücevherlerini gösteriyorlar ki, bunların adını anmak bu tablonun zarafetine gölge düşürür...”

On iki-on üç yaşında küçük kızlar gördüm, ama bedenleri sevimlik için yeterince olgunlaşmıştı; bazı yaşlı kadınlar etraflarını kuşatan gençliğe ve canlılığa daha da heyecan verici bir hava katıyor, sanki çok ağır bir parfümle sarhoş olmuşa benziyorlardı.”

Maurice Barrès’nin çağdaşı Pierre Louÿs *Kadın ve Kukla* adlı kitabında, Sevilla’nın kadın puro işçilerine aynı arzu dolu bakışı fırlatır: “En kapalı giyinmiş olanların üzerinde bir gömlek vardı (bunlar utangaç olanlardı); neredeyse hepsi de belden üstleri çıplak çalışıyordu, üzerlerinde basit bir keten etek vardı, bazıları eteklerini baldırlarına kadar sıyırmıştı. Ve insana inanılmaz çeşitlilikte bir manzara sunuyorlardı ... Onlara dikkatle baktım, çıplaklıkları bu kadar ağır ve zahmetli bir işle bağdaşmıyordu ... Hepsi de ilgi çekiciydi, ve arada bir mükemmel bir kadın vücudunun önünde durduğum oluyordu; böylesi kadın vücutları ancak İspanya’da bulunur: etine dolgun, ateşli bir beden, koltuk altının bukleli astrağanıyla ve göğüslerin siyah taçlarını vurgulayan, her tarafı aynı koyulukta, bir meyve gibi kadifemsi, parlak bir tenle yeterince giyimli.”

Biz Carmen'e dönelim. Carmen novellanın başında puro işçisidir. Öykünün erkek kahramanı Don José, Sevilla tütün fabrikasının nöbetçi birliğinde süvari onbaşısıdır, Carmen'le orada ilk kez karşılaşmasını şöyle anlatır: “Birdenbire, arkadaşlar, zil çalıyor, kızlar yine işlerinin başına dönüyorlar, dedi. Biliyorsunuz, bayım, atölyede dört-beş yüz kadın çalışıyor. Büyük bir salonda puro sarıyorlar, buraya resmi izin belgesi olmayan bir erkeğin girmesi yasak, zira kadınlar, özellikle de genç olanlar, hava sıcak olduğunda sere serpe çalışıyorlar. İşçi kadınların öğle yemeğinden sonra işe yeniden başlayacakları saatte, onları geçerken görmek ve peşlerine takılmak için birçok genç geliyor. Bu kadıncıklar arasında bir ipek pelerine hayır diyecek biri zor bulunur ve istediğiniz kadını almak için elinizi uzatmanız yeterli ... Başımı kaldırdım ve onu gördüm. Bir Cuma günüydü; bu günü asla unutamam. Carmen'i gördüm, sizin bildiğiniz Carmen'i ...”

Novellanın sonunda Carmen kendini onun malı olarak görmek istemediği için Don José Carmen'i bıçaklayarak öldürür.

Burada alıntılanan yazarların hiçbiri, şehvetli bakışlar fırlattıkları bu tütün işçisi kadınların siyasi açıdan hayli bilinçli olduklarını fark etmemiştir. Tütün fabrikasının arşivinde, 1842'de Sevilla'nın en büyük sokak eyleminin gerçekleştiği belgelenmiştir. Düşük ücretler ve kötü çalışma şartları bu kadınların sokağa dökülmesine neden olmuştu.

Hakkında hayli bilgi edindiğimiz “Fabrica real de tabacos” üzerine bir çift söz daha etmek isterim. 1747'de Flaman mimar Wanderbour tarafından yapılmaya başlanan bina 250 metre uzunluğunda, 80 metre genişliğindeydi ve İspanya'nın dinsel amaçlı olmayan en büyük yapılarından biriydi. Kaleye benzeyen bina, hendekler, taş nöbetçi binaları ve devasa bir parmaklıkla çevriliydi. İspanya krallığının tekelinde olan şirketin kendine ait bir mahkemesi ve cezaevi de vardı. Fabrikanın mimarisi ve katı organizasyonu, İspanya tahtı için taşıdığı ekonomik önemin bir ifadesiydi. Dünyada, bu kadar görkemli ve korunaklı bir başka fabrikası binası daha yoktur. Bugün bu bina “Nueva Universidad de la Ciudad de Sevilla”ya tahsis edilmiştir.

Erkek fantezisinin doyumsuz erotizmi, tütün ve kadını birleştiren bir başka motif daha yaratmıştır: Küba purolarının kadın işçilerin

Tanja Blixen, 1923.

çıplak baldırlarının üzerinde sarıldığı efsanesi –geçen yüzyılın ortasında muhtemelen Fransız bir muhabir tarafından yayılan bu zirva hikâye– hayli zavallı fantezilere hizmet eder. Havana’da bir sigara fabrikasında ilk kez 1878’de bir kadın çalışmaya başladı. Bu kadın ve daha sonraki işçi kadınlar, tütün yapraklarının ayıklanmasından ve damarlarının çıkarılmasından sorumluydu. Kadınlar ancak 20. yüzyılın altmışlı yıllarında puro sarmaya başladılar, o zamana kadar Küba’da bu iş “erkek işi” idi.

George Sand’ı daha önce de andık. 19. yüzyıldaki kadın özgürlük hareketi onun adıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Başarılı bir yazar olan

Sand, döneminin en ünlü tütün tiryakisiydi. 1841'de Charlotte Marliani'ye yazdığı bir mektupta şöyle der Sand: "Sabahın ne kadar alışabilmem ve benim için önemli olan az sayıdaki mektubu yazabilmem için kahve ve sigara yardımıyla uyanık kalmaya çalışıyorum. Sanıyorum, kahve artık afyon gibi bir etkide bulunmaya başladı, ve tütün de beni duyarsızlaştırıyor." şu ünlü cümle de ona aittir: "Puro acıları azaltır ve bin bir güzel imgeyle yalnızlığı kalabalıklaştırır."

Zino Davidoff *Puro Seçkisi*'nde şu anekdotu anlatır: "George Sand bile zaman zaman zorluklarla karşılaşmıyor değildi. 1845'te Chopin'le birlikte Place d'Orlans'ta otururken, yemeklerini İspanya elçisinin eşi Madam Marliani'nin sofrasında yiyordu. Chopin hayranı genç bir Rus aristokrat, Madam Sand'ın kahve içilirken kocaman bir puroyu zevkle yaktığını görünce şaşkınlığını gizleyemedi. George Sand onun bu halini fark etti.

'Sankt Petersburg'da,' dedi, 'hiçbir salonda puro içmem mümkün olmazdı herhalde.'

'Hiçbir salonda, madam, zevk sahibi bir hanımın puro içtiğini görmedim,' diye cevap verdi genç adam ve vedalaşıp ayrıldı."

Bugün maalesef unutulmaya yüz tutan Louise Aston 19. yüzyılda "Almanların George Sand'ı" olarak tanınıyordu. Aston, dönemi eleştiren 1849 tarihli bir piyasa romanında şöyle tasvir edilmişti: "Bu arada iki hanım göze çarpıyordu, biri ince uzun ve kumraldı, bir grup niversite öğrencisinin ortasında duruyordu, hiç çekinmeden puro içiyor, bir Bavyera bira kupasından kuvvetli yudumlar alıyordu."

Louise Aston İngiliz fabrikatör kocasından boşandıktan sonra 1846'da Berlin'e geldi ve ayağının tozuyla "zgrlr Kulübü" ile ilişkiye geçti, 1848 Devrimi'nin başkahramanları bu kulübe gidip geliyordu. Tıpkı George Sand gibi Aston da sık sık erkek giysileri giyiyor ve özgürlükle ilgili fikirlerini uygulamak için Berlin'e geldiğini açıkça belli ediyordu. Aston'ın biyografisini yazan ilk kişi olan Anna Blos bu konuda şunları söyler: "Fakat Louise Aston işin kuramıyla yetinmedi, fikirlerini kendi hayatında uyguladı. Erkeklerin sahip olduğu hakları kendi cinsi için de talep ettiğinden, dostluğunu ve sevgisini kimden hoşlanıyorsa ona verdi ve mutlu bir aşk için gereken uyum varolduğu sürece aşkına sadık kaldı. Fakat bu uyumun olmadığını düşündüğünde, yeni bir aşk ilişkisine girmekte sakina görmedi. Renkli aşk hayatı ondaki şairlik yeteneğine can verdi."

Marlene Dietrich "Fas, Alevler İçindeki Yürek"
filminin çekimleri sırasında, 1930.

Özellikle de sokakta puro içmek gibi kışkırtıcı bir alışkanlığa sahip olması –çünkü Berlin’de bu kesinlikle yasaktı– onu resmi makamların gözünde istenmeyen kişi durumuna düşürdü. Sonunda, uygunsuz yaşam biçimi ve siyasi faaliyetleri nedeniyle devrimden önce Berlin’den sınır dışı edildi.

1885’te Guy de Maupassant’ın *Güzel Dost* adlı romanı yayımlandı. Roman, muhabir olarak yükselebilmek için her şeyi yapan, hesaplı aşk maceraları ve evliliklerle güçlü bir basın kralı olmayı başaran vicdansız maceracı George Duroy’yu anlatır. Yazma yeteneği olmayan Duroy’yu yine bir muhabir olan bir arkadaşının karısı destekler ve onun gazetede işe alınmasını sağlar. İşte bu kadın, Madam Forestier, romanın gizli başkahramanıdır.

Duroy ilk büyük makalesini yazamaz, ifadeleri başarsızdır. Arkadaşının tavsiyesi üzerine onun karısını ziyaret eder ve kendisine yardımcı olmasını rica eder. Kadın buna razı olur:

“Bu işbirliği pek hoş olacak. Fikrinize hayran kaldım. Gelin, benim yerime oturun, zira gazetede el yazımı tanıyorlar. [nk kocasının makalelerini yazmasına da yardımcı olmaktadır.] Ve birlikte muhteşem, harikulade bir makale karalayalım.’

Duroy oturdu, bir tüy kalem aldı eline, önüne bir kâğıt koydu ve bekledi. Madam Forestier durmuş, onun hazırlıklarını seyrediyordu. Sonra şömineye uzanıp bir sigara aldı ve yaktı. ‘alışırken sigara içmem lazım,’ dedi. ‘Hadi bakalım, ne anlatmak istiyorsunuz?’”

Duroy ona makalesinin ana fikrini anlattıktan sonra Madam metni dikte etmeye başlar. Duroy’nın anlattığı hikâeyi düzeltmek için sürekli yeni fikirler geliştirir.

“Aklına gelen fikirden memnun, ellerini ovuşturuyordu. Ayağa kalktı, bir sigara daha yaktı ve odada gezinirken dikte etmeye başladı, bir yandan da havaya dumanlar savuruyordu. Bu dumanlar küçük bir delik gibi büzülen dudaklardan önce dimdik bir sütün halinde yükseliyor, sonra genişliyor, uçuyor ve havada yer yer gri çizgiler, şeffaf bir sis ya da dumanlı örümcek ağları bırakarak kayboluyordu. İncecik duman izlerini arada sırada eliyle siliyor ya da işaret parmağıyla kesiyor ve belli belirsiz dumanın yavaş yavaş yok oluşunu ciddi bir ifadeyle seyrediyordu. Duroy bu molalarda onun jestleri ve duruşlarını, beden hareketleri ve yüz ifadelerini izliyordu.”

Duroy erotik düşüncelerden de uzak değildir hani. Metni dikte etmeyi bitiren Madam şöyle der: “Arkası yarın!” Sonra ayağa kalktı: ‘Bir makale işte böyle yazılır, sevgili beyefendi. İmzalayın lütfen.’

Duroy tereddüt etti. ‘Ne duruyorsunuz, imzalasana!’

O zaman Duroy güldü ve sayfanın altına imzasını attı: ‘George Duroy’.

Madam odanın içinde gezinirken sigarasını içmeye devam etti, Duroy ise gözlerini ondan alamıyordu. Ona yakın olma mutluluğu, yeşeren samimiyetin verdiği hoş duyguyla nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Ona yle geliyordu ki, etrafındaki her şey, kitaplarla kaplı duvarlar da dahil, Madam’a aitti. Koltuklar, mobilyalar, odanın tütün kokan havası onunla özel, iyi, zarıf, büyüleyici bir şeyler kazanıyordu.”

Çok geçmeden Madeleine Forestier'nin kocası ölür. Duroy hiç durmaz, hemen ertesi gün ona evlenme teklifinde bulunur, zira bundan sonraki kariyeri için ona ihtiyacı vardır. Madam şöyle cevap verir: "Benim için evlilik bir zincir değil, bir beraberliktir. Ben özgür olmak istiyorum, davranışlarımda, adımlarımda, gezmelerimde daima özgür olmak istiyorum. Davranışlarımdan denetlenmesine, kısıtlanmasına ya da tartışılmasına katlanamam ... Benim düşüncelerim, biliyorum, alışıldık düşünceler değildir, ama ben kendimi değiştirmem. İşte bu kadar!"

Sonunda evlenirler ve bir an gelir, Duroy, yanında çalıştığı zengin gazete sahibinin gencecik kızının onda gözü olduğunu hisseder. Dolayısıyla, karısının bir bakanla olan gizli ilişkisi ekmeğine yağ sürer. Bir polis memurunu da yanına olarak bu ikisini ayan beyan bir durumda basar. Madam Forestier bu skandalı soğukkanlılıkla karşılar: "Madeleine sakinleşmişti ... Gözleri kıskırtıcı bir biçimde parlıyordu. Bir parça kâğıdı kıvırdı ve sanki birini karşılıyormuş gibi, şöminenin üzerinde duran çirkin şamdanlardaki on mumu yaktı. Sonra mermere yaslandı, çıplak ayağını sönmekte olan ateşe uzatınca, kopçası açık eteği arkaya kayd, pembe bir karton kutudan aldığı sigarayı yaktı ve içmeye başladı." Boşanırlar, suçlu Madeleine'dir, ve Duroy bazı karmaşık olaylardan sonra hayatının evliliğini yapar, Paris'teki zengin yayıncının damadı olur.

Maupassant'da bütün, kadının özgürlüğünü ifade etmesinde önemli bir rol oynar. Maupassant, romanın belirleyici olan her anında kadın kahramanına bir sigara yaktırır. Carmen 19. yüzyılın burjuva toplumu için saygın olmayan, ama erkek okurların fantezilerini harekete geçiren bir karakterdir, oysa Madam Forestier toplumun kaymak tabakasındandır, önemli salonlara girer çıkar, kendisi de büyük davetler verir – ve birinci kocasını zengin bir aristokratla, ikincisi kocası Duroy'yı bir bakanla aldatır. Kadınların bütün içmesine –ki gerçek hayatta, bu iki roman kahramanıyla özdeşleşen çok sayıda özgür kadın vardı– erkeklerin şiddetle karşı çıkmasına şaşmamak gerek.

1840'larda bir Berlin gazetesinde şu yazı yayımlanır: "Bu minyatür George Sand'ların çoğu puro içmekten de geri durmuyor; hatta geçenlerde zarif bir hanım, puro içen bir beyefendiyi sokak ortasında durdurarak kendisinininkini yakmasını rica etmiş. Aman ne güzel!"

Fazla sürmez, bu kadınlar pantolon da giyer, erkekleri kamçılıyarak mutfğa sürer ve çocuklarını at üstünde emzirirler! Bir de hanımlar kahvehanesi kuruluyormuş, orada kadınların durumu tartışılacakmış, purolar tttrlecek, en yeni dergiler okunacakmış, kısacası beyler gibi davranılacakmış. Berlinli kocalar sevgili karılarını ağızlarında purolarla bağırlarına bastıklarında kimbilir ne sevineceklerdir! Tövbe, tövbe!”

Aşağıdaki pasaj 1843’te Paris’te çıkan bir moda dergisindendir: “Muhakkak ki, yakında kadın filan kalmayacak. Erkek cinsiyetine geçmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Siyasi kargaşa yaratıyor, yeni dinler icat ediyor, en edepsiz yazıları yazıyor, pervasızlık konusunda erkeklerden hiç geri kalmıyor, onların sahip olduğu hakları elde ediyor, bu arada da zevkle purolarını tttryorlar.”

1832 tarihli eski bir moda dergisinde şöyle bir karikatür yer alır: Bir bey tütün içen bir hanıma sorar: “Ağızınız kokacağından korkmuyor musunuz?” Hazırcevap hanım şöyle der: “Neden korkayım ki, ağızımı iki üç kadeh şnapsla alkalayiveriyorum nasılsa.”

Kutupta bir Puro!

*Puronun Rönesansı ve
tütün tiryakisi gezginler*

Puro, yalnızlığın mis kokulu yoldaşdır.
WILLIAM THACKERAY

Ben viskiye inanırım, ve en gizli dileğim,
daima iyi purolar içebilme olanağına sahip olmak.
Bu maalesef çok pahalı bir dilek. Ote yandan,
sırf iyi purolar içebileyim diye
kötü bir oyun yazmaya da
gönlüm razı olmaz.
HEINER MÜLLER

Tüm puroların sonu dumandır.
BREZİLYA ATASÖZÜ

Hep derim: İyi bir Havana gibisi yoktur. Henüz genç ve yoksul olduğum ve ancak biri bana hediye ettiğinde puro içebildiğim zamanlarda, eğer bir gün paralanırsam, her öğle ve akşam yemeğinden sonra bir puro tütürmeye karar vermiştim. Gençken verdiğim kararlar içinde gerçekleştirdiğim tek karar bu. Hayatımın, içine asla acı bir hayal kırıklığının karışmadığı tek tatmini de bu.”

Havana purosunu öven bu sözler yazar Somerset Maugham’a aittir. Ve kısa bir süreden beri, özellikle de Amerikan düş atölyesinin yıldızları puroyu yine yere göğe koyamamaya başladılar. Evet, puro yine moda oldu. Hollywood çıkışlı bir puro Rönesansı yaşanmaya başladı tüm dünyada, bunu puro sanayisinin artan hasılatından ve bu yeni kültün Alman medyasına bile yansımından anlamak mümkün. Bu hareketin çıkış noktasının Amerika olması iki nedenden ötürü şaşırtıcı: Tütün düşmanlığı Amerika’da doruk noktasına belli ki hâlâ tam anlamıyla ulaşmadı. Ve: Amerika’da Küba purolarının satışı hâlâ yasak. Bu nedenle, Jack Nicholson, Robert DeNiro,

Harvey Keitel, Mel Gibson, Bill Cosby ve Arnold Schwarzenegger gibi yıldızlar, gizli tutkularıyla fotoğraflarının çekilmesinden daha kısa süre öncesine kadar kaçınıyorlardı. Fakat o günler geride kaldı. Hollywood, Los Angeles ve New York'ta, sınırlı sayıda üye kabul eden, yıllık aidatları küçük bir otomobil almaya yeten özel tütün kulüpleri kuruldu; 2500 kişilik "smoking dinner"lar tüm ülkede revaçta, bölgesel bir telefon fihristi kalınlığındaki puro dergisi *Cigar Aficionado*, sert bir rekabetin yaşandığı özel ilgi alanı dergileri piyasasının en başarılı yeniliklerinden sayılıyor. Hollywood'un kadın starları ve mankenleri de kenarda köşede durmaktan vazgeçmiş, nötr bir tadı olan light sigaraların yerine ıtırılı Havana'lar içiyorlar – Madonna, Sharon Stone, Lauren Hutton ve Demi Moore örneğin. Küba'ya uygulanan ticari ambargonun kaldırılmasını isteyen sesler de giderek yükseliyor. Puro sanayisinin temsilcileri, organize puro kaçakçılığı yüzünden devletin kasasına giremeyen dolarların hesabını yapıyorlar.

Paul Auster'ın kült filmi *Smoke*'da Auggie'nin tütün dükkânında geçen bir sahne, Amerikan gerçekliğini gözler önüne serer:

"Vinnie: Ha, bu arada, Montechristo işini yapmayı düşünüyor musun hâlâ?

Auggie: Çoktan ayarlandı bile. Miami'deki adamım malı gelecek hafta yollayacak. Sen bu işe girmemekte hâlâ kararlı mısın? 5000 dolar koyduğunda, 10.000 dolar kâr garanti. Hepsi de avukat ve hâkim. Bunlar Küba purosuna için ölüyor.

Vinnie: Yok, ben almayayım. Sen ne istersen yap, ama sakın yakayı ele verme. Yanılmıyorsam, bu ülkede Küba purosuna satmak hâlâ yasak.

Auggie: İyi de, bizzat hâkimler satın alıyor. En güzel tarafı da bu zaten. Sen bir hâkimin kendi kendini hapse yolladığını duydun mu hiç?

Vinnie: Öyle olsun. Ama sandıkları dükkânda fazla tutma.

Auggie: Hiç merak etme. Her şeyi inceden inceye planladım."

Amerika'da puro kaçakçılığı ve karaborsacılığı 35 yıldan beri kârlı ve sıradan bir iş. Castro iktidarı ele geçirdikten kısa süre sonra Kennedy Küba'ya ambargo uygulamış ve Havana ithali sıfıra düşmüştü – ama tabii yalnızca resmi rakamlara göre. Gerçekte, müthiş bir kaçakçılık, hatta diplomat kaçakçılığı başlamış, kimse bu konuyu ağzına almamıştı. John F. Kennedy'nin Küba purolarına bayıldığı ve bunlardan bol miktarda getirttiği herkesin bildiği bir sırdı. 1962'de

Elia Kazan *The Arrangement* adlı romanını senaryoya uyarlarken. ABD, 1969.

Küba'ya yoğun bir ticaret ambargosu uygulamasından yalnızca on iki saat önce Kennedy basın sekreteri Pierre Salinger'ı Upman Petit Corona marka 1000 adet puro satın almakla görevlendirmişti.

Ambargodan sonra Küba purosunu hem ekonomi hem de kalite açısından kriz yaşadı, fakat bir dizi yanlış siyasi kararın sonucunda ortaya çıkan kalite krizi çok daha vahimdi. Fidel Castro 2 Ocak 1959'da Küba'da iktidara geldiğinde, dünyaca ünlü marka isimlerinin kaldırılmasını ve puro fabrikalarının kamulaştırılmasını emretti. Fakat o ana kadar üretilen neredeyse bin farklı puro çeşidi ve ebadı yerine artık yalnızca tek bir puro üretme kararını alması daha da korkunçtu. "Halk purosunu" Küba halk kahramanı Siboney'in adını taşıyacak ve yalnızca dört farklı ebatla üretililecekti.

Sanayi bakanı olarak tütün sanayisinden de sorumlu olan Che Guevara, Küba'nın kültürel geleneğine müdahale olduğunu düşün-

düğü bu kararın ağır ekonomik sonuçlara yol açacağını tahmin ediyordu. Nitekim haklı çıktı. Arjantinli bir büyükburjuva ailenin doktor oğlu Che pipo içiyordu. Puroya olan aşkını ancak Küba'da keşfetti, muhtemelen bunun nedeni, piponun Küba'da bir burjuva ve züppe alışkanlığı olarak görülmesiydi. Pipo, Küba adasının kültürel kimliğiyle bağdaşmayan bir yabancı olmayı bugün de sürdürüyor.

Her halükârda, "Havana"nın ünü birkaç yıl içinde mahvoldu ve dünya ihracatında müthiş bir düşüş yaşandı. Tütün tarımı büyük özen ister; ayrıca bölgenin tarım sırları kuşaktan kuşağa aktarılan bilgilerdi. Oysa devletin büyük plantasyonlarında elde edilen ürün kesinlikle tatmin edici değildi. Bunun üzerine Castro tütün tarımını aniden devletin elinden aldı ve tarım alanlarının yaklaşık yüzde doksanını küçük çiftçilere devretti. Bu şekilde tütün tarımındaki krizin üstesinden gelindiye de, puro üretimindeki sorunlar devam ediyordu. Bu nedenle, devlete ait Cubatabaco'nun temsilcileri o dönemde dünyanın en başarılı puro üreticisi olan Zino Davidoff'u Cenevre'de ziyaret ederek onun tavsiyelerinden yararlanmak istediler. Davidoff gençken Küba'da birkaç yıl yaşamış, tütün tarımı ve puro üretimini incelemişti. Daha sonra Cenevre'ye dönen Davidoff, ailesini dehşete düşürerek Küba puroları ticaretine başlamıştı. Küba dış ticaret örgütünün kaygılı görevlileri onun önerilerini can kulağıyla dinleyip uyguladılar ve Küba'da altmışlı yılların ortasında yine 300 marka puro üretilmeye başlandı – eski isimlerini taşıyan mükemmel kalitede purolardı bunlar. Davidoff, Cubatabaco ile iyi ilişkileri nedeniyle dünyanın en önemli "Havana" tüccarı olmakla kalmadı, kendi adıyla Küba puroları üretme imtiyazına da sahip oldu. "Davidoff" markası işte böyle doğdu.

Davidoff markasıyla yarışabilecek tek bir puro vardı: Cohiba. Fikir babası Che Guevara idi; mükemmel bir "devrim sonrası marka" yaratma amacını taşıyan Che Guevara, altmışlı yıllarda Kübalı efsanevi puro uzmanı Avelino Lara'yı, mevcut tüm puro markalarını gölgede bırakacak bir Küba purosunu yaratmakla görevlendirdi. Fakat Che, Cohiba'nın doğumunu göremedi. İlk Cohiba'lar puro fabrikası Laguito'dan 1968'de çıktı ve bir mit haline geldi. Önceleri Cohiba piyasada satılmıyordu. Yabancı devlet konuklarına ve diplomatlara armağan etmek ve elbette Küba'nın siyasi kaymak tabakası için

üretiliyordu. Cohiba ününü üretimindeki üç özelliğe borçludur: En iyi tütün yapraklarından üretilir, bu seçkin yapraklar üç kez fermente edilir ve üretimde yalnızca en becerikli puro yapımcıları yer alır. Cohiba, 1982'de İspanya'da oynanan Dünya Futbol Şampiyonası'ndan beri piyasaya da ihraç ediliyor. Bugün muhtemelen en iyi, ama kesinlikle en pahalı Küba purosunu Cohiba'dır.

1989'da Cubatabaco yabancı ortaklarıyla imzaladığı tüm anlaşmaları feshetti, elbette Davidoff'la olan anlaşma da iptal edildi. Bu kararın öncesinde çok sayıda anlaşmazlık yaşanmıştı. Davidoff puroların yine kötülemeye başlayan kalitesini eleştiriyor, gelen malları geri gönderiyordu. Buna karşılık, Küba artan puro fiyatları gereğince kendisinin payının daha yüksek olması gerektiğini savunuyor, Küba purosunu üreten şirketlerden yüzde 51 oranında bir zilyet payı istiyordu. Bu talebi haklı bulmayan Davidoff, Küba purosuna sırtını döndü. İplerin koparılmasında yaşanan karmaşık bir sorun da, "Davidoff" markasıyla ilgili lisans tartışmalarıydı. Sonunda Davidoff halkla ilişkiler uzmanlarının gözlerini yaşartacak bir karara vararak, milyonlarca mark değerindeki 130.000'den fazla el imalatı puroyu 1989 yazında Basel'de yaktırdı. Davidoff'un bu kaybın üstesinden geldiği muhakkak, zira Dominik Cumhuriyeti ve Honduras kökenli puroları için bundan daha etkili bir reklam kampanyası olamazdı, nitekim dünya basını konuyu ayrıntılarıyla ele aldı. Davidoff'un Dominik Cumhuriyeti ve Honduras'tan gelen puroları birdenbire ortaya çıkmış değildi. Zino Davidoff ve ortağı Dr. Ernst Schneider bu iki ülkeden gelen tütünlerle bir süreden beri deneyler yapıyorlardı. Bu yeni arayışların iki nedeni vardı: Birincisi, Küba'yla ilişkilerin kopması kaçınılmaz görünüyordu, ikincisi, genç kuşağın daha hafif tütünleri tercih edeceğini öngörmüşlerdi. Böylece, bu ikisi bir yandan da sakın sakın deneyler yaparak en iyi el imalatı hafif puroları yarattılar ve Cubatabaco ile yaşadıkları anlaşmazlık kesin bir ayrılıkla sonuçlandığında, bu yepyeni tat felsefesiyle dünya piyasasına girdiler. Elde ettikleri büyük başarı, öngörülerinde ne kadar haklı olduklarını kanıtladı. Bir ön çalışma yapmamış ve Dominik Cumhuriyeti ve Honduras kökenli puroların kalitesini geliştirmeye çalışmamış olsalardı, bugün birinci kalite puroların Rönesansı gerçekleşemezdi, çünkü son yıllardaki birinci kalite puro ihtiyacını Küba'nın tek başına karşılaması mümkün değildir.

Sigmund Freud, 1926.

Sigarillo da ne zamandan beri giderek artan bir rağbet görüyor, bunu yeni çıkan markalardan da anlamak mümkün. Özellikle de ünlü puro üreticileri, Havana tütününden üretilip kendi markalarını taşıyan sigarillolar sürdürdüler piyasaya; bu sigarillolar hayli revaçta. Belli ki birçok tütün tiryakisi sigarilloda sigaranın ıtırly bir altenatifini ya da puro gibi çok vakit istemeyen kuvvetli bir tütün keyfini buluyor. Kısacası sigarillo, sigaradan daha kuvvetli ve daha sağlıklı olmasıyla dönemimize uygun bir trend.

“Puro”* sözcüğünün kökeni bugün bile tam olarak bilinmez. Üç farklı açıklama denemesi vardır. İspanyolcada ağustosböceğine “cigarra” denir. Bazı araştırmacılar sözcüğün bu böceğin uzunlamasına

* Almancası *Zigarre*, İngilizcesi *cigar*, İspanyolcası *cigarro*. (ç.n.)

biçiminden türetildiğini düşünüyorlar. Bazıları da sözcüğün kökeninin “cigarals” (küçük bahçe) sözcüğünden geldiğini, tütün bitkisinin Portekiz ve İspanya’daki şifalı bitki bahçelerinde yetiştirildiği dönemde türetildiğini savunuyor. Fakat büyük bir olasılıkla sözcük Mayaların sözcük hazinesinden alınmıştır; Mayalarda “ciqar” hem “iyi yanan” anlamına geliyordu hem de “tadı iyi olan” ve “güzel kokan”.

Kökeni bilinmese de, bugünkü puronun “ilk biçimi”, yani Orta ve Güney Amerika yerlilerinin bir mısır yaprağına sardıkları tütün rulosu, Yeni Dünya’nın İspanyol ve Portekiz fatihlerinin ilk elden görüp benimsedikleri ve Avrupa’ya getirdikleri tütün içme biçimidir. Oviedo y Valdés, Nikaragua tarihini anlattığı 1555 tarihli kitabında şunları yazar:

“Yerliler tütün içecekleri zaman reis bir miktar yaprak alır, bunlar on altı-on sekiz santim uzunluğunda, bir parmak kalınlığındadır. Bu yapraklar sarılır ve bir iple bağlanır. Büyük bir özenle yetiştirilen bitkilerden, yerlilerin bir ucunu ağızlarına soktuğu, diğer ucunu yaktıkları rulolar hazırlanır. Yerliler içlerine çektikleri dumanı bir müddet içlerinde tutarlar, sonra yavaş yavaş ya ağızdan ya da burun deliklerinden dışarıya üflerler. Bu rulolar bütün gün için için yanar.”

Fakat bu tütün içme tarzı “Eski Dünya”da benimsenemedi. Avrupa’ya İngiltere üzerinden önce pipo, Fransa üzerinden de enfiye yayıldı. “Modern” puro ise İspanya’da ortaya çıktı ve 1717 tarihinden itibaren Sevilla’daki “Fabrica Real de Tabaccos”da üretilmeye başlandı. Kıyılmış tütün iç sargı ya da birinci sargı denen bir yaprağa sarılarak iç yaprakların dağılmaması sağlanıyor, bir sonraki adımda da, puroya dış görünümünü ve aromasını veren dış sargı veya yaldızlık denen yaprağa sarılıyordu. Puronun İspanya yarımadasında hızla yayılmasından sonra (bugün olsa, ürünün piyasa başarısından söz edilirdi), Kübalı ve Brezilyalı tütün üreticileri, özellikle de puro için elverişli olan tütün türlerini yetiştirme ve ıslah etme çabasına girdiler.

Avrupa’da yeni bir tütün içme âdetinin yaygınlaşmasına savaşlar önemli katkılarda bulundu. Askerler Otuz Yıl Savaşları’nda (1618-1648) piponun neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde yaygınlaşmasını sağlamışlardı; I. Napoléon’un başının altından çıkan Pirene Savaşları’nda (1808-1814) Fransız ve İngiliz askerler puroyla tanıştılar ve

Edward J. Robinson. ABD, 1935.

puroyu önce savaştıkları bölgelerde, sonra da memleketlerinde yaydılar. Gerçi Almanya'da (1788'de Hamburg'da) ve Fransa'da (1790) daha önce de puro fabrikaları açılmıştı ama puronun kitlesel bir yaygınlığa kavuşması ancak 19. yüzyılın birinci yarısında oldu. İngiltere 1823 yılında yalnızca 15.000 puro ithal etmişti, 17 yıl sonra bu rakam 13 milyona çıktı.

Avrupalı beyler puroda çağa uygun bir tütün keyfi bulmuşlardı nihayet. Soyluların tarih sahnesinden yok olmasıyla enfiye alışkanlığı da sona ermişti ve pipoyla uğraşmak, içimi rahat puroyla karşılaştırıldığında çok zahmetliydi.

Desenli ya da yaldızlı kâğıt bileziğin ortaya çıkması da o döneme rastlar. Rivayete göre, 19. yüzyılın ortasında bazı kibar beyler puronun beyaz eldivenlerini kirletmesinden yakınmıştı; kâğıt bilezik bu sorunu ortadan kaldıracaktı. Gerçeklere muhtemelen daha yakın bir başka rivayete göre, 1850 yılında bu fikri Küba'da yaşayan Hollandalı puro tüccarı Gustav Bock ortaya atmıştı; Bock purolarına renkli bir kâğıt bilezik geçirerek purolarını bir marka düzeyine çıkarmak istemişti. Sanatsal bir biçimde tasarlanmış bileziklere sahip puroları, rakiplerinin "ifadesiz" ürünleri arasından sıvrılmıştı. Fakat Bock'un bu buluşu çok geçmeden bütün puro üreticileri tarafından taklit edildi. Purolar birer markanın yanı sıra, sedir ağacından yapılmış süslü kutulara da sahip oldular. O zamandan beri puro tiryakileri iki cepheye bölünmüştür. Bir cephe, kâğıt bileziğin hemen çıkarılmasından yanayken, diğer cephe kâğıt bileziğin son nefes çekilene kadar puronun üzerinde kalmasından yana. Burada önemli olan, kâğıt bileziğin sağlığa zararlı olmayan doğal bir yapıştırıcıyla yapıştırılmış olması ve puro yakıldıktan sonra kolayca çıkarılabilesidir. Yalnız, puronun değerli dış sargısına zarar vermemek için bu işlemin çok dikkatlice yapılması, kâğıt bileziğin puro "soğuk" iken asla çıkarılmaması gerekir.

"Smoking", daha doğrusu "smoking-jacket" (smokin ceketi) 19. yüzyılın sonunda moda oldu: Beyler akşam yemeğinden sonra sırtlarına smokinlerini geçirir, porto şarabı ve brendi eşliğinde tütün içmek için tütün salonunda toplanırlardı. Kısa süre sonra otel ve kulüplerde tütün odaları, Avrupa trenlerinde tütün kompartımanları açıldı. Tütün ve seyahat – bu konu küçük bir gezintiye çıkmaya değer.

Seyahatin sakın atmosferine tütün mükemmelen uyar. Tren yolculuklarının anlatıldığı edebiyat eserlerinde tütünün önemli bir rol oynamasına şaşmamak gerek. Thomas Mann "Tren Kazası" adlı öyküsünde şöyle yazar: "O sırada Dresden'e gidiyordum, edebiyat sponsorları tarafından davet edilmişim. Bir sanatçı ve virtüöz seyahatiydi yani, ki zaman zaman bu tür seyahatlere çıkmaktan hoşlanmadığımı söyleyemem. İnsan bir konuşma yapar, sahneye çıkar ve alkışlayan kitleye gösterir kendini ... El bagajımı taşıyan adamı cömertçe ödüllendirdiğim için adam kasketini çıkarıp bana iyi yol-

culuklar dilemişti ve ben bir akşam purosuyla birlikte yataklı vagonda pencere kenarına oturmuş, perondaki kalabalığı izliyordum ... Yataklı vagon çok dolu sayılmazdı; benimkinin yanındaki kabin boştu ve yataklar açılmamıştı, ben de oraya geçmeye ve kitap okuyarak keyfime bakmaya karar verdim. Kitabı aldım ve yerime rahatça yerleştim. Kanepenin döşemesi somon rengi ipekten, açılır kapanır küçük masanın üzerinde bir kül tablası duruyor, gaz sobası parlak alevlerle yanıyor. Ve ben puromu tüttürerek kitabımı okuyorum ...

Bir puro daha içmenin ne sakıncası olabileceğini düşünüyorum ve pek bir sakınca bulamıyorum. Trenle gider ve kitabımı okurken bir puro daha içiyorum ve kendimi mutlu ve esinlenmiş hissediyorum.”

Agatha Christie'nin polisiye klasığı *Doğu Ekspresi*'nde Cinayet'te Albay Arbuthnot dedektif Hercule Poirot tarafından sorguya çekilir. Belçikalı usta detektif ne yapar eder sözü tütüne getirir, zira bu garip cinayette pipo temizleme gereci önemli bir delil gibi görünmektedir: “Demek ki, dışarı çok soğuktu,” dedi Poirot karşısındakine cesaret vermeye çalışarak. ‘Ve siz de tekrar trene bindiniz. Koltuğunuzda yerleşip bir sigara içtiniz, belki de bir pipo.’ Bir an durunca diğeri hemen atıldı: ‘Ben pipo içerim. Mac Queen sigara içiyordu.’ ‘Sonra tren hareket etti. Siz piponuzu içerken Avrupa’nın, dünyanın içinde bulunduğu kötü durumdan söz ettiniz. İyice geç olmuştu. Diğer yolcular çoktan yatmaya gitmişti.”

Bir başka bağlamda daha önce karşılaştığımız Hercule Poirot, burada ara sıra sigara da içen biri olarak anlatılır: “Cebinden sigara tabakasını çıkardı ve boş olduğunu gördü. ‘Siz önden gidin. Ben gidip bavulmdan sigara alayım. Arada sırada sigara içmenin kimseye bir zararı olmaz...’ Sigara tabakasını cebinden çıkardı ve bir sigara yaktı. Gözlerinde hulyalı bir ifade vardı.”

Graham Greene'in ünlü bir kitabının adı da *Doğu Ekspresi*'dir ve bu romanda da bol bol tütün içilir. Oostende-İstanbul yolculuğunda toptancı Myatt dansöz Coral Musker ile tanışır; bir sigaranın vesile olduğu bu tanışma daha tren yolculuğu esnasında yoğun bir ilişkiye dönüşür: “Başını kaldırıp baktığında, koridorda onu gördü – ve kendisini gözetlediğini ... ‘Sanırım, koridorda bir sigara içeceğim,’ dedi, çantasında sigara paketini aradı, bir an sonra da onun yanında duruyordu. ‘Ateş!’ ‘Teşekkür ederim.’ Ve koridorda ilerleyip, kom-

partımandan artık görülemeyecekleri bir yere geldiklerinde, gözlelerini önlerinden akıp giden karanlığa diktiler.”

Küçük yaşta yetim kalan zengin çocuğu Hamburglu Hans Castorp, Davos'taki bir sanatoryumda kalan akciğer hastası kuzeni Joachim Ziemßen'i ziyarete gider trenle. Thomas Mann *Büyülü Dağ* adlı romanında Hans Castorp'u sanatoryumda şöyle konuşturur: “‘Çok hoş adam!’ diye tekrarladı Hans Castorp. ‘Öyle kıvrak bir dili var ki, onu dinlemek çok hoşuma gitti. ‘Termometre’ye ‘cıva purosı’ demek ne hoş, ben neyi kastettiğini hemen anladım ... Ama şimdi artık gerçek bir puro yakmanın zamanı geldi,’ dedi ve durdu, ‘daha fazla dayanamam! Dün öğleden beri doğru dürüst bir şey tütürmedim ... Pardon lütfen!’ Ve otomobil derisiyle kaplı, gümüş bir monogramla süslü kutusundan bir adet Maria Mancini aldı, en üst sırada duran güzel bir nüshaydı, tam sevdiği gibi, bir tarafı yassıydı, kösteğine astığı, köşeli kesen küçük bir aletle puronun ucunu kesti, cep çakmağını çaktı ve hayli uzun, uç kısmı küt puroyu derin nefesler alıp vererek yaktı. ‘İşte!’ dedi. ‘Artık gezintimize devam edebiliriz. Sen lıkır lıkır bira içmekten tütün içemiyorsundur tabii?’

‘Ben hiç tütün içmem ki,’ dedi Joachim. ‘Tam da burada niye içecekmişim?’

‘İşte bunu aklım almıyor!’ dedi Hans Castorp. ‘Bir insanın tütün içmemesini aklım almıyor – öyle ya, hayatının en önemli kısmından ve her halükârda en müthiş zevkinden kendini mahrum bırakıyor! Sabahları uyandığımda, gün boyu tütün içeceğim için sevinirim, ve bir şey yediğimde, yine bunun için sevinirim, hatta diyebilirim ki, tütün içebilmek için yemek yiyorum, bu biraz abartı olabilir tabii. Ama tütünsüz bir gün benim için yavanlığın doruk noktası olurdu, tümüyle tatsız tuzsuz, sıkıcı bir gün, ve sabahları kendime: bugün tütün içemeyeceksin demek zorunda kalsaydım, sanırım yataktan kalkacak gücü bulamazdım kendimde, gerçekten de yatmaya devam ederdim. Şöyle diyeyim: insanın iyi yanan bir purosı varsa –puro elbette esintide kalmamalı ya da kötü çekmemeli, bu çok can sıkıcı olurdu– demek istiyorum ki: iyi bir puron varsa, güvendesindir, asla kötü bir şey gelemaz başına. Bu tıpkı deniz kenarında uzanmak gibi, çünkü o zaman deniz kenarında uzanıyorsundur o kadar, öyle değil mi, başka hiçbir şeye ihtiyacın yoktur, ne bir işe ne de eğlen-

ceye ... Tanrıya şükürler olsun ki, bütün dünya tütün içiyor, insanın yolu nereye düşerse düşsün, tütün her yerde biliniyor. Kutup araştırmacıları bile o zorlu yolculuklarına çıkmadan önce yanlarına bol miktarda tütün alıyorlar; bunu okuduğumda çok etkilenmiştim. Çünkü insanın başına kötü şeyler gelebilir, varsayalım ki, ben kötü durumdayım; ama purom olduğu sürece buna katlanırdım, çok iyi biliyorum, puromla dertlerimi unuturdum.”

“Maria Mancini” diye bir puro gerçekten de vardı, Almanya’da üretiliyordu (ve bir Amerikan markası olarak bugün de hâlâ var). 1907 yılında tanesi on dokuz fenikti. Almanya’da üretiliyordu, yani ithal malı purolar gibi pahalı değildi. Tutkulu bir puro tiryakisi olan Thomas Mann da bunlardan içiyordu belki de. Fakat şimdi sözü kutup araştırmacılarından birine, bir “kâşif’e bırakalım. Güney Kutbu’na ayak basan ilk insan olan Norveçli Roald Amundsen başarılı keşif seyahatini günlüğünde şöyle anlatır:

“15 Aralık 1911. Hedefe ulaşıldı, yolculuk sona erdi! ... Akşam çadırda bir kutlama yapıldı elbette – gerçi bu kutlama, şampanya şişelerinin patlatıldığı ve şarabın su gibi aktığı bir kutlama değildi, hayır, her birimiz bir parça fokbalığı etiyle yetindik ama tadı çok güzeldi ve bize çok iyi geldi ...

Yanımızda taşıdığımız her şeyin üzerine anı olarak ‘Güney Kutbu’ ibaresinin ve tarihin kazınmasına karar verildi. Wisting’in çok iyi bir gravürcü olduğu ortaya çıktı. Ona, üzerine kazınması için o kadar çok özel eşya verildi ki. Şimdiye kadar çadırda ‘duman’ biçiminde tütünle hiç karşılaşmamıştık, bazılarının arada sırada bir parça tütün çiğnediğini görmüştüm, o kadar. Artık bu durum da değişti. Yanıma küçük, eski bir pipo almıştım, bu piponun üzerinde birçok kutup bölgesinin adı yazılıydı, şimdi de üzerine ‘Güney Kutbu’ kazınsın istiyordum.

Elimde pipo Wisting’in yanına gittiğimde, hiç beklemediğim bir ikramla karşılaştım. Wisting bana seyahatin geri kalanında içmem için tütün vermeyi teklif etti. Çantasında birkaç rulo tütün bulunduğunu ve en büyük arzusunun beni bunu içerken görmek olduğunu söyledi. Yemekten sonra tütün içmekten büyük bir zevk alan bir adama böyle bir yerde böyle bir ikramda bulunmanın ne anlama geldiğini anlayan biri çıkar mı acaba? Hayır, birçok kişi bunun tam olarak ne anlama geldiğini bilemez. Ben bu teklifi büyük bir zevkle

Thomas Mann. ABD, 1940.

kabul ettim ve dönüş yolculuğunda artık her akşam saf, taze, ince kıyılmış tütünle dolu pipomu tüttürdüm. Evet, bu Witting beni tam anlamıyla şımartıyordu! Bana tütün hediye etmekle kalmadı, her akşam –hatta dayanamamış, sabahları da pipo içmiştim– pipomu boşaltmak ve doldurmak derdinden de kurtardı, hem de hava nasıl olursa olsun ...

18 Aralık 1911. Bugün öğle yemeğinde Bjaaland bize bir sürpriz yaptı. O zamana kadar yolculuk boyunca yemekte hiç konuşma yapılmamıştı. Ama Bjaaland artık zamanının geldiğini düşünmüş olmalı ki, çok güzel bir konuşma yaparak bizi şaşırttı. Konuşmasını tamamladıktan sonra bir kutu puro çıkarıp bizlere sırayla ikram ettiğinde, şaşkınlığım doruk noktasındaydı. Kutupta bir puro! Ah,

bu harika bir Şeydi! Ama daha bitmemiŐti. Herkes bir puro aldıktan sonra dört puro arttı. Puro kutusunu, 'Ve bunları kutup hatırası olarak sana veriyorum,' diyerek bana uzattığında ne kadar duygulandığını anlatamam.

Kutuyu bir anı olarak sakladım, bu yolculukta yoldaŐlarımın bana gösterdikleri yakınlığın kanıtlarından biri olarak saklamaya devam edeceğim de. Daha sonra bu puroları Noel gecesı arkadaşlarıma dağıttım, herkes minnettar kaldı, zira purolar yurdumuzdaki Noel kutlamalarını anımsatmıŐtı."

Bu kadar uÇ bir örnek olmasa da, bir başka gezgin, General Ardalion AleksandroviŐ İvolgin, Dostoyevski'nin *Budala*'sında bir tren seyahati esnasında ilginÇ bir olay anlatır: "Bundan iki yıl önce Petersburg-VarŐova arasında kurulan yeni tren hattında benim işin son derece önemli, görevimden istifa etmemle ilgili (Çoktan sivil giyinmiŐtim zaten) bir mesele nedeniyle yolculuğa Őıkmam gerekmişti. Birinci sınıf bir bilet aldım, trene bindim, yerime oturdum ve puro iÇtim. Daha doğrusu, puromu iÇmeye devam ettim, zira puromu trene binmeden önce yakmıŐtım. Kompartımanda tek başıma oturuyorum. Tütün iÇmek yasak değil, ama serbest de değil, denebilir ki, yarı yarıya serbest, her Şeyde olduğu gibi, adamına göre. Pencere aÇık. Aniden, son ddkten hemen önce, kompartımana iki hanım giriyor ve, yanlarında kŐk bir de cins köpek var, tam karşıma oturuyorlar. Hanımlar trene son anda yetişmiş. Bir tanesinin giyimi Çok gösteriŐli, baştan ayağa aÇık mavilere bürünmüŐ; diğeri daha sade giyimli, siyah ipekler iÇinde, omzunda kŐk bir de pelerin var. Çirkin oldukları söylenemez, ama pek kibirli bir havaları var, İngilizce konuŐuyorlar. Ben sakın sakın oturuyor ve puromu tüttürmeye devam ediyorum. Yani, ilk başta söndürmeyi düŐünmüŐtüm ama ne de olsa pencere aŐıktı ve dumanı pencereye doğru flediğime göre, neden puro iŐmeyecektim ki? KŐk köpek aÇık mavilinin kucağında oturuyor, minik bir hayvancık, yumruğum kadar, kendisi simsiyah, minik penÇeleri bembeyaz, belli ki Çok değerli. Ufacık tasmaŐı gümüŐten, üzeri yazılı. Neyse, ben kendi lemimdeyim. Tek fark ettiğim, hanımların purom yüzünden bana kızıyora benzemeleri. Bir tanesi tek saplı gözlüğüyle, hakiki bağadan elbette, bana bakıyor. Fakat ben hiÇ tınmıyorum. Neden hiÇbir Şey söylemiyorlar ki! Bir zahmet ağızlarını aŐsınlar! Beni uyarsalardı, bir Şey sorsalardı, ben-

den ricada bulunsalardı, dilsiz değillerdi ya! Ama böyle de olmaz ki, ben nereden bilebilirim ki? Aniden –hem de beni tamamen gafil avlayarak, size ne diyorum, hiçbir uyarıda bulunmadan, sanki çıldırmış gibi– açık mavilisi elimden puromu kapıp pencereden dışarıya fırlatıyor. Eh, geçmiş olsun, tren durdurulmaz ya! Ben şaşırılmış bir ifade takınıyorum, hanıma bakakalıyorum: muhteşem bir kadın, size nasıl anlatayım, son derece muhteşem bir kadın! İri yarı, etine dolgun, sarışın, pespembe (belki biraz fazla pembe) ve çakmak çakmak gözlerle bana bakıyor. Ben, tek kelime etmeden, büyük bir nezaketle, olabilecek en büyük nezaketle elimi yavaş yavaş köpeğe uzatıyorum, onu iki parmağımla tasmaşından zarif bir biçimde yakalıyorum ve pencereden dışarıya, puromun gittiği yöne fırlatıyorum! Köpekçik minik bir çığlık kopardı yalnızca, havlama fırsatını bile bulamadı. Eh, geçmiş olsun! Tren durdurulmaz ya, tren hızla yol almaya devam ediyor.”

Generalin etrafındakiler bu hikâyeyi zevkle dinler ve sonunda bravo diye haykırırlar, general memnundur. Oysa dinleyicilere artık klasikleşen bir tütün hikâyesi satmıştır: “Müsadenizle ama – bu nasıl olabilir?” diye sordu birden Nastasia Filipovna, ‘Bundan beş-altı gün önce aynı hikâyeyi ‘İndēpendence’ ta okudum! Kelimesi kelimesine aynıydı. Ren bölgesinde giden bir trende bir İngiliz kadın ile bir Fransız arasında geçiyordu: kadın da aynı biçimde puroyu adamın elinden kapmış, adam da aynı biçimde kadının köpeğini pencereden dışarı fırlatmıştı, ve sonu da tıpkı sizin anlattığınız gibiydi. Hatta açık mavi elbise bile gazetedeki yazıyla aynı!’

General kıpkırmızı kesildi, Kolya da kızardı ve utançtan yüzünü elleriyle kapattı. Ptizin hızla sırtını döndü. Yalnızca Ferdişçenko gülüyordu. Ganya ise ayakta duruyor, duyduğu dayanılmaz acıya sessiz sedasız katlanıyordu.

‘Sizi ... sizi temin ederim ki,’ diye kekeleydi general, ‘aynı şey benim de başıma geldi ...’”

Seferi tütün tiryakileri ya da palavracı purocularla yaptığımız bu küçük gezintiden sonra biz yine puroya dönelim. Puro, başka hiçbir tütün zevkinde olamayacağı kadar farklı, hatta zıt çağrışımlar uyandırır. Küba’da zaten tütün deyince akla puro gelir, puro hiçbir toplumsal sınır tanımaz. Bir sonraki bölümde, puronun 19. yüzyıl Prus-

yası'nda demokratik bir zihniyetin ve devrim kargaşasının simgesi olduğunu göreceğiz. Fakat 19. yüzyılın sonlarına doğru purunun imgesi değışir ve iktidar, nüfuz, kapitalizm ve para aristokrasisiyle birlikte anılır. Puroyu büyük bir doğallıkla içmek, zengin bir puro stoğuna sahip olmak, puro ikram etmek, işte bütün bunlar kişiyi, dünyanın kaderini belirleyen çevrelerin seviyesine çıkarıyordu. Puro, önemli adamların etraflarına yaydıkları havanın ayrılmaz bir parçasıydı ve bu haliyle edebiyata da girdi. Franz Kafka *Amerika* adlı romanında puro ile iktidar arasındaki ilişkiye de değinir:

“Sofranın kaldırılmasından sonra –Green genel havayı fark edip ilk olarak ayağı kalkınca, diğerleri de onunla birlikte masadan kalkmıştı– Karl bir kenara çekilerek, ince küçük çıtalarla bölünmüş büyük pencerelerden birine doğru ilerledi, terasa açılan bu pencerelere yaklaştıkça aslında gerçek birer kapı olduklarını gördü. Bay Pollunder'le kızının başlangıçta Green'e karşı duydukları ve o zamanlar Karl'a anlaşılmaz gelen soğukluktan geriye ne kalmıştı? Şimdi Green'in yanında dikiliyor, onun sözlerini başlarıyla onaylıyorlardı.

Bay Green'in, Polunder'in bir armağanı olan ve evde babasının muhtemelen asla kendi gözleriyle görmediğı ama zaman zaman söz ettiğı kalınlığa sahip purosunun dumanı salona dağıldı ve Green'in nüfuzunu onun şahsen asla adım atmayacağı köşe bucaklara dek taşıdı.”

Avusturyalı ressam ve yazar Alfred Kubin, tek romanı *Öteki Taraf*ta, eski okul arkadaşı Patera'nın Asya'da kurduğı ve hâkim olduğu bir düş diyarını anlatır. Patera'nın karşısına bir rakip çıkar: Herkules Bell: “Zengin Amerikalı giderek daha fazla kendinden söz ettiriyordu. Her öğleden sonra Uzun Cadde'den siyah bir kısırak üzerinde doludizgin geçiyordu, aşağılayıcı gülümsemesini oturduğumuz kafeden bile görebiliyorduk, bu arada beti benzi atan Düşkentliler kendilerini bu pervasız biniciden korumak için evlerin önüne kaçıyorlardı ... Bir keresinde bizim kafeye de geldi. Burada hiçbir bulunmayan bir sürü içecek ısmarladı, olmadığını öğrenince söylendi durdu. Sonunda grog içerek biraz sakinleşti. Şimdi onu yakından izleyebiliyordum, keskin, şeytani profili gözlerimin önündeydi. ‘Elbette çok tehlikeli bir kişilik,’ dedim kendime. Elindeki kısa pipo bedeniyile bütünleşmiş gibiydi, yanında ayrıca kalın purolarla dolu –onlara ‘propaganda puroları’ diyordu– iki koca kutu taşıyordu.

Herkese birer tane puro ikram etti; ikramını kabul eden artık yarı yarıya onun sayılıyordu.”

Fakat puronun zenginlerin dünyasıyla ilişkilendirilmesi, ancak el imalatı, pahalı Küba, Dominik Cumhuriyeti ve Honduras puroları için söz konusu olabilir. Yerli ürünler ve makinelerle üretilen ucuz ithal purolar her toplumsal sınıfta yaygındır. Hermann Broch 1931 tarihli roman üçlemesi *Uyurgezerler*'de basit bir memuru anlatırken, bir tütün dükkânını da başarıyla tasvir eder: “August Esch’in ucuz purolarını satın aldığı tüccarın adı Fritz Lohberg’di ... temiz, düzgün bir dükkânı vardı, insan orada bulunmaktan hoşlanıyordu: dükkânı saran hafif tütün kokusu burnu usul usul uyarırdı, bir ucundaki parlak metalden otomatik kasanın yanında açık kahverengi purolarla dolu, ağzı açık bir iki deneme paketinin ve küçük bir kutu kibritin daima bulundurulduğu parlak cilalı tezgâha dokunmak hoş bir duyguydu. Bir şey satın alana bir kutu kibrit hediye ediliyordu, ve bu hayli cömert bir davranıştı. Ayrıca, dev bir puro makası vardı, Bay Lohberg bunu hiç elinden bırakmaz, purosunu hemen oracıkta yakmak isteyenler olduğunda, kendisine uzatılan puronun ucunu küçük, keskin bir çıt sesiyle keserdi. Hoş bir mekândı, pırıl pırıl vitrin camlarının ardında aydınlık ve güneşli ve dostane; şu soğuk günlerde insana iyi gelen, güzel, denebilir ki pürüzsüz bir sıcaklıkla kaplıydı beyaz taş zemin, bu sıcaklık nakliye ambarındaki cam kafesin tozlu sıcağından ne kadar da farklıydı ... Oysa burada, dükkânda, insanı garip bir biçimde sakinleştiren bir doğrudanlık, neredeyse kadınsı bir titizlik vardı ve Esch’in puroların kızlar tarafından satılabileceğini pek tasavvur edememesi ya da ancak istemeye istemeye tasavvur etmesi nedeniyle daha da tuhaf geliyordu insana; her şey bir yana, erkek işiydi bu, ona sıkı dostlukları anımsatan bir şeydi: Erkekler arasındaki dostluk böyle olmalıydı işte, bir sendika sekreterinin yarım yamalak çabası gibi gevşek ve özensiz değil.”

Puro sinemada da önemli bir rol oynar. Sessiz film bile, zengin ile yoksul arasındaki ayrımı vurgulamak için puronun simgesel gücünden yararlanmıştı. Fakat puronun, bazı önemli film kahramanlarının karakterize edilmesinde vazgeçilmez hale gelmesi ancak sesli filmle oldu. Edward G. Robinsons, Graucho Marx ya da Orson Welles'i purosuz düşünmek mümkün mü? Yönetmen John Huston Welles hakkında şöyle der: “Sanırım, çoğu insan onu ağzında bir puroyla

Orson Welles Venedik'te, 1948.

anımsar." Kovboy filmleri de tütün tiryakisi kahramanları olmadan düşünülemez: John Wayne, Gary Cooper, daha sonraki spagetti western'lerde Clint Eastwood ya da Klaus Kinski. Fakat bu geniş konuya burada ancak şöyle bir dokunup geçmek zorundayız – hem

puro kendi filmlerini yaratıyor zaten. Tütünle ilgili her konuda şaşırtıcı bir bilgiye sahip puro tiryakisi, sürgün Kübalı Giullerma Cabrera Infante *Duman İşaretleri* adlı kitabında öyle diyor en azından: “Ufak bir gezinti ya da köpeği en yakın sokak lambasının altına götürmek amacıyla bile olsa, asla puroyla sokağa çıkmayın. Purolar kedi gibidir: Onların yeri evdir, kışın güzel bir şömine ateşinin yanbaşında bir koltuk, yazın açık bir pencere önü. Fakat kalorifer ya da havalandırma cihazından kaçının – puro içerken televizyon da seyretmeyin sakın, yoksa suratının ortasındaki kısa puroyla hiç de komik olmayan bir komedyenle karşılaşabilirsiniz. Hem bir puro kendi görüntülerini yaratır zaten, ve başka bir filmin ya da şovun görüntüleri bu yayını bozar. Kendi hayal gücünüzü çalıştırın yeter: Purunuzdan yükselen duman –mızrak, spiral, bilge Süleyman’ın duman sütunları– sanki kafanızın üzerinde bulutlar, buğusu tüten bir baldaken örüyormuş gibi izleyin puronuzu. Şansınız varsa, yıldızlarla bezeli harikulade bir gökyüzü de görebilirsiniz. Fakat ateşin kor halinde yandığı puro ucuna da dikkat edin, canlı puronun değerli bir müteveffaya, yalnızca kül ve anıya nasıl dönüştüğünü izleyin.”

Utanmazlığın Asası

Puronun gizli âşığı: Devrim

Sürgündeki Ruslar bizi sık sık ziyarete gelirdi. Büyük bir heyecanla devrim hazırlığı yaparlardı. İçlerinden biri beni çok etkiledi. Kemikli bir yüzü ve parlak gözleri vardı. Yüksek sesle konuşur, içtiği puroların parasını asla ödemezdi. Babam ondan puroların parasını istemeye cesaret edemezdi.

Hatıra olarak sakladığım kayıt defterindeki “ödenmedi” ibaresinin yanında hep onun adı var: Vladimir Ulyanov.

O zamanlar kendisine henüz Lenin demiyordu.

ZINO DAVIDOFF

Külün düşeceğini tahmin ettiği yere bir kül tablası koymak için acımasız bir gardiyan gibi bekleyen bir hizmetçiye karşı o bilinçdışı korkuyu duymadan puro izmaritini istediğin yere atabileceğin bir yerde bulunmaktan daha güzel şey olamaz.

FIDEL CASTRO, HAPİSHANEDEN MEKTUPLAR

Marx tam bir tütün tiryakisiydi. Her şeyde olduğu gibi, tütün konusunda da tutkuluydu. İngiliz tütünü ona fazla ağır geldiğinden, mümkün mertebe puro kullanıyor, aldığı hazı artırmak ya da çifte bir haz yaşamak için bu puroları yarı yarıya çiğniyordu. İngiltere’de puro çok pahalı olduğu için, sürekli ucuz puro peşindeydi. Eline geçirdiği puroların neye benzediğini tahmin edersiniz; Marx’ın, Reuleaux’nun biraz iyimser davranarak ‘ucuz ve kötü’ diye çevirdiği *cheap and nasty* –ucuz ve iğrenç– puroları arkadaşlarını dehşete düşürüyordu. Ve Marx bu kötü purolar yüzünden tütün zevkini ve koku alma duyusunu mahvetti. Buna rağmen, mükemmel bir puro uzmanı olduğunu inatla savunurdu, nihayet bir gün ona bir tuzak kurduk, o da bu tuzağa düştü. 1851’deki Dünya Fuarı için Almanya’dan gelen bir konuk yanında iyi kalite ithal purolar getirmişti. Marx odadan içeri girer girmez bu puroları yaktık ve zevkle tütürmeye başladık. Marx hiç alışkın olmadığı güzel kokuyu hemen aldı. ‘Aa, ne harika bir koku!’ ‘Eh, ne de olsa gerçek Havana purosuna,

X getirdi! Al, tadına bak.' Bu sözleri söyleyen kişi, Westend'in en yoksul proleter semti olan Saint Gilles'de bulabildiğimiz en berbat puroyu Marx'a uzattı, o da saf saf aldı; puronun rengi ve biçimi gerçek Havana purosuna benziyordu. Örnek puro yakıldı, Marx enfes dumanı mutlu bir yüz ifadesiyle havaya savurdu. 'Başta pek inanmadım, zira Almanya'dan gelen otlar genellikle berbattır, ama bu gerçekten de çok iyiymiş!' – Biz ciddi bir yüz ifadesi takınarak sözlerini onayladık ama gülmemek için kendimizi zor tutuyorduk. Birkaç gün sonra Marx meselenin iç yüzünü öğrendi. Hiç kızmadı, fikrini inatla savunuyor, o gün içtiği puronun gerçek bir Havana olduğunu ve bizim onu asıl şimdi kandırmaya çalıştığımızı iddia ediyordu. Ve ne yaparsak yapalım, onu bu fikrinden caydıramadık." Karl Marx hakkındaki bu masum anekdotu anlatan kişi, onun yol-daşı Wilhelm Liebknecht'tir. Fakat hikâyenin ancak Marx'ın ölümünden sonra, 1896'da Nürnberg'de çıkan *Karl Marx'ın Anısına* adlı kitapta yayımlanması ayrı bir nezaket örneğidir.

Geçtiğimiz yüzyılların devrimci süreçleri ile puro arasındaki yoğun ilişkiye ne ehlikeyif pipoda, ne havai sigarada, ne de soylu enfiyede rastlanır, ancak şunu da unutmamak gerekir ki, puronun, tütün içmenin en eski biçimi olmak gibi tarihi bir avantajı vardır. Puronun devrimlerdeki rolünü anlatmadan önce –ki puronun yol-daşları burada Havana ve Berlin kentleri olarak karşımıza çıkacaktır– tütünün ekonomik önemi üzerinde kısaca durmakta yarar var.

Bilindiği gibi, tütün ticaretinde eskiden olduğu gibi bugün de büyük servetler kazanılmaktadır ve en yüklü kazancı da tütün vergisi alan devletler (bu cazip gelire hangi devlet karşı koyabilir ki?) sağlarlar. Tütün 16. ve 17. yüzyılda Avrupa'yı fethettiğinde, mevcut tütün ithalatı ve üretimi tütün talebini karşılamakta zorlanıyordu. Bu yüzden de tütün pahalı bir keyif vericiydi. Raleigh'in biyografisi yazarlarından biri olan John Aubray, tütünün 17. yüzyılın başında İngiltere'deki ticari değeri hakkında şunları anlatır: "O dönemde tütünün değeri gümüşle ölçülürdü. Bazı yaşlı komşularımızın anlatığına göre, Malmesbury ya da Chippenham pazarına gittiklerinde, ceplerinden en büyük şilinleri çıkarır, tütünün tartıldığı terazinin diğer kefesine koyarlarmış."

Kimi servetlerin kelimenin tam anlamıyla duman olup uçması yalnızca İngiltere'ye özgü değildi ama. Tütün hemen hemen her

yerde yetiştirilebildiği için Avrupa ve sömürgelerdeki küçük çiftçiler ve toprak sahibi olmayan köylüler tütün yetiştirerek hatırı sayılır paralar kazanmak istediler. Fakat böyle bir şey iktidardakilerin hiç işine gelmediği için toplumsal gerilimler yaşandı, insanların topraklarına el kondu, tekeller kuruldu, yasal düzenlemelerde bulunuldu. Yoksullar ile zenginler arasındaki çıkar çatışması, tütünün Avrupa devletleri ve sömürgelerindeki 500 yıllık tarihiyle yakından ilgilidir.

Özellikle de Küba tarihi tütünden çok etkilenmiştir. Tütün ticareti Küba'da henüz 16. yüzyılın ortasından itibaren önemli bir gelir kaynağıydı. İspanyol filoları eve dönüş yolculuğuna çıkmadan önce Havana'da demir atıyordu; Küba Yeni Dünya'nın en önemli limanı haline geldi. Yerli halk da bu durumdan yarar sağlamaya çalışıyor, gemilerdeki mürettebata büyük miktarlarda tütün satıyordu. Bu durumdan çok rahatsız olan İspanyollar yerli halkın tütün ticareti yapmasını yasakladı, halk bundan böyle ancak tütün tarımı yapabilecekti. Kârlı tütün ticareti artık beyazların elindeydi.

Neredeyse 200 yıl sonra 1713'teki veraset savaşı nedeniyle Madrid yeni finans kaynaklarının peşine düştü. Özellikle de sömürgelerle ilgili bazı tasarılar vardı. 1716'da Küba'ya yeni bir vali atandı, vali bir yıl sonra tütün tekeli kurdu. *Vegueros*, yani tütün çiftçileri bundan böyle tüm hasatlarını çok düşük fiyatlara Havana'daki Kraliyet Ticaret Şirketi'ne satmak zorundaydılar. Tütün çiftçileri bu yüzden büyük bir sefaletin pençesine düştüler, 1717, 1720 ve 1723'teki ayaklanmalar kanlı bir biçimde bastırıldı.

Ondan sonra tütün üretimi iyice düştü, birçok çiftçi başka geçim kaynağı arayışına girdi. Küba'da tütün üretimi ancak 1817'de, tekeli ortadan kaldıran ve tütün tarımını, satışını ve ihracatını serbest bırakan bir kraliyet genelgesi yayımlandığında yeniden arttı.

Kısa süre sonra da Küba'nın ünlü tütün fabrikaları kuruldu. Küba'nın puro markalarının tarihinde 1827 yılı kuruluş yılı sayılır. O yıl Don Jaime Partagas, o dönemin Havana'sının biraz dışında, bugün hâlâ ayakta duran ve "Havana"nın ününü borçlu olduğu fabrikasını kurdu.

Eskiden olduğu gibi bugün de fabrikalardaki en önemli işçiler puro yuvarlayıcılarıdır (*torcedores*). Sayıları beş yüzü bulabilen *torcedores* masalarla dolu büyük bir salonda oturur, kendilerine verilen

yaprakları yuvarlayarak, eşi benzeri olmayan Havana purolarını üretirler. *Torcedores* salonlarında kitap okutma (*lectura*) geleneği olmasaydı, Küba'nın İspanya'dan bağımsızlığını kazanmasının tarihi bambaşka olurdu belki de. Eskiden puro yuvarlayıcısı olarak çalışan García Galló *Bir Puronun Biyografisi*'nde şöyle yazar: "Fabrikada sessizlik hüküm sürüyor. Masaların sert tahtasına çarpan yüzlerce bıçağın çıkardığı ritmik ses duyuluyor yalnızca. Fakat okuma komitesinin başkanı çanını heyecanla çalar çalmaz bıçak sesleri durdu. Profesyonel bir okuyucu, çalışma salonunun ortasındaki kürsüye çıktı. Az çok genizden gelen bir sesle gazeteleri okumaya başladı. Öğleden önceleri üç çeyrek saat sabah gazetelerini okuyor, öğleden sonraları iki seans daha yapıyor.

Sabah gazeteleri ile öğleden sonraki ilk gazete okuma seansı arasındaki süre, 'Cesur Kavalye' ya da Pedro Mata ya da Eduardo Zamacois'in erotik romanlarından toplumsal romanlara, macera romanlarından, bilimsel makalelere ve felsefi eserlere dek uzanan eserlerin okunmasıyla geçer: Jules Verne ve H.G. Wells'ten Miguel Unamuno ve Gorki'ye, *Zaman Makinesi*'nden *Zerdüşt Böyle Buyurdu*'ya kadar her şey dinlenir. Ama hangi eserlerin okunacağına okuyucu değil, fabrikadaki işçiler karar verir."

Victor Hugo ve Alexandre Dumas'nın eserleri de çok seviliyordu. En ünlü puro markalarından biri olan "Montechristo" ismini, *Monte Christo Kontu*'nun yazarına duyulan minnettarlığa borçludur.

Kübalı puro yuvarlayıcıları ile Victor Hugo arasında özel bir ilişki vardı. Partagas fabrikasındaki işçilerin onun eserlerini okuttuklarını duyan Victor Hugo, işçilere bir teşekkür mektubu yazdı, *torcedores*'e bu mektup da okundu. Küba'da ilk kurtuluş savaşının patlak vermesinden sonra 300 Kübalı kadının imzalayıp New York'tan gönderdiği bir rica mektubu 1870'de Hugo'ya ulaştı. Bu kadınların çoğu duldu; çoğu tütün işçisi olan kocaları Küba'da İspanyollar tarafından katledilmişti. Sürgündeki kadınlar Victor Hugo'dan bağımsızlık savaşına müdahale etmesini rica ediyorlardı. 1851 yılından beri kendisi de sürgünde olan Hugo, 15 Ocak 1870'de Fransa'ya dönmelerinden kısa süre önce "Kübalı Kadınlara Mektup"u yazdı:

"Kübalı kadınlar, feryadınızı duyuyorum. Ey çaresizler, bana başvuruyorsunuz. Mülteciler, kahramanlar, dullar, yetimler, bir mağluba başvuruyorsunuz. Kovulmuşlar, kovulmuş birine başvuruyorsunuz;

yersiz yurtsuz kalanlar, artık bir anavatanı olmayan birinden yardım istiyorsunuz. Gerçek şu ki, biz yenildik; Sizin sesinizden başka bir şeyiniz yok, benim kendi sesimden başka bir şeyim yok; sizin sesiniz çıkıyor, benimkisi uyarıyor. Bizim yaşam soluğumuz, sizin çıkışı-
nız ve benim tavsiyem, elimizde tek kalanlar bunlar. Biz kimiz? Güç-
süzlük. Hayır, biz kuvvetiz. Zira siz adaletsiniz, ben de vicdan ...

Hiçbir ulusun bir başka ulusu pençeleri arasında tutmaya hakkı yoktur, ne İspanya Küba'yı ne de İngiltere Cebelitarık'ı. Hiçbir halk bir başka halka sahip olamaz, hiçbir insanın bir başka insana sahip olamayacağı gibi. Bir halka karşı işlenen suç, tek bir insana karşı işlenen suçtan daha iğrençtir; hepsi bu. Köleliğin kapsamını çoğaltmak, onursuzluğunu artırmak demektir. Bir halkın tiranı olan bir halk, bir ırkın hayatını söndüren bir ırk feci bir ahtapottur, ve bu korkunç iktidar 19. yüzyılın ürkünç gerçeklerinden biridir ..."

Fabrikalarda kitap okutulması âdetinin tam olarak ne zaman başladığı bilinmiyor. Fernando Ortiz bu geleneğin muhtemelen 19. yüzyılın ortasında hapishanede, devrimci puro işçilerinin yattığı ko-
ğuştta başladığını, oradan da fabrikalara girdiğini söyler. Atölyelerde ne zaman gazete ve kitap okunmaya başladığı konusunda farklı tarihler verilir. Zino Davidoff bu uygulamanın 1850 civarında Don Jaime Partagas'ın fabrikasında başladığını ve bazı fabrikatörlerin itirazına rağmen 1860 civarında tüm fabrikalara yayıldığını söyler. Kimileri de düzenli olarak gazete ve kitap okutma seanslarının 1864 ya da 1866'da başladığını savunur. 1860 tarihli bir resimde pencere-
nin önünde oturan üç puro yuvarlayıcısı ve bir okuyucu görülür. Bu konuda tüm kronikçiler haklı olabilir, ne de olsa böyle bir gele-
neğin başlangıç tarihi bir ulusal bayramınki gibi ilan edilmiş olamaz. Muhtemelen çeşitli zaman aralıklarıyla çeşitli yerlerde başlamış, sonra da kendini bir kurum olarak kabul ettirmiştir. Ve bu da 1865'ten sonra olmuşa benziyor.

Fabrikalarda kitap okutma âdetinin puro işçilerinin siyasi eğiti-
mine önemli katkılarda bulunduğu kesin. O tarihten sonra puro işçileri gazete ve sendikalar kurarlar, bağımsızlık hareketinin başında onlar yer alır ve García Galló'ya göre, aydın işçi tipolojisini temsil ederler: "Bu işçiler entelektüel birikimleri nedeniyle kendilerini diğer işçilerden üstün görürler. Bu nedenle her konuda konuşmak, her konuda görüş bildirmek hakkına sahip olduklarına inanırlar."

Che Guevara, 1965 civarı.

Küba halk kahramanı Jos  Mart 'nın İspanyol sömürge iktidarına karşı verdiği savaşta güvendiği kesim, yalnızca siyasi bilince sahip olmayıp mücadeleye de hazır olan bu i  ilerdi i te. İspanyol anne babanın oğlu olarak 1853'te Küba'da doğan Mart , gerçek K balılarla henüz çok genç yaşta yoğun ilişkiler kurunca, İspanyolların konumunu temsil eden, Kanarya Adaları'nda bizzat kendisi de tütün tarımcılığı yapmış olan babasıyla şiddetli çatışmalar yaşadı. Mart  geniş bir yelpazeye yayılan edebi eğilimler geliştirdi, şiir ve nesir yazdı ve arkadaşlarıyla birlikte çeşitli edebiyat dergileri çıkardı. Demokratik ve bağımsız bir Küba için mücadele etmesi, İspanyollarla çatışmasına neden oldu; İspanya'nın çıkarlarına ihanet ettiği için altı yıl ağır hapis ve çalışma cezasına  arptırıldığında henüz 17 yaşındaydı. Sağlığıyla ilgili nedenlerden ötürü "bağı landı" ve İspanya'ya

sürgün edildi. 1871'de İspanya'ya ayak basan Martí, orada hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra İspanya, Meksika ve Küba'da düzensiz bir hayat sürdü. 1879'da Küba'da yeniden tutuklandı ve yine İspanya'ya sürüldü. Sonunda, dolambaçlı yollardan ulaştığı New York'ta Küba Devrim Komitesi'nin başkanlığına yükseldi. New York ve Florida'da, özellikle de yoksulluk ve baskı yüzünden Küba'dan kaçan tütün işçilerini örgütledi. "Devrimci Küba Partisi"nin çekirdeğini oluşturan bu işçiler, her ay bir günlük yevmiyelerini Küba'nın kurtuluşu için bağışlıyorlardı. Martí Amerikan puro endüstrisinin atağa kalkmasından yarar sağladı. Bu ekonomik hamleye, 1878'de Bismarck'ın Sosyalist Yasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra ABD'ye göçen Almanlar da katkıda bulunmuştu. Aralarında çok iyi yetişmiş matbaacılar da vardı, krom litografi konusunda uzmanlardı ve puro etiketlerinin üretimine yepyeni bir estetik boyut kazandırdılar.

Entelektüel José Martí tütün işçilerine "elleriyle çalışan entelektüeller" diyordu. Onlar "akademik derecelerini atölyelerden alıyor" ve "hem düşüncenin hem de ekmeğin tezgâhında" çalışıyorlardı. Martí kurtuluş mücadelesi için gereken silahları onların bağışladığı paralarla satın aldı. García Galló, Martí'nin "henüz Havana'dayken bile fabrikaları ziyaret ettiğini, bir okuyucu gibi *tribunas*'a çıktığını ve ateşli konuşmalarının coşkusu tütün işçilerine de aşıldığını" anlatır.

Martí 11 Nisan 1895'te çok sayıda yoldaşıyla birlikte Küba'ya geçerek İspanyol hükümrancılığına karşı bağımsızlık mücadelesini başlattı. Bir puronun içine gizlenen ayaklanma emri kendisinden önce Küba'ya ulaşmıştı. Martí henüz 19 Mayıs'ta, İspanyol askerleriyle girilen bir çatışmada öldü. Birçok kanlı çatışmadan sonra İspanyollar Küba'yı 1898'de ebediyen terk ettiler.

19. yüzyıl Berlin'inde ekonomik olarak güçlenip siyasi bir özgüvene sahip olmaya başlayan burjuvazi ile mutlakiyetçi Prusya devleti arasındaki çatışma had safhaya ulaştı. Bunun önemli bir nedeni de, kamuya açık yerlerde tütün içme yasağıydı, oysa tütün yurttaşlar arasında giderek yaygınlaşan bir keyif vericiydi. İktidar tütün yasağının çiğnenmesini büyük bir itaatsizlik, hiç onaylamadığı demokratik zihniyetin bir ifadesi olarak görüyordu. Öte yandan, yurttaşlar

kendilerini bir cenderede hissediyordu. Devletin bu kadar müdahaleci olup özel hayatı kısıtlaması insanları bunaltıyor, siyasi koşulların değişmesi arzusunu iyice kamçılıyordu.

Büyük Friedrich tarafından çıkarıldıktan sonra birkaç kez daha tekrarlanan bir ferman, 18. yüzyılda da geçerliydi hâlâ; fermana göre, yangın tehlikesi olan yerlerde tütün içmek ağır bir suçtu ve yasağı çiğneyenleri ihbar eden kişiler 25 talerle ödüllendiriliyordu. Yerel polis karakolları yangın tehlikesi olan yerleri saptamak ve buralara uyarı tabelaları koymakla yükümlüydü.

III. Friedrich Wilhelm'in iktidarı döneminde (1797-1840) bu fermana, akılcı özünü ortadan kaldıran yeni bir ilave yapıldı. Hükmüdar, tütün yasağını çiğneyenlerin çok daha sert cezalara çarptırılmasını öngörüyor, İçişleri Bakanlığı'na tütün yasağını daha da kapsamlı hale getirmesini emrediyordu. "Yangın tehlikesi olan yerlerde" –fermana bakılırsa, her yer öyleydi– tütün içen yurttaşlara karşı bir kovuşturma başlatıldı. III. Friedrich Wilhelm'in tütün düşmanlığı 9 Aralık 1832 tarihli "En Yüce Kabine Kararı" ile doruk noktasına ulaştı: "Yangın tehlikesi olmayan yerlerde içilen tütünün de halkı rahatsız edebilmesi nedeniyle, tütünün, şehir polisinin bu tür bir rahatsızlığın olduğunu tespit ettiği yerlerde, yangın çıkamayacak meydanlar, gezinti yerleri ve sokaklarda, hatta bir şehrin tüm bir semtinde polis tarafından yasaklanması ve yasağı çiğneyenlerin şehrin yoksullar fonuna 10 gümüş para ile 1 taler arası bir ceza ödemesi tarafımdan onaylanmıştır."

Kral kapsamlı bir tütün yasağını bizzat ilan etmekten kaçınıyordu. Sorunu polis müdürlerine havale ediyor, polis müdürleri de kralın talimatlarını uygulayan İçişleri Bakanlığı'ndan emir alıyorlardı. Sonuçta, rezidans kentleri Berlin ve Potsdam'da genel bir tütün yasağı hüküm sürüyordu.

III. Friedrich Wilhelm'in hükümdarlığı zamanında Berlin'de yeni bir tütün tüketim biçimi ortaya çıktı: Puro moda oldu ve 1877'de Hamburg'da ilk puro fabrikası kurulduktan sonra hızla yayıldı. Berlin'de bu modayı, kentin 1806'daki işgali sırasında Napoléon'un askerleri başlatmıştı. Puronun, o dönemdeki tütün alışkanlıklarına göre daha modern bir havası vardı. Çok daha zahmetli olan piponun aksine, sokakta ve kamusal alanda kolayca içilebiliyordu. O dönemden kalma çok sayıda metinde, puronun piponun pabucunu nasıl

dama attığı ve polisin tütün tiryakilerini nasıl da acımasızca takip ettiği anlatılır. 1844'te Hermann Wollheim Berlin'deki tütün eğilimini şöyle anlatır: "Burada erkeklerin ortak tutkusu tütün, bu tutku, sayıları haftadan haftaya artan 180'in üzerindeki tütün dükkânını da besliyor. Puro tiryakilerinin bu lüksü görülmeye değer, bundan uzak durabilen erkek pek az; çalışan kesim bile gezinti yerleri ve kamusal alanlarda puro içmeyi tercih ediyor. Sokakta tütün içme yasağı, ki yasak yalnızca kolera zamanında bir süreliğine kaldırılmıştı, çok kişiyi üzüyor."

Kentin ünlü kronikçisi Robert Springer 1848'de *Berlin Caddeleri, Meyhaneleri ve Kulüpleri* adlı kitabında şöyle yazar: "Pipo, huzur ve sükûnet gerektiren hantal bir gereç; puronun içimi çok kolay, insanın hareketlerini engellemiyor; pipo tiryakisi hantal ve evcildir, puro tiryakisi atak ve çevik."

Polis ortaya çıktığında puroyu "kaybetmek" de daha kolaydı üstelik. Bu amaçla, saplarının içi boş olan bastonlar yapılmıştı. Felix Eberty *Eski Bir Berlinli'nin Gençlik Anıları*'nda tütün yasağını anlatır: "Tütün içmek yalnızca kent içinde değil, 1848 yılına kadar Tiergarten'da da kesinlikle yasaktı, oysa oradaki bulvarlarda yürüdüğünüzde, çeyrek saat boyunca tek bir insana rastlamazdınız. Yasağa rağmen açık havada keyifle pipo tüttürmek isteyenler, peşlerinde bir jandarmanın ya da polis memurunun olup olmadığını anlamak için dört bir yana korkulu bakışlar fırlatıyorlardı; zira Emniyet Müdürlüğü en çok da bu tütün yasağıyla ilgileniyorsa benziyor, bir ihbarda bulunana belli bir muhbirlik ücreti verilmesi durumu daha da cazip kılıyordu."

Hükümet pipo içilmesini bile bir itaatsizlik örneği olarak görüyor, hele hele kamuya açık yerlerde puro içilmesine siyasi provokasyon gözüyle bakıyordu. Puro işçilerinin sendikal faaliyetlerinin siyasi düzenin rahatını kaçırmasının da bir rolü vardı bunda. Alman devletlerinde Baden'dan sonra en büyük ham tütün üreticisi Prusya'ydı. Prusya'nın tütün üretim merkezi ise Brandenburg'du. Almanya'da ilk puro fabrikalarının kurulmasından kısa süre sonra puro işçilerinin örgütlenmeye başlaması iktidarı rahatsız etmişti. 1905'te Franz Klüss Alman sendika hareketinin ilk dönemlerini şöyle anlatır: "...Almanya'daki asıl sendika hareketinin öncüleri, öncelikle tüm meslek erbabını merkezi bir çatı altında toplamayı amaçlayan tütün

ve puro işçileriydi ... Şunu da belirtmem gerekir ki, o dönemde şehirlerarası bir çatı örgütü kurmayı matbaacılar sonra bir tek puro işçileri başarmıştı ..."

1830'da "Terziler Devrimi"nde de olduğu gibi, 1848'de, özellikle de Tiergarten'da tütün içme yasağının kaldırılmasını talep eden isyancıları destekleyen gruplardan biri de puro işçileriydi. Dolayısıyla, kamuya açık yerlerde özellikle de puro içenler takibata uğruyor ve cezalandırılıyordu.

Aşırı muhafazakâr gazete *Neue Preußische Kreuzzeitung* 1848 yılında bile şunları yazar: "Puro utanmazlığın esasıdır. Ağzında puro olan genç bir kişi, ağzında puro olmayan birine göre çok daha fazla şey söylemeye ve yapmaya cüret eder. Ağzında puro olan bir askerin üstüne itaat etmesi beklenemez, ve dereceleri saymakla bitmeyecek her güzel itaatkârlık az çok zedelenmekte ya da yok edilmektedir..."

III. Friedrich Wilhelm'in izlediği politika, halkın giderek artan direncine tosluyordu. Tütün içme yasağı ilk kez Napoléon'un Berlin'i işgal ettiği yıllarda (1806-1808) unutulmaya yüz tuttu, zira Fransız ordusu tütün zevkinden hiçbir yerde vazgeçmiyordu elbette. Fakat Fransız birliklerinin Aralık 1808'de kenti terk etmesinden kısa bir süre sonra, 28 Mayıs 1809 tarihli *Berliner Intelligenzblatt*'da tütün yasağı yeniden ilan edildi. Bunun yarattığı hoşnutsuzluk giderek büyüdü ve halk ile hükümet arasında bitmek bilmeyen sürtüşmelere yol açtı. 28 Temmuz 1809'da Emniyet Müdürlüğü tütün yasağını kente astığı afişlerle yeniden ilan etmek zorunda kaldı. Ertesi gün bir polis raporunda, "Yeni emrin ilanının her sokak başına asıldığıнын ertesi günü kendini bilmez birtakım kişilerce maalesef yırtılıp atıldığı" bildiriliyordu. Sonraki bir yıl boyunca sokakta tütün içmek o kadar yaygınlaştı ki, Emniyet Müdürü Gruner 8 Temmuz 1810'da şu açıklamayı yapmak zorunda kaldı: "Sokakta ve gezinti yerlerinde tütün içmek edebe aykırı olduğu kadar tehlikeli de olduğu ve kültürlü, düzenli bir şehrin yapısına ters düştüğü için yalnızca Berlin'de değil, Charlottenburg ve Tiergarten'da da kesinlikle yasaktır; adı geçen son iki yerde yalnızca evlerin kapısının önünde oturan ya da duranlar tütün içebilirler. Bu yasağı çiğneme cüretinde bulunanlar, görüldükleri yerde durdurulacak, pipolarına el konacak ve beş imparatorluk taleri para cezasına ya da bunun muadili hapis ya da dayak cezasına çarptırılacaktır. Suçu tekrarlayanlar daha ağır ceza-

lara çarptırılacak, itaatsizlik edenler derhal tutuklanacaktır. Bu hükümet merkezinde sık sık tekrarlanan mevcut yasak çokça çiğnendiği için bundan sonra çok sert önlemler alınacaktır, bu nedenle çok saygıdeğer hükümetten askeri destek sağlaması ricasında bulunmuştur.”

Yirmi yıl sonra, 1830 Ağustos’unun ilk günlerinde, Berlin bir haberle çalkalandı: Paris vatandaşları gerici kral X. Charles’ı tahttan çekilmeye zorlamışlardı. Şehirde büyük bir kargaşa çıktı. Polis 15 ve 16 Eylül’de, devrim çağrısında bulunan –ama başarılı olamayan– bir iki terzi kalfasını tutukladı. Bunun üzerine halk sarayın önündeki meydanı doldurdu, sonraki günlerde polis kanlı müdahalelerde bulundu. 20 Eylül’de isyan bastırılmış, 200’ün üzerinde kişi tutuklanmıştı. “Terziler Devrimi”nin talepleri, kira ve köpek vergisinin kaldırılmasının yanı sıra, “bıraksınlar da Tiergarten’da tütünüümüzü içelim” arzusu idi.

Aynı yıl, Neue Friedrichsstraße’da oturan bir “Vatandaş Schultze” Berlin Polis Müdürü’ne bir dilekçe verdi: “... Barbarlar döneminden kalma bir yasak vatandaşın sokakta ve kamuya açık yerlerde tütün içmesini yasaklıyor, halbuki bu eğlence ne kimseye zarar veriyor ne de engel oluyor; adabımuâşerete uymadığı iddiası, gezinti esnasında tütün içmenin Almanya’nın birçok büyük kentinde ve hatta kültürlü Fransa’da bile edebe aykırı bulunmaması nedeniyle yeterince çürütülmüş durumda ... Bu nedenle, saygıdeğer Emniyet Müdürlüğü bu yasağı kaldırırsa, halkın büyük saygısını kazanacak, kasasına artık ceza parası akmasını bu sayede yeterince telafi etmiş olacaktır; o zaman bendeniz de pipomu rahat rahat tüttüremediğim için gitmekten kaçındığım Tiergarten’ı yeniden ziyaret edebileceğim.”

Yanıtlanmayan bu mektup dosyaların arasında kayboldu. 1831 yılında kamuda tütün içme yasağı kısa süreliğine kaldırıldı, zira büyük bir kolera salgını çıkmıştı. Salgın bittikten sonra yasağın yeniden ilan edilmesi birçok Berlinliyi zıvanadan çıkardı. Sonraki yıllarda kamuya açık yerlerde tütün tüketimi, kovuşturma ve cezaların daha da artırılmasına rağmen, yaygınlaşmaya devam etti. Kralın baskısı üzerine İçişleri Bakanı 30 Mart 1846’da Emniyet Müdürü’ne acil bir mektup gönderdi: “Geçen yıl bu konuda yalnızca 3712 şikâyetle bulunuldu, oysa az çok canlı her sokakta yasağın bir saat içinde en az on kez çiğnendiğini gözlemek mümkün; ilgili makamın

saygınlığının zedelendiği ortada; Emniyet Müdürlüğü'nün, polisin ayan beyan hoşgörülü davranmasıyla halkı itaatsizliğe teşvik ettiği yolundaki haklı ithamdan kurtulabilmesi için bu düzensizliğe karşı kararlı önlemler alması gerekir. Majesteleri Kral Hazretleri bu konuda beni çok sert bir biçimde uyarmakta haklı; bu nedenle, Sayın Emniyet Müdürü'nün bu ihlale karşı gereken önlemleri almasını bekliyorum."

Nihayet Mart Devrimi kamuya açık yerlerde tütün içilmesi yasasına bir son verdi. IV. Friedrich Wilhelm, eğer barikatlar kaldırılırsa, birlikleri Berlin'den derhal çekeceğine söz verince, Berlin'de geçici bir barış sağlandı. Kral sözünü tuttu: İlk barikatın sökülmesinden sonra birlikler –ordu yönetiminin şiddetli itirazları, Berlinlilerin küfür ve hakaretleri, alaycı kahkahaları eşliğinde– kenti terk etti. 19 Mart 1848'de birliklerin kentten çekilmesinden bir iki saat sonra "Mart şehitleri"nin cesetleri sarayın avlusuna taşındı ve kral "Şapkanı çıkar!" nidasıyla ölümlere saygıya davet edildi. Kralı koruyacak çok az asker kalmıştı, ne de olsa kral kendini "sevgili Berlinlilerinin" eline bırakmıştı. O sırada 31 yaşında olan görgü tanığı Werner von Siemens otobiyografisinde o günün olaylarına da yer verir: "Sarayın balkonunda korkunç bir sahne yaşandı, ayaklarının dibine yığılan kanlı cesetleri gören kraliçe düşüp bayıldı. Ceset yığını giderek büyüyordu, ve kral bağırış çağırıştan sonra tekrar görünmeyince, heyecanlı kalabalık krala bu ölümleri de göstermek amacıyla sarayın kapısını kırmaya hazırlandı.

Çok kritik bir andı, zira bir tabur askerin bulunduğu saray avlusunda mutlaka kanlı bir çatışma çıkacak, ordunun geri kalanı kralın emri üzerine şehri terk ettiği için çatışmanın sonucu şüpheli olacaktı. Tam o sırada genç Prens Lichnowsky kurtarıcı görevi üstlendi. Saray avlusunun ortasına konan bir masanın üzerine çıkarak herkesin duyabileceği kadar yüksek bir sesle konuşmaya başladı. Majesteleri Kral'ın büyük bir inayet ve merhametle savaşa son verdiğini, tüm birliklerini geri çekerek kendini yurttaşlarının korumasına bıraktığını söyledi. Prens Lichnowsky tüm taleplerin kabul edildiğini, herkesin artık gönül rahatlığıyla evine gidebileceğini bildirdi. Belli ki, bu konuşmasıyla insanları etkilemişti. Halkın, gerçekten de her şeye izin verilip verilmediği sorusuna, 'Evet, izin verildi, beyler!' diye cevap verdi. 'Tütün içilmesine de mi?' diyen bir ses duyuldu.

Yanıt, 'Evet, tütün içilmesine de,' idi. Sorular bitmemiştir: 'Tiergarten'da da mı?' 'Evet, tütün içmek Tiergarten'da da serbest, beyler.' Bu yanıt çok etkili oldu. Kalabalıkta, 'İyi o zaman, eve gidebiliriz,' sözleri duyuldu ve kısa süre sonra avlu boşaldı. Genç prensin – muhtemelen sorumluluğu bizzat üstlenerek– şehrin sokaklarında ve Tiergarten'da tütün içilmesine izin verildiğini söyleme yürekliliğini göstermesi, belki de büyük bir felaketi önledi."

Lichnowsky'nin bu izni hiçbir yetkisi olmadığı halde verdiğini tahmin eden başka kronikçiler de var. O gerilimli atmosferde prens başka çare bulamamıştı herhalde; böylesi durumlara Almanya'nın son dönem tarihinden de yabancı değiliz.

Adolf Steckfuß 1879'da yayımlanan iki ciltlik Berlin tarihinde olayları aynen yukarıdaki gibi anlatır. IV. Friedrich Wilhelm 19 Mart günü vatandaşların silahlanmasını emretmiş, emir daha o gün yerine getirilmişti. "Kral kendini halkın ellerine bırakmıştı ama Berlin halkı devrimi devam ettirmeyi düşünseydi eğer, kral pek de emin ellerde olmayacaktı. Muhafızların işlerini layıkıyla yaptığı söylenemezdi. Yurttaşlardan oluşan yeni muhafızlar kapıda nöbet tutarken etraflarını çeviren meraklılarla sohbet ediyor, keyifle purolarını tütürüyor, oradan geçen birinden ateş istiyor ve nöbet odasında rahatlarına bakıyorlardı."

Steckfuß, olayların bundan sonraki gidişatını 20 Mart 1848'de şöyle kaydeder: "Yasa ve düzen duygusu Berlinlilerin ruhuna öyle işlemişti ki, devrimin ikinci günü polisçilik oynamaya kalktılar; keyif çatmayı da ihmal etmiyorlardı elbette. Muhafız yurttaşlar ve devriyeler purolarını tütürüyor, yoldan geçenlerle sohbet ediyor ve otoritelerini çok mecbur kalmadıkça kullanmıyorlardı.

Berlin halkı kendini ilk kez bu kadar özgür hissediyordu ve puroların birini söndürüp öbürünü yakarak bu özgürlüğün tadını sonuna kadar çıkarıyordu. Oysa sokaklarda ve Tiergarten'da tütün içmek 18 Mart'a kadar ne mümkündü! Tütün içmek aniden serbest olmuştu, çünkü eski polis yasası kimsenin umrunda değildi. Bu nedenle, daha sonraki gerici dönemde Berlin'deki yaygın esprilerden biri de, devrimin en önemli, hatta tek başarısının sokaklarda tütün içilebilmesi olduğuydu.

Hareket özgürlüğünün geri kafalı polis yasağını çiğnemek gibi bir niteliğe bürünmesi, Berlin halkının devrimden sonraki günler-

Jean-Paul Sartre ve Joseph Keller bir sohbet esnasında. Paris, 1958.

deki yaşayışı için hayli karakteristikti ... Sokaklarda tütün içiliyor –aniden ortaya çıkıveren seyyar kitapçılar gazete, broşür ve afiş satıyordu– sokak başları, polisin izni olmadan basılmış afişlerle dolup taşıyordu.”

Steckfuß’un Berlin’in tarihini anlattığı eserinde tütüne bu kadar yer vermiş olması belki şöyle açıklanabilir: Aslında ziraat mühendisi olan, bir yandan da radikal siyasi makaleler yazan Steckfuß, devletle kariyer yapma şansını yitirince, Linienstraße’da bir tütün dükkânı açmıştı; daha sonra dört şube daha açarak işi büyüttü.

Nihayet 25 Mart 1848’de kralın emri üzerine, Emniyet Müdürü Julius von Minutoli uzun yıllardan beri mücadelesi verilen tütün yasağının kaldırıldığını ilan etti: “Yangın tehlikesi olmadığı sürece, sokaklarda tütün içme yasağı kaldırılmıştır.”

Fakat Mart Devrimi’nin kargaşaları sırasında puro işçileri yalnızca Berlin’de değil, başka kentlerde de önemli bir rol oynamışlardı. Insel Yayınevi’nin editörlerinden Anton Kippenberg 1933 tarihli *Eski Bir Hansa Kentinden Hikâyeler* adlı kitabında Bremen’deki Mart

günlerini de anlatır: “Elbette bazı yetersizlikleri olsa da, dört asırdan beri yürürlükte olan, akli başında ve oturmuş bir anayasal düzeni alt üst eden 1848 Devrimi’nde başrolü puro işçileri oynadı. Büyük devrimcilerin neredeyse yarısı puro işçilerinden oluşuyordu. Yaptıkları sakın işe ve yuvarladıkları tütünün mavimsi dumanının insanın sinirlerini yatıştırmasına bakarak, işçilerin devrimci bir zihniyet ve eyleme uzak oldukları düşünülebilir ... Oysa, beyni çok zorlamayan işlerini yapmak üzere bir masa etrafına toplanan on tütün işçisinin bir adam tutup özellikle de siyasi içerikli kitaplar okutması âdeti eskiden beri vardı. Okuma biter bitmez şiddetli bir tartışma başlıyordu.”

Havana’da kitap okutma âdetinin Alman göçmenler tarafından mı başlatıldığı, yoksa iki kıtada hemen hemen aynı yıllarda başlayan bu âdetin yapılan işin ruhundan mı kaynaklandığı bugüne kadar açıklanamamıştır. Her halükârda, Kübalı ve Alman puro işçileri arasında, çalışma esnasında kitap okutmak gibi gizemli bir bağ vardır.

Çağımızın Duası

Sigaranın zaferi

Sigaraların, onları kutularından çıkarıp çakmakla yakma ritüeli
ve sonra içimize çektiğimiz o garip dumanın
büyülü güçleriyle dünyayı baştan çıkarıp fethettiğini
unutmamak gerekir.

JEAN COCTEAU

Bir sigara dört dörtlük bir zevkin en mükemmel biçimidir.
Lezzetlidir ama doyurmaz.

OSCAR WILDE

Sigara sana ölümlü olduğunu anımsatır.
Her nefes uçucu bir düşüncedir.
Bilirsin ki, sigaranı içersin ve duman kaybolur.
Yaşamın ölüm anlamına da geldiğini anımsatır sigara sana.

PAUL AUSTER

Sigara tütün keyfinin modern biçimidir. Annie Leclerc'e göre, sigara "çağımızın duası"dır ve tüm dünyada pipo ve puroya galip gelmiştir. Sigara her yerde hazır ve nazırdır, 20. yüzyılın mitleriyle sigara arasında sıkı bağlar vardır, sigarasız bir sinema tarihi düşünülemez örneğin. Philip Marlowe rolündeki Humphrey Bogart sigarasız olabilir mi? Ya "Mavi Melek"teki Marlene Dietrich? Mümkün değil! Sigara, "femme fatale" ve sert dedektifin olduğu kadar, bar piyanisti ve yalnız kovboyun da bir parçasıdır. Fakat sigaranın 1875 yılına kadar çok ender rastlandığı Vahşi Batı'da işi her zaman kolay değildi. Porter Hall'un 1937'de çektiği "Bozkır Kurdu" filminde Wild Bill Hickock rolünü oynayan Gary Cooper, yandan çarklı bir Mississippi gemisinde seyahat eden bir yolcuya edepsizce bağırır: "Hey, mister! Kürdanınız yanıyor!" Yolcu sakın sakın cevap verir: "Bu kürdan değil, sigara. Doğu tarafındaki son moda."

Sigara tütün içmenin en yeni biçimi de olsa, sanıldığından daha eskidir. Öyküsü bir çırpıda anlatılabilir. Sigaradan bahseden ilk

kişi, daha önce tanıştığımız kronikçi Gonzales Fernandez de Oviedo y Valdés'tir. Valdés, *Hint Halklarının Genel ve Doğal Tarihi* adlı eserinde, 1518'de Meksika'daki Yucatán'da bir kabile şefi tarafından konuk edilen Juan de Grijalva adlı bir kaptandan söz eder. Kaptana, ucu tümden ateş almadan için için yanan küçük bir çubuk ikram edilmiştir. Dumanı, "Valencia'nın tütsüleri kadar hoş kokulu"dur. Neredeyse 250 yıl sonra misyoner Joseph Och 1756 yılında Meksika'da geçirdiği günleri anlatır: "Meksika'da daha önce hiç bilmediğim bir zanaatla karşılaştım. Burada on binden fazla yoksul kız ve beş binden fazla yoksul delikanlı parmak uzunluğunda tütün pipoları –cigarros– sararak geçimini sağlıyor. İncecik kıyılmış tütünü bir parmak enindeki küçük kâğıtlara sarıyorlar. Bu tütün yaygın biçimde, hatta çocuklar ve kadınlar tarafından bile kullanılıyor. Bazıları bu tür küçük pipolardan günde 50-100 tane içiyordur. Herkesin, birbirlerine ikram ettikleri pipocuklarla dolu gümüş ya da altın bir kutusu var."

Bir başka misyoner, Cizvit Niremberg, "papelitos"tan henüz 1635'te söz eder. Daha sonra sigara Meksika'dan anavatan İspanya'ya ulaşır. *Carmen*'den bildiğimiz Sevilla'daki tütün fabrikası 1784 tarihinden itibaren büyük miktarlarda sigara üretmeye başlar. Sigara içen birinin tasvir edildiği ilk resim Goya'nın "Uçurtma" adlı resmi. 1777'de kraliyet goblen manüfaktürü için yapılan resimde, kâğıttan bir uçurtma uçuran bir grup saraylı görülür, içlerinden biri oturmuş, belli ki büyük bir zevkle sigara tütürmektedir.

Başlangıçta sigara kâğıdı olarak, o dönemde yazihanelerde bulunan kâğıt kullanılıyordu. Fakat çok geçmeden özel olarak sigara kâğıdı üretilmeye başlandı. 1800 civarında Valencia eyaletinde çok daha ince olan ve duman çıkarmadan yanan yapışkansızsız bir sigara kâğıdı üretildi. Sigarasını kendisi saranlar, "libritos" denen ve gerçekten de küçük kitaplara benzeyen bu kâğıdı kitapçıdan satın alıyorlardı. Bugün unutulmuş bir yazar olan Friedrich Sternberg 1834 tarihli *Tütünün Hoşlukları ve Zevkleri* adlı eserinde şunları yazar: "Genellikle İspanyollar kâğıt purocuklar, yani tütünün tek bir üst yaprağa değil, kâğıda sarıldığı purolar içer. Biz nasıl yanımızda tütün ve pipo taşıyorsak, İspanyol da yanında kıyılmış tütün taşır, gerekli puro kâğıdını ise, oradaki kitapçıların bu amaçla sattığı zarif cep kitaplarında bulur. Tütün içmek isteyen kişi cep kitabından bir

yaprak koparır ve tütünün etrafına sarar, böylece purosunu kendi eliyle hazırlamış olur.”

Sigara İspanya’dan Güney Avrupa’ya, özellikle de Rusya ve Türkiye’ye yayıldı. Türkler sigaradan çok hoşlandı, fakat damak tatlarına çok hitap etmeyen ağır ithal tütünlerle yetinmediler. Yerli tütünleri daha hafif ve ıtırılı buldukları için ünlü Şark harmanlarını yarattılar. Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Türklerin müttefiki olan 50.000’den fazla İngiliz ve Fransız asker Şark sigaralarıyla savaşta tanıştı ve ülkelerine dönünce oralarda da tanınmasını sağladı. St. Petersburg’daki Laferme şirketinin sahibi Josef Hupmann 1862’de Dresden’de bir şube açınca sigara Almanya’ya da gelmiş oldu.

Şark sigarasının yıldızının parlamasını ve tüm dünyaya yayılmasını 1869’da açılan Süveyş Kanalı’na borçluyuz. Walter Kiaulehn 1958 tarihli *Tütün* kitabında bu olaya da yer verir: “Avrupalı egemenlerin Kahire’de atlı spor oyunlarında, piramitlerin önünde deve gezintilerinde, sırf eğlence için inşa edilmiş rüya gibi saraylarda verilen balolar ve ziyafetlerde buluştukları son büyük randevuydu bu... Tek bir tütün bitkisinin yetişmediği Mısır’da, kralın vekilinin emri üzerine, sırf Süveyş Kanalı’nın açılışı için bir tütün fabrikası kurulmuştu. Yeni üretilmiş sigaralar ziyafet banketinin üzerinde yığın yığın yükseliyor, kralın konuklarına bir anı olarak dünyanın her köşesine sandık sandık yollanıyordu. Sigara prömiyerinin başarısı, Maestro Guiseppe Verdi’nin “Aida” operasını açılışa yetiştirememesi üzerine hayal kırıklığına uğrayan Fransız-Mısırlı ev sahiplerini teselli etti, zira Mısır sigaraları gerçekten de çok başarılıydı. Bu sigaralar çok moda oldu ve Şark sigaralarının kalpleri bir anda fethetmesini sağladı. Yeni sigara tipinin etkileyici yönü, yumuşak ve dolgun içimi, büyüleyici rayihası ve her sigaranın sahip olduğu uçucu hafiflikti.”

Enrico Caruso bu sigaraların dünya elçisi oldu. Caruso onlara o kadar tutkundu ki, gösteriye ara verdiğinde kuliste bunlardan içmekte ısrar ediyordu. Tiyatro polisinin koyduğu kurallar tüm dünyada sırf onun için gevşetildi ve Caruso tiryakiliğinin gereğini canı ne zaman isterse yerine getirdi. Fakat sigarasını, özel olarak onun için getirtilen bir itfaiyecinin yanında içmeye alışması gerekmişti.

Şark sigarası, 19. yüzyılın başlarında zengin Avrupalılar arasında yaygın olan ve Mısır’ın o dönemin koşullarına göre inanılmaz bir

Enrico Caruso, 1912.

turist akınına uğramasına yol açan Şark özlemini de tatmin etti. Bu coşku Karl May'ın Kara ben Nemsi adındaki kahramanına esin kaynağı oldu, aynı kişi daha önce de Vahşi Batı'da Old Shatterhand adıyla maceradan maceraya koşmuştu. Şark modası o zamana kadar Hollanda-İngiliz tarzında dekore edilen tütün dkknlarına da yansıdı; tütün dkknları, inci perdeleri, vitrindeki tütün zencisi, üstü dövme piriņ kaplı tütün masalarıyla Şark'ın küçük arşı dkknlarını andırıyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli dünya fuarlarında sigara üretim makineleri sergilendi. İşin içine sanayinin girmesi, büyük miktarlarda sigaranın, o zamana kadar tasavvur bile edilemeyen bir hızla üretilmesini sağladı. Öyle ki, henüz 1878'de bile bir saatte

3600 sigara üretilebiliyordu. Endüstriyel üretim teknikleri yeni fiyat hesaplamalarına, dolayısıyla satış fiyatlarının düşmesine yol açınca, sigara özellikle de aşağı tabakalarda hızla yaygınlaştı.

20. yüzyılın başında sigara Avrupa'yı fethetmişti bile. Bugün hayal bile edemeyeceğimiz çeşitleri vardı. 1920 yılında İmparatorluk Patent Dairesi'nde tam 20.000 sigara markası kayıtlıydı! Sigaranın biçim çeşitliliği de inanılmazdı. İçi boş Rus filtreleri gibi türlü türlü filtreler vardı, farklı uzunluk, çap, formatlar ve çeşitli oval biçimleri birbiriyle yarışlıyordu. Kadın erkek her tiryakiye uygun sigaraların yanı sıra, günün belirli saatleri ve çeşitli vesileler için üretilmiş sigaralar da mevcuttu. Altbaşlığında tütün tiryakileri için bir rehber kitap olduğu belirtilen 1924 tarihli *Sigara* adlı ince bir kitapta, hangi sigaranın ne zaman içileceği, üzerinde inceden inceye düşünülmüş kriterlerle anlatılır: "İyi bir ziyafet sonrası girilen ruh halini tasavvur ediniz örneğin, insan soylu ve güzel tüm şeylere hazırdır, neredeyse abartılı bir bedensel rehabetin tadını çıkarır. Böyle bir anda çok aromalı ve belirli bir sertlik nedeniyle çok uyarıcı bir sigara yaktığınızda hayal kırıklığına uğrar, kabahati sigaranın üzerine atarsınız. Böyle keyifli bir haldeyken çoğu insanın hafif, yumuşak ama dolgun ve güzel kokulu bir sigaraya ihtiyacı vardır; bu tür bir sigara yemeğin verdiği ruhsal dengeyi artıracak ve her tür heyecanı azaltacaktır. Öte yandan, geceler boyunca karmaşık sorunlarla cebelleşen ve giderek yorulduğu için gereken konsantrasyonu sağlamakta zorlanan bir kafa işçisini düşününüz. Böyle bir anda hafif, yumuşak, barışçıl bir sigara yaktığında istenen etkinin tam tersi yaratılacak, beklenen uyarı hepten uçup gidecektir. Bu kişi yorulduğunda sert, aromalı, anında canlandıran, tütünün keyfini uzun uzun çıkaracak zaman olmadığı için mümkün olduğunca çabuk biten bir sigara yakmalıdır.

Öyle sigaralar vardır ki, tatları ancak rahat bir koltukta çıkar, örneğin sokakta içmeye hiç uygun değildir. Bazı sigaralar vardır ki, bir konserde ya da tiyatrodan verilen molanın acelecisi, kısa anlarıyla uyumludur, bazı sigaralar da uzun süren fiziksel bir çalışmadan sonra insanı ferahlatan, canlandıran bir etkiye sahiptir."

Bizzat sigarayla olan ilişki de bugünkünden çok farklıydı. Sigara, gösterişsiz kartonlarla perakende satış mağazalarına veriliyor, müşteriler içinde yüzlerce sigaranın olduğu bu kartonlardan sigaraları

Ernst Rowohlt, 1959.

tane hesabıyla satın alıyorlardı. Bu nedenle, her tiryakinin sigaralarını yerleştireceği bir sigara tabakası olması gerekiyordu, fakat bu sigara tabakalarının yalnızca işlevsel değil, simgesel bir anlamı da vardı. Tıpkı 18. yüzyılın enfiye kutuları gibi, sigara tabakaları da sahibinin toplumsal statüsü hakkında bir fikir veriyordu. Sigara tabakalarının yelpazesi basit nikel kaplama kutulardan, monogramlı ve değerli taşlarla süslü tabakalara kadar uzanıyordu. Ağzılık için de aynı şey geçerliydi. Parmakların nikotinden sararmasını engelleyen ağzılıklar insana zarif bir hava verdiği için çok gözdeydi. Schiller'in torununun torunu yazar Karl Alexander von Gleichen-Russwurm henüz 1914 yılında bile ağzılığın geçmişe özgü bir aksesuar olduğunu söyler: "Artık geçmişte kalan bir moda da, 19. yüzyılın sonuna doğru bile gözde olan ve genellikle kehribar ve lületaşından yapılan ağzılıklardı. Nadiren bir arma ya da amblemle süslü bu sade

ağızlıklar, sigara aksesuarları arasında önemli bir yere sahipti ve kimi genç beyler, kullandıkça tatlı bir karamel rengi alan ağızlıklarıyla gurur duyarlardı. Karton ya da yaldızlı kâğıttan ağızlıklar ve özenle sarılmış fabrikasyon sigaralar ağızlığın giderek kullanımdan kalkmasına neden oldu. Bu kolay oldu, zira sigara tiryakisi ağızlığı, yalnızca pipo ve puronun bilindiği dönemlerden devralmıştı.”

Yazarımız sigara için de şunları söyler: “Sigara modern yaşamın bir simgesidir ..., sigara insanı dinlendirmez, derin düşüncelere gark etmez, ciddi bir sohbele eşlik etmek istemez. İnsanı uyarır sigara ama akla gelen düşünce alev alıncaya kadar söner gider. Bir şey yapmayan ellerin hafif meşgalesi olarak, kısa ziyaretlere bir rahatlık havası verir ve zaman başka bir şey sunulmasına elvermediğinde, konuksever bir evin simgesi işlevini görür.”

Avrupa’daki tütün içme biçimlerinin gelişimine son noktayı şimdilik sigara koymuştur. 20. yüzyılın sinirliliğine mükemmelen uyan sigaranın içimi hızlıdır, gayri resmi zaman birimi “bir sigara içimi”dir artık. Sigara, tütün içme biçimlerinin en yaygın ve en basit olanıdır. Pipo ve puro tiryakileri tutkularına daha fazla zaman ayırırlar. Yine de, sigara tiryakilerinin daima sinirli ve stresli oldukları sonucuna varmak yanlıştır. Albert Camus *Yabancı*’da daha ziyade fatalist bir sigara tiryakisini betimler: “Günlerden Pazar olduğunu anımsadığımda, canım sıkıldı: Pazar günlerini sevmem. Yatakta öbür tarafa döndüm ve Maria’nın saçlarının yastıkta bıraktığı tuz kokusunu aradım, ve saat ona kadar uyudum. Sonra yataktan çıkmadım ve öğleye kadar sigara içtim ... Ellerimi yıkayıp balkona çıktım. Odam banliyönün ana caddesine bakar. Güzel bir öğle sonrasıydı ... Karşıdaki tütüncü kapısının önüne bir sandalye çıkardı, sandalyeye ata biner gibi oturup kollarını arkalığa dayadı. Daha biraz önce tıklım tıklım dolu olan tramvaylar, neredeyse bomboştu şimdi. Tütün dükkânının yanındaki küçük kahve ‘Chez Pierrot’da garson boş salondaki talaşları süpürgeyle bir araya topluyordu. Gerçekten de Pazar günüydü. Sandalyemi tütüncü gibi ters çevirdim, çünkü böylesi daha rahattı bence. İki sigara içtim, içeri girdim ve bir parça çikolata getirip pencerenin önünde yedim...”

Luis Buñuel biraz daha coşkuludur: “Tütün tüm duyulara hitap eden bir zevktir, gözlere hitap eder – yaldızlı kâğıdın altında geçit törenindeymişçesine sıralanmış dizi dizi beyaz sigaraları görmek ne

Coco Chanel Paris'teki evinde, 1960.

güzel bir manzaradır; burna, parmak uçlarına hitap eder. Gözlerimi bağlayıp dudaklarımın arasına yanan bir sigara yerleştirseler, bu sigarayı içmeyi reddederdim. Cebimdeki pakete dokunmak isterim, paketi açmak, iki parmağımın arasına alıp sigaranın niteliğini anlamak, kâğıdı dudaklarımda hissetmek, tütünün tadını dilimle almak, alevin yükseldiğini görmek, ona yaklaşmak ve nihayet içimdeki sıcaklığı duymak isterim.”

Annemarie Weber, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Berlin’de geçen romanı *Westend*’de düşseldir. Yazar, Müttefikler için çevirmen olarak çalışan Alman kadınları betimler: “Yalnızca binbaşı ya da kısıım şefleri onlara sigara ikram ettiğinde, kendilerini yorgun argın sandalyelerine bırakıyor, sigaralarını tüttürdükleri sürece hiçbir ziyaretçi kabul etmiyorlardı. Pencereden dışarıyı, bulvarın yeşilliğini seyrediyor ve sigara içiyorlardı. Parfümlü tüller! Yaşamın zirveleri.”

Böylece, sigaranın Almanya’da savaş sonrasında bir para birimi, bir ödeme aracı olmasıyla başlayan hikâyesine geldik. Tütünün tarihinde birçok konuda olduğu gibi, bunun da bir öncesi vardır. İngiltere’nin Amerika’daki sömürgesi Virginia’da yaşayanlar John Rolfe’u örnek alarak 1614’ten itibaren tütün tarımına başlamışlardı. İzleyen

yıllarda anavatanın Virginia tütününe olan talebi müthiş boyutlara ulaştı. Bunun üzerine sömürge koca bir tütün tarlasına çevrildi ve ödeme aracı tütün oldu. Maaşlar, arazi alım satımı, hatta İngiltere'den gelen mallar tütünle ödeniyordu. Sömürge'deki kadın eksikliğini gidermek amacıyla 1620'de 90 genç kız Londra'dan Virginia'ya gönderildiğinde, bu kızların "nakliye masrafları" da tütünle ödendi: kişi başına 75 kilo tütün.

Joachim Nettelbeck, 1821 yılında yayımlanan *Denizci, Vatansever ve Köle Tüccarı Joachim Nettelbeck'in Hayat Hikâyesi* adlı kitabında, Afrika'nın Gine yakınlarındaki batı sahilinde köle ticaretini ayrıntılarıyla anlatır. En önemli takas malları "her tür ateşli silah ve barut"tur. Ayrıca: "İster kıyılmış ister yaprak halinde olsun, tütün ve kil pipolar da bir o kadar gözdeydi." Alman ve Hollandalı gemicilerin "mallar"ını temin ettiği Afrikalı köle tüccarları çoğunlukla Kara Afrikalıydı. Avrupalı tüccarlar sayısız kabile arasındaki düşmanlığı kullanmayı çok iyi biliyorlardı: "Afrikalılar, hem kıyıdakiler hem de daha içerlerdekilere, Avrupalılardan satın aldıkları çeşitli mallara bir kez alışınca bunlardan vazgeçmiyor, vazgeçemiyorlar, bu nedenle de hiç durmadan bu malları temin etmeye çalışıyorlar ... Dolayısıyla, ülkenin tamamı birbirine düşman küçük gruplara bölünmüş durumda, ve bu gruplar tutsak aldıkları kişileri ya siyah köle tüccarlarına ya da doğrudan doğruya Avrupalı köle gemilerine teslim ediyorlar."

Nettelbeck, bu takas işinin dürüstçe yürütülmediğini açıkça itiraf eder: "Ve sonra da asıl pazarlık başlandı; fakat gerek güvertede bulunan satıcılara, gerekse de yoldaşlarına, neşelensinler ve kendilerini iyi hissetsinler diye mutlaka bol bol tütün ve pipo ikram edilirdi – bu ikramın bir nedeni de, bu sayede çok daha rahat kandırılmalarıydı elbette."

Biz savaş sonrası Almanyası'na dönelim yeniden. 1945'ten sonra yerel sigara sanayii yerle bir olmuştu, kayda değer bir tütün stoğu da yoktu. 1948 yılındaki para reformuna kadar gayri resmi para birimi Amerikan sigarasıydı. İlkel takas ticaretine dönmüştü yeniden – bu ticaret sigara ve kol saatine dayalıydı. Bir karton "Ami" aşağı yukarı 1000 Reichsmark idi. Karaborsada yarım kilo ete 60 dal sigara veriliyordu. Zaman zaman maaşlar da sigarayla ödeniyordu, zira sigara "kuru" nispeten sabitti. Dönemin tanıkları, 100 sigaradan

150 sigaraya çıkan maaş zamları olduğunu anlatırlar. şunu da bilmek gerekir ki, o dönemde malların satış fiyatı fiyat kurumları tarafından belirleniyordu. Bu da, piyasada bulunmayan malların (o günlerde hangi malın eksikliği çekilmiyordu ki zaten) karaborsaya düşmesine yol açtı. Bu gayri resmi para biriminin Müttefiklerin nasıl da işine geldiğini kestirmek zor değil. İşgal kuvvetleri askerleri, kendilerine bol miktarda sigara dağıtılması nedeniyle, satın alma gücü en yüksek mşterilerdi. O zamana kadar Alman piyasasını ele geçirmiş olan şark sigarası da piyasadan kayboldu stelik. Almanya'ya yeni bir sigara tipi girdi: American-Blend. Amerikan tütününün tüm dünyayı fethetmesinin önüne geilemezdi artık – tıpkı cikletin, swing'in ve kot pantolonun da önüne geçilemediği gibi.

Bugün sigaranın, daha doğrusu tiryakisinin hayatı hiç kolay değil. Wolfgang Bauer'in övgü dolu sözleri bir teselli olur belki: "Zira sigara yalnızca büyülü ve tehlikeli değil, aynı zamanda da hayatın ss. Bir sigaranın i yapısından başlayalım. Tütün bitkisi dünyanın en güzel bitkilerinden biridir. Zaten asla zararlı bir ot olarak görülmemiş, daima göz kamaştırıcı bir ayartıcı olagelmiştir, ve rüzgâr ve güneşte parlayan bir tütün tarlası muhteşem bir manzaradır. Fakat tiryaki de sigarasını bilinçli bir biçimde yaşamın güzel anlarına yerleştirir. Çoğunlukla sigara son noktadır, çok mutlu bir olayın çerçevesidir. Doruk sigarası örneğin, başarılı bir çalışmadan sonraki sigara, mutlu bir cinsel ilişkiden sonraki sigara, güzel bir sabah kahvaltıdan önce içilen sigara, atlatılmış bir tehlikeden sonraki sigara, bir acının dinmesinden sonraki sigara, edebi bir ilhamın ödül sigarası, iyi bir yemeğin üstüne içilen sigara, şarabın yanında sigara, güzel bir sohbette tttrlen sigara. Bir maceracı, Christoph Colombus, getirmişti tütünü Avrupa'ya.

Uzun bir macerası var tütünün. Dev bir kültür yarattı tütün. Bu kültürün ardında ne kadar macera ne kadar tehlike varsa da, tütün kültürü piramitler ya da Himalaya gibi korunmalı, zira o insanın ve yaşamının bir parçası. Tütün yaşamımızın bilincine varmamızı sağladı ki, işte bu her şeye değer."

Son Bir Sigara Daha

Tütün kullanmayanlar ve nikotin kaçkınları

Şimdiye dek yaptığım en basit iş tütünü bırakmak oldu.
Bunu benden başka kimse bilemez, çünkü en az bin kere yaptım.
MARK TWAIN

Doğruluyorum, yüzüm kıpkırmızı ocağın kıpkızıl plakasından,
üzerinde geceleri o kadar sıklıkla kâğıt
tutuşturduğum, ama yazdığım bir şeyi değil,
sonuncu, en sonuncu sigarayı yakmak için.
INGEBORG BACHMANN

Birine, çok fazla sigara içtiğini söylemeye hakkınız var:
sizin sigaralarınızı içiyorsa eğer.
SACHA GUITRY

Friedrich Dürrenmatt'ın "trajik bir komedi" diye adlandırdığı "Yaşlı Hanımın Ziyareti"nde, yoksul düşmüş Güllen kasabasının ahalisi, çok yerler gezmiş, bu arada da çok zengin olmuş Güllen kökenli -kızlık soyadı Wäscher- Claire Zachanassian'ın eski sevgilisini açgözlülük yüzünden öldürür. Claire, gençliğinde onu baştan çıkarıp aldatan Alfred Ill'in öldürülmesi durumunda Güllen'e büyük bir servet bırakacaktır.

"Evet, Ill, son anınız geldi çattı işte," der papaz oyunun sonunda. Son anının gelip çattığını bilen Ill, şu yanıtı verir: "Bir sigara." Bunun üzerine belediye başkanı ona *şefkatle* "iyisinden" bir sigara uzatır. Ill onu, son sigarasını içip bitirmeye fırsat bile bulamaz. Güllencililer işi bir an önce bitirmek istiyorlardır çünkü.

Son bir sigara tütürmek asırlardan beri her ölüm mahkûmunun en doğal hakkıdır. Nitekim 1618'de Sir Walter Raleigh idam sehpa-sına götürülürken, onun en sevdiği pipoyu tütürmesine izin verilmişti. Avrupa tarihinin, infazdan önce son bir kez daha tütün keyfi yaşayan ilk idam mahkûmlarından biriydi o.

Günümüzde tütüne karşı başlatılan haclı seferinde bu gelenek bile hiçe sayılıyor. Gazeteler bundan kısa süre önce, Teksas'taki idam mahkûmlarının son bir sigara içme arzusunun yerine getirilmediğini yazdılar. Aynı şeyin California'da da yaşandığı söyleniyor.

Bu dönem ruhunun kurbanlarından biri de Red Kit'tir. İlk macerası Belçika'da yayımlandığından bu yana ağzından sigarayı düşürmeyen efsanevi çizgi roman kovboyu Red Kit, Almanya'da 64 macera albümü yayımlandıktan sonra, 1991 yılında sigarayı bırakmak ve bunun yerine bir saman çöpü çiğnemek zorunda kaldı.

Bu iki (farklı) örnek, tütün tiryakilerinin tehdit altında olduğunu gösteriyor. Bu zihniyet Amerika'da doğmuştur. Berlinli yazar Adolf Endler *Utah'a Karşı Uyan* adlı kitabında 1996 yılındaki Amerika gezisini anlatır: "Sigaranın birini söndürmeden diğerini yakan alkolik yıldız Dashiell Hammett'ın bir zamanlar dedektifçe gözüne kestirdiği San Francisco Chinatown'da bile ..., evet, bu efsanevi batakhaneler semtindeki lokantalarda bile, Pekin ördeği vesaire eşliğindeki enfes muhabbetten sonra bir Camel vb. hele hele pipo yakmak kesinlikle yasaktı, Bay Stephan Hermlin! San Francisco'da bir lokantada ya da barda puro ya da piposunu keyifle tüttürmeye kalkan bir tiryakinin hali duman. Belki de bu yüzden bir William Faulkner'la asla karşılaşmadık. Deneyimli bir protestocu olarak orta kalınlıkta bir sigarillo yakmaya kalkıştım bir keresinde; o kötücül 'No cigar, no cigar!' feryadı korkudan pısıp kalan kulaklarımda bugün bile yankılanır durur."

Paul Auster kült filmi "Smoke"la ilgili bir sohbetle mevcut durumun siyasi bir değerlendirmesini yapar: "Biliyorum, bu ülkedeki tütün karşıtı cephe son yıllarda çok güçlendi ama biz her dönemde Püritanizmle yaşamak zorunda kaldık. Tütün karşıtları ve diğer tarikatçılar Amerika'nın hayatında öyle ya da böyle bir güç oluşturmushlardır hep. Tütünün sağlığa yararlı olduğunu iddia etmiyorum ama gün be gün karşılaştığımız siyasi, toplumsal ve ekolojik korkunçlukların yanında tütünün lafı mı olur."

Eski tiryaki Richard Klein (yine bir Amerikalı) bu sözleri şöyle tamamlar: "Tütün karşıtları bazen çok iyi niyetliler, bazen de saldırıları, her tür zevki hedef alan bir Amerikan Püritanizmi kokuyor sanki ... Bazı durumlarda da bu saldırılar politikacıların ekmeğine yağ sürüyor; görevlerini yapıp sanayi kaynaklı hava kirliliğine karşı

J. P. Sartre. Paris, 1960 civarı.

bir önlem almak yerine, özel kişilerin duman üretimini suçlamak politikacıların işine geliyor.”

Thomas Pynchon *Vineland* (1990) adlı romanında Amerika’daki tütün düşmanlığının arka planı üzerine kafa yorar: “Bak görürsün Zoyd. Fazla uzun sürmez, her şeyin peşine düşerler, yalnızca uyuşturucuların değil, bira, sigara, şeker, tuz, yağ – ne istersen. Duyuları uzaktan yakından şenlendiren ne varsa denetim altına almak peşindeler. Ve denetim altına alacaklar da.”

Bir asır önce Almanya’da *Ev Hekimliğinin Pratik Hazinesi* adlı bir kitapta şöyle denir: “Tütünün, çoğu zaman aşırı tüketimden kaynaklanan zararları bir yana, insanın kendini iyi hissetmesini sağlayan ve çalışma kapasitesini önemli ölçüde artıran bir keyif verici olarak

görülmesi gerekir; hayatın insandan zorla talep ettiği bu iki özelliğin salt besinle karşılanması mümkün değildir.”

Amerikalı muhabir Deborah Drier bugünün bakış açısıyla şunları söyler bu konuda: “Yaygın iddialardan biri de, bu acı bitkinin insanın çalışma kapasitesini azalttığı. Tütün tiryakisi olan çalışanlar daha sık hastalanıp izin almakla kalmıyor, değerli çalışma saatlerini de –aman ne korkunç– boşuna harcıyorlarmış. Zamanı sigaralarını yakarken harcıyorlar herhalde! Her şeyden önce üretkenliğe önem veren işverenlerin çalışma saatleri içinde düşünce molalarından da, çalışanların düşüncelere dalmalarından da hazzetmedikleri kesin.”

Fakat tütün alışkanlığının sona ermesini özlemini hiç tütün içmemiş olanlar kadar, bu kötü alışkanlıktan vazgeçmek isteyenler de çekebilir. Jean-Paul Sartre başyapıtlarından biri olan 1943 tarihli *Varlık ve Hiçlik*’te tütünü bırakmak konusunda bildik motivasyonların dışına çıkan bir neden öne sürer: “Bundan birkaç yıl önce tütünü bırakmaya karar vermiştim. Bu zor bir karardı ve gerçekte beni endişelendiren tütünün tadından olmaktan çok tütün içmenin anlamından yoksun olma: Tiyatroda, öğleden önceleri çalışırken, akşamları yemekten sonra tütün içiyordum, ve bana öyle geliyordu ki, tütünü bıraktığımda tiyatronun ilginçliği, akşam yemeğinin çeşnisi, öğleden önce çalışmalarının o taze coşkusu yok olacaktı. Her beklenmedik olay, onu pipomla karşılayamadığım sürece tümüyle yoksullaşacakmış gibi geliyordu bana. Bir şeylerin ben tütün içerken alınılması: Bu somut nitelik evrensel olarak her şeye yayılmıştı.”

Bu ürkütücü tespitten sonra Sartre tütünü gerçekte olduğu şeye indirgemeye çalıştı: “yanan ot”. “Onun dünyayla olan simgesel bağlarını kesip attım, elimde pipo olmadan izlediğim tiyatro oyunundan, seyrettiğim manzaradan, okuduğum kitaptan bir şey eksilmediğine ikna oldum ... İkna olur olmaz üzüntüm de hayli azaldı: dumanın kokusunu, parmaklarımın arasında piponun sıcaklığını vs. artık hissedemeyecek olmaktan yakınıyordum. Ama tüm üzüntüm bundan ibaretti, zararsız ve katlanılabiliyordu.” Bu durum uzun sürmedi. Kısa bir aradan sonra Sartre eskisinden daha fazla tütün içmeye başladı.

Nikotin kaçınılması arasındaki Don Kişot Italo Svevo’dur. Tütünü bırakma çabası hayatı boyunca sürdüğü gibi, tüm eserlerine de yansımıştır: Makalelere, mektuplara, günlüklere ve *Zeno’nun İtirafı*

Humphrey Bogart "Sahra" filminde bir çekim molası esnasında, 1943.

adlı romanının ünlü bölümü "Sigara"ya. James Joyce kitabı okuduktan sonra Svevo'ya şöyle yazar: "Tütünün bir insana bu kadar hâkim olabileceğini asla düşünemezdim." Svevo "Tütün Tiryakiliği Üzerine" adlı yazısında şöyle der: "Tütün içilmemesi gibi bir tavsiyede bulunmak naif olurdu. Tütünü bırakmaya karar veren bir tiryakinin tek bir gününü bilen kişi böyle bir tavsiyede bulunmaz. Tütünü bırakmaya karar veren bir tiryaki sabah yataktan kesin kararlı olarak kalkar, dudaklarını ısıtır, ve günün belli bir saatine kadar hiç durmadan Carlo Dossi'nin büyük sağlık vecizesini tekrarlar: 'Kendine hâkim ol!' ve o gün ilk kez bir kibrit yaktığında da hâlâ tekrarlıyordur bu sözü – bu arada, kibrit yakmak sanıldığından daha hoş bir eylemdir. Böyle bir tiryaki, bu kötü alışkanlığın tüm fizyolojisini deneyimlerinden bilir, bıkkın dönüşlerle bozulan ya da korkak uzlaşmalarla yavaş yavaş vazgeçilen kesin kararlara neşeli, filantropik bir argümanla boşverilir sonunda: 'Hayatın değeri nedir ki?' – 'Hiç.'"

Tütünü bırakmak yolunda başarısız olanların tasız kralıdır Italo Svevo. Evliliğinin ilk yıllarında yazdığı mektuplar onun tütünle olan ümitsiz mücadelesini gözler önüne serer: “*Trieste, 18 Temmuz 1897.* Sevgili karıcığım, bugün öğleden sonra saat dörtte tütünü bırakıyorum ... Bütün yüzyıl boyunca bir daha tütün içmemek gibi kesin bir kararla bırakıyorum tütünü. Böylece, ailemizdeki gerçekten tek anlaşmazlığı, derin huzursuzlukların kaynağını ortadan kaldırıyorum. Hayatımızdaki kavgalar sona ersin artık ve yeniden şu kurallar işlemeye başlasın: 1. Kocanın tütün içmesi yasaktır. 2. Karının tütün hakkında konuşması yasaktır. Ettore.”

“*Trieste, 19 Ocak 1898.* Sevgili Livia, demek ki son noktaya vardık artık. Bugün iki saatlik bir gecikmeyle öğleden sonra saat dörtten beri tütünü bıraktım. 36 yaşımın ikinci ayına giriyorum bugün; bu nedenle, aklımı başıma toplamanın zamanı geldi! Güzel olmak istiyorum, uslu iyi ve nazik olmak, bende şimdiye dek eksik olan iyi özellikler edinmek istiyorum. Sen de her zamanki keiliklerinden birini yapıp beni tütünde teselli aramaya zorlamamaya alış. Güçlü ve neşeli Ettore.”

Mini Puro Sözlüğü

Kesmek Küba purolarının ucunu kesmek için özel gereçlere ihtiyaç yoktur: puronun kapalı ucunu dişlerinizle koparmanız yeterli.

Toplum içinde kaba biri olduğunuz izlenimini uyandırmak istemiyorsanız, çok çeşitli biçimlerde satılan ve bıçağının keskin ve yuvarlak olması nedeniyle güzel kesilmiş bir ucu garanti eden puro makaslarından kullanın. Puronun başının, puronun tam çapına ulaşmadığı yuvarlak kısımdan kesilmesi tavsiye edilir. Böylece, üst yaprağa zarar vermemiş olursunuz.

Yakmak Puronuzu kestikten sonra dudaklarınızın arasına yerleştirip yaka-

bilirsiniz elbette. Ama ondan önce puronun yakacağınız ucunu bir kibritin alevi üzerinde (alevinde değil) ısıtmanız daha iyi olur. Daha sonra puronuzu derin nefeslerle yaktığınızda (bu arada puroyu parmaklarınız arasında çevirmeyi unutmayın!), özen gösterdiğiniz için puronuzun düzenli bir biçimde yanmasıyla ödüllendirileceksiniz.

Kül Puronun yanan ucunu biraz dizginleyerek dumanın keskinliği azaltılmalı. Böyle deniyor. Saçma! Zamanında Zino Davidoff da söylemişti: “Külün, puronun ateşinin yanması ya da korunmasıyla hiçbir önemi yoktur. Kül hiçbir işe yaramaz. Görüntüsü güzeldir,

o kadar.” Bu nedenle, külün üç santim uzamasına ve (hele hele bir yerde konuksanız) halıya düşmesine izin vermemelisiniz.

Sarmak Bununla sadece Longfiller purolarını, yani bütün tütün yapraklarından elle yuvarlanan (*hecho a mano*) orta kaliteli puroları kastediyoruz. Dört ya da beş tütün yaprağı puronun iç dolgusunu oluşturur, bunlar bir yaprağa sarılır. Bu ikisine birden dürüm ya da kuka denir ve içilmeye hazır bir puro biçimindedir. Son olarak üst yaprak puronun etrafına sarılır ve yakılacak ucun kesilip başın da kapatılmasından sonra işlem tamamdır.

Söndürmek Bir puro söndürülmez. Puro içmek, tiryakisi için üç evreden oluşur: “ot, mükemmel ve yoğun” (Gero von Randow). “Son çeyreğin ortasına kadar beklenir ve puro doğal bir biçimde ölebilsin diye bilgece bir kenara koyulur.” (Hermann Burger).

Churchill Sir Winston Churchill en çok da Küba kökenli double-Corona içmekten hoşlanırdı, bunların bileziğinde onun portresi yer alırdı. Birçok puro firması onun onuruna “Churchill” formatında purolar üretti; genellikle 178 mm uzunluğundaki bu puroların bilezik çapı 47 mm’dir.

Satın almak Puro satın almak bir güven meselesidir. Bu nedenle, elle yuvarlanmış purolar, bir nem odasına (ya da en azından nem dolaplarına sahip) çok iyi puro dükkânlarından satın alınmalıdır. Bu tür dükkânların sayısı son

yıllarda hayli arttı ve hem donanım hem de çeşit bakımından zenginleşti. Tütün dükkânlarının ve kitapçıların ortak bir yönü vardır: Hizmetlerinden mutlaka yararlanmanız gereken uzman danışmanlar.

Renkler Yaygın bir önyargıyı hemen ortadan kaldıralım: Bir puronun rengiyle sertliği arasında bir ilişki yoktur. Üst yaprak puroya, *oscuro*’dan (siyah) *clarissimo*’ya (yeşil) dek uzanan ve 100 tonu kapsayan rengini verse ve ona önemli aromalar katıp yanışını etkilese de, bir puronun sertliği içindeki dolgunun tütününe bağlıdır. Örneğin, “siyah” bir puro çok yumuşak, “sarışın” ya da “yeşil” bir puro da çok sert olabilir.

Formatlar Puro seçiminde formatı, yani uzunluğu, çapı ve biçimi çok önemlidir. Temel prensip şudur: bir puro ne kadar kalınsa, tadı da o kadar yumuşaktır, zira puronun çapı duman akımının hızını doğrudan doğruya etkiler. Geniş bir çap yavaş, dolayısıyla da serin bir akıma neden olur, küçük bir çap ise bunun tam tersine: yüksek akım hızı, daha fazla ısı ve keskinlik. Sayısız puro formatı vardır ve bu formatların tanımı birbirinden farklıdır. Format seçimi günün saatine, puronun hangi vesileyle ve hangi sürede içileceğine bağlıdır.

Humidor Karayip purolarının kurumasının önlenmesi, bu nedenle de uygun şartlarda saklanması gerekir. Humidor, sedir ağacından yapılmış cilalı bir kutudur, puroları evde saklamaya çok elverişlidir. Küçük havalandırma

kutusunun çok ısıcağa maruz kalması gerekir (15-20 °C), en ideal nem oranı % 60-70'tir (bir nemölçerle –higrometre– kontrol edilebilir).

Kombinasyonlar İyi puroların zevki akılcı kombinasyonlarla, örneğin İskoç malt viskisiyle daha da artırılabilir. Macanudo Baron de Rothschild'i bir Highland viskiyle, ya da on iki yıllık bir Macallen'la birlikte deneyin. Ya da Hebrides adası İslay'dan gelen başına buyruk Laphroaig'i yudumlarken Montecristo No 1 tütürün.

Şarapla tütünün birbirine uymadığını yalnızca şımarık Püritanlar iddia eder. Davidoff Grand Cru No 1 bir Romen Fendant'ıyla çok iyi gider. Lombardiya'nın batısındaki Adda vadisinden gelen ve Almanya'da haksız yere küçümsenen Valtellina Superiore ile Paragas'ın Corona Grande'sinden oluşan bir kombinasyondan çok özel bir haz alacağınızdan emin olabilirsiniz.

Önemli diğer öğeler ise bol zaman ve bir deste ilginç kitaptır – okumak, karıştırmak ve şaşırmak için.

Küba Birçok tiryaki için yeryüzü cenneti olan 'La Habana'nın batısındaki Vuelta Abajo'da dünyanın en iyi tütünü yetişir. Gerçi vadi Küba'nın yüzölçümünün sadece % 2'sine sahiptir ama Küba'nın tütün ürünlerinin % 40'tan fazlası Vuelta Abajo kökenlidir. Elle yuvarlanmış birinci kalitede purolar Dominik Cumhuriyeti ve Hon-

duras'ta da üretilir, bazı çok iyi kalite purolar Jamaika, Meksika ve Nikaragua'dan gelir.

Puro İhraç edilen tüm purolara Havana'da *puro* denir. Küba'nın dışında *puro* deyince, tüm unsurları (dolguluk, iç yaprak, dış yaprak) tek bir ülkeden gelen puro anlaşılır. *Puro* Honduras'ta bir uzunluk ve zaman ölçüsüdür. Berlin'deki ünlü bir kütüphanenin müdiresi bana, bir Maya tapınağına giderken yolda bir köylüyle karşılaştığını ve köylüye daha ne kadar yol olduğunu sorduğunu anlatmıştı. Köylü beş parmağını birden uzatıp şöyle yanıt vermiş: "Beş *puro* daha var."

Daire çapı Bir puronun çapını anlatır ve çok küçük purolarda (format adı: Chicos, Panetela) 11 mm'den başlayıp insanın hayal etmekte zorlandığı 66 mm'ye kadar çıkar (Dominik Cumhuriyeti'ndeki Casa Blanca kökenli Jerobeam böylesi bir çapa sahiptir, 254 mm gibi şaşırtıcı bir uzunlukta olan bu puro, 47 mm çapındaki efsanevi Montecristo A'dan daha uzundur).

Puro otomatları Amerika'nın son numarası. Bundan kısa bir süre önce Washington'daki lüks bir restorana dünyanın ilk puro otomatu yerleştirildi, mekân, bunun için gereken bir havalandırma sistemiyle donatıldı. Fakat puronuzu dışarda içmek zorundasınız, çünkü restoranda tütün içmek yasak.

Kaynakça

Aşağıdaki alfabetik listede kitapta yer verilen bazı bilgi ve alıntılarının kaynakları sıralanmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi edinmek için önerilen roman, anlatı ve tütünün önemli bir rol oynadığı diğer edebiyat eserleri * ile işaretlenmiştir. Okunması hararetle tavsiye edilen kuramsal kitaplar ise ** ile belirtilmiştir. Fakat kitapların her birinin piyasada bulunabileceği garanti edilemez. Kitapçılarda olmayan eserler kütüphane ve sahaflarda bulunabilir.

Yazar ve yayınevi alıntıları yayımlayabilmek için gereken telif iznini almak için çaba göstermiştir. Ulaşamadığımız telif sahiplerinin yayıneviyle bağlantıya geçmesini rica ederiz.

Roald Amundsen, *Die Eroberung des Südpols*, Stuttgart, 1993

Louise Aston, *Ein Lesebuch*, Stuttgart, 1983

Louise Aston, *Aus dem Leben einer Frau*, Stuttgart, 1982

Paul Auster, *Smoke*, Reinbek, 1995 * [Türkçesi: *Duman*, çev. Fatih Özgüven, Can Yayınları, 1997]

Honoré de Balzac, *Caffee, Thee, Tabac*, Bremen, 1993 *

Anwer Bati, *Zigarren*, Münih, 1994 **

- Wolfgang Bauer, "ber das Rauchen", *Die lasterhafte Panazee*, Viyana, 1992
- Walter Benjamin, *Einbahnstraße*, Berlin, 1928 [Türkçesi: *Tek Yn*, ev. Tevfik Turan, Yapı Kredi Yayınları, 1999]
- Klaus-Dieter Billerbeck, *Mit Rauchern lässt sich reden*, Hamburg, 1993
- Georges Bizet, *Carmen*, Stuttgart, 1994
- Georg Böse, *Im blauen Dunst*, Stuttgart, 1957
- Hermann Broch, *Die Schlafwandler*, Frankfurt am Main, 1978
- Luis Buuel, *Mein letzter Seufzer*, Berlin, 1994 [Türkçesi: *Son Nefesim*, ev. İlkey Kurdak, Afa, 2000]
- Hermann Burger, Brenner, Frankfurt am Main, 1992 *
- Albert Camus, *Der Fremde*, Reinbek, 1973 [Türkçesi: *Yabancı*, ev. Vedat Gnyol, Can Yayınları, 1996]
- Giacomo Casanova, *Geschichte meines Lebens*, Berlin, 1985
- Raymond Chandler, *Der große Schlaf*, Zrih, 1974 [Türkçesi: *Büyük Uyku*, ev. Fatih zgven, Metis, 1993]
- Agatha Christie, *Mord im Orientexpress*, Bern, 1991 [Türkçesi: *Doğu Ekspresinde Cinayet*, ev. Gnl Suveren, 2000]
- Agatha Christie, *Nikotin*, Mnih, 1996
- Christoph Colombus, *Schiffstagebuch*, Leipzig, 1992
- Egon Caesar Conte Corti, *Die trockene Trunkenheit*, Leipzig, 1930 **
- Zino Davidoff, *Zigarren-Brevier*, Viyana, 1967 **
- Daniel Defoe, *Die Pest zu London*, Berlin, 1996
- Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, Frankfurt am Main, 1973
- Charles Dickens, *Aufzeichnungen aus Amerika*, Mnih, 1976
- Stephan Dirk, *Die Cigarette*, Berlin, 1924
- F M. Dostoyevski, *Der Idiot*, Mnih, 1977 [Türkçesi: *Budala*, ev. Nuriye Yiğiter, Oda Yayınları, 1993]
- Arthur Conan Doyle, *Sämtliche Sherlock Holmes Romane und Stories*, Berlin, 1977
- Deborah Drier, "Einfach nein sagen", *Blauer Dunst*, Reinbek, 1991 *
- Alfred Dunhill, *Die edle Kunst des Rauchens*, Mnih, 1954 **
- Felix Eberty, *Jugenderinnerungen eines alten Berliners*, Berlin, 1925
- Adolf Endler, *Warnung vor Utah*, Leipzig, 1996 *
- Theodor Fontane, *Der Stechlin*, Mnih, 1995
- Théophile Gautier, *Reise in Andalusien*, Mnih, 1994
- Friedrich Glauser, *Wachtmeister Studer*, Zrih, 1969 *
- Karl Alexander von Gleichen-Ruwurm, "Der Werdegang der Zigarette", E. Garbaty (ed.), *Die Zigarette*, Berlin, 1914
- J. W von Goethe: *Gedenkausgabe der Werke, Briefe und Gespräche*, Zrih, 1949
- Graham Greene, *Orient-Expre*, Mnih, 1993
- George Grosz, *Teurer Makkaroni*, Berlin, 1992 *

- George Grosz, *Ein kleines Ja und ein großes Nein*, Reinbek, 1995
- Richard Carleton Hacker, *Die Kunst Pfeife zu rauchen*, Münih, 1991 **
- Richard Carleton Hacker, *Die Welt der Zigarre*, Münih, 1995 **
- Béla Hamvas, *Die Philosophie des Weins*, Berlin, 1994
- Wieland Herzfelde, *Zum Klagen hatt' ich nie Talent*, Kiel, 1996
- Guillermo Cabrera Infante, *Rauchzeichen*, Frankfurt am Main 1987 **
- Franz Kafka, *Amerika*, Frankfurt am Main, 1973 [Türkçesi: *Amerika*, çev. Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, 1997]
- Walter Kiaulehn, *Tabak*, Köln, 1958
- Anton Kippenberg, *Geschichten aus einer alten Hansestadt*, Bremen, 1966
- Richard Klein, *Schöner blauer Dunst*, Münih, 1995
- Franz Klüss, *Die älteste deutsche Gewerkschaft: Die Organisation der Tabak- und Zigarrenarbeiter bis zum Erlasse des Sozialistengesetzes*, Karlsruhe, 1905
- F. W. Koebner (ed.), *Der Gentleman*, Berlin, 1913
- David Krogh, *Rauchen*, Heidelberg, 1993
- Alfred Kubin, *Die andere Seite*, Münih, 1975
- Louis Lewin, *Durch die USA und Kanada im Jahre 1887*, Berlin, 1990
- A. Liebaert - A. Maya, *Die Welt der Pfeife*, Münih, 1994 **
- Carl Georg von Maassen, *Weisheit des Essens*, Münih, 1928
- Stéphane Mallarmé, *Sämtliche Dichtungen*, Münih, 1992
- Thomas Mann, *Der Zauberberg*, Frankfurt am Main, 1994
- Thomas Mann, *Schwere Stunden und andere Erzählungen*, Frankfurt am Main, 1955
- Marbacher Magazin* 72, "Stimulanzien oder Wie sich zum Schreiben bringen?", Marbach 1995
- Somerset Maugham, *Die Macht der Umstände, Gesammelte Erzählungen*, Zürich, 1976
- Guy de Maupassant, *Bel-Ami*, Frankfurt am Main, 1977
- Prosper Mérimée, *Carmen*, Zürich, 1984
- Molière, *Don Juan*, Stuttgart, 1964
- Joachim Nettelbeck, *Lebensbeschreibung des Seefahrers, Patrioten und Sklavenhändlers Joachim Nettelbeck*, Nördlingen, 1987
- Fernando Ortiz, *Tabak und Zucker*, Frankfurt am Main, 1987 **
- Samuel Pepys, *Tagebuch*, Stuttgart, 1980
- Edgar Allan Poe, *Erzählungen*, Münih, 1971 [Türkçesi: *Bütün Hikâyeleri*, çev. Dost Körpe, ithaki Yayınları, 2001]
- K. Precht u. H. Baumgartner, *Tabak*, Berlin, 1993
- Thomas Pynchon, *Vineland*, Reinbek, 1993
- Sigismund von Radecki, *Was ich sagen wollte*, Köln, tarihsiz
- Sir Walter Raleigh, *Gold aus Guayana*, Stuttgart, 1988
- Herbert Rosendorfer, *Briefe in die chinesische Vergangenheit*, Münih, 1986

- B. Le Roy - M. Szafran, *Die groÙe Geschichte der Zigarre*, Mûnih, 1995 ** George Sand, *Geschichte meines Lebens*, Frankfurt am Main, 1978
- Jean Paul Sartre, *Das Sein und das Nichts*, Reinbek, 1962
- Norbert Schachtsiek-Freitag, *Der Tabak-Spinner*, Frankfurt am Main, 1990 *
- Wolfgang Schivelbusch, *Eine Geschichte der GenuÙmittel - Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft*, Mûnih, 1980 [Türkçesi: *Keyif Verici Maddelerin Tarihi - Cennet, Tat ve Mantık*, çev. Zehra Aksu Yilmazer, Dost Kitabevi Yayınları, 2000] **
- Wernher von Siemens, *Lebenserinnerungen*, Berlin, 1942
- Georges Simenon, *Meistererzählungen*, Zürich, 1988 *
- Robert Springer, *Berlin's Straßen, Kneipen und Clubs im Jahre 1848*, Berlin, 1850
- Friedrich Sternberg, *Knasterkopfs Annehmlichkeiten und Freuden*, Ronneburg, 1834
- Laurence Sterne, *Das Leben und die Ansichten Tristram Shandys*, Mûnih, 1967
- Adolf Streckfuß, *500 Jahre Berliner Geschichte*, Berlin, 1886
- Erwin Strittmatter, *Schulzenhofer Krankkalender*, Berlin, 1967
- Italo Svevo, *Zeno Cosini*, Reinbek, 1959 * [Türkçesi: *Zeno'nun İtirafı*, çev. Neyyire Gül Işık, Can Yayınları, 1998]
- Italo Svevo, *Die Kunst, sich das Rauchen nicht abzugewöhnen*, Reinbek, 1995 *
- Mary Ann Talbot, *Das Leben und die erstaunlichen Abenteuer der Mary Ann Talbot*, Berlin, 1990
- Uwe Timm, *Johannismacht*, Köln, 1996
- Friedrich Torberg, *Auch Nichtraucher müssen sterben*, Berlin, 1988
- Mark Twain, *Tom Sawyers Abenteuer*, Mûnih, 1977 [Türkçesi: *Tom Sawyer*, çev. Duygu Uğur, Epsilon Yayıncılık, 2000]
- Annemarie Weber, *Westend*, Mûnih, 1985
- Renate Wiggershaus, *George Sand*, Reinbek, 1993
- Hermann Wollheim, *Versuch einer medicinischen Topographie und Statistik von Berlin*, Berlin, 1844
- Arnold Zweig, *Freundschaft mit Freud*, Berlin, 1996

Çevirmenin Notu

Yukarıdaki listeye eserlerin, bulabildiğim kadarıyla, Türkçe çevirilerini de ekledim ama çevirimde bunlardan bire bir yararlanmadım. Türkçe bilgileri eklemekteki amacım, ilgilenen okurlara kolaylık sağlamak.

Yazarın Notu

Bu kitabın yazılabilmesi için çok sayıda eserin okunması ve kapsamlı araştırmalar yapılması gerekti. Bana bu konuda yardım edenler: Marianne Brockow, Johanna Hahn, Rolf Hilbrecht, Marion Kobs, Heidi Rausch-Ambach, Johannes Scherer und Katharina Upenbrink. Annette K nzel, Victor Hugo'nun mektubunu bu kitap için Almancaya  evirme nezaketini gösterdi. Dostum Rolf-Peter Baacke literatürdeki çok sayıda kaynağa dikkat çekerek ve yoğun bir okuma faaliyeti içine girerek bana çok yardımcı oldu. Ruth Klinkenberg kitabın içeriğiyle ilgili sayısız fikir vermekle kalmadı, eleştirel ve cesaret verici tavrıyla kitabın konseptine de katkıda bulundu. Burada son olarak, çok bilgili bir meslek grubunu da anmam gerekir: Yayınevi  alı anları. Eski meslekta larımların birçoğu da dikkatimi önemli kitap ve pasajlara çekerek bana yardımcı oldu.

Herkese candan teşekkür ederim.

yaşam & kültür

Victor Hehn
Zeytin, Üzüm ve İncir
Kültür Tarihi Eskiçleri

Çev: Necati Aça
Kültür Tarihi-Tarih-Dizin
ISBN: 975-7501-31-X

Winfried Löschburg
Seyahatin Kültür Tarihi

Çev: Jasmin Traub
Kültür Tarihi-Batı ve
Doğuda Seyahat-
Kaynakça-Dizin
ISBN: 975-7501-34-4

Hans Peter Duerr
Çıplaklık ve Utanç
Uygarlaşma Sürecinin Miti

Çev: Tarhan Onur
Kültür Tarihi-Antropoloji-
Kaynakça-Dizin
ISBN: 975-7501-66-2

Stephan Reimertz
Çayın Kültür Tarihi

Çev: Mustafa Tüzel
Kültür Tarihi-Tarih-
Kaynakça-Dizin
ISBN: 975-7501-74-3

Egon Friedell
Antik Yunan'ın
Kültür Tarihi

Çev: Necati Aça
Kültür Tarihi-
Tarih-Dizin
ISBN: 975-7501-96-4

Eyüp Özveren
Akdeniz'de Bir Doğru

Kültür Tarihi-
Tarih-Arkeoloji-Fotoğraf
ISBN: 975-8457-32-2

yaşam & kültür

Theo Stemmeler
Futbolun Kısa Tarihi

Çev: Necati Aça
Kültür Tarihi-Tarih-
Spor
ISBN: 975-8457-41-1

Horst Blanck
Antikçağda
Kitap

Çev: Z. Aksu Yilmazer
Kültür Tarihi-
Tarih-Arkeoloji
ISBN: 975-7501-21-7

Wolfgang Schivelbusch
Keyif Verici Maddelerin
Tarihi
Cennet, Tat ve Mantık

Çev: Z. Aksu Yilmazer
Kültür Tarihi-Tarih-
Ekonomi-Kaynakça
ISBN: 975-8457-47-0

Kudret Emiroğlu
Gündelik Hayatımızın
Tarihi

Kültür Tarihi-Tarih-
Sosyoloji-Etimoloji-
Kaynakça-Dizin
ISBN: 975-8457-66-7

Ulla Heise
Kahve ve Kahvehane

Çev: Mustafa Tüzel
Kültür Tarihi-
Tarih-Kaynakça-Dizin
ISBN: 975-8457-85-3